

prlekija

Ljudski odbor mestne občine
Občinski komite ZKS
Občinski odbor SZDL

LJUTOMER

pozdravlja vse delovne ljudi v desetem letu socialistične graditve. Desetletje v novi družbeni ureditvi je prineslo lep politični, kulturni in gospodarski napredek naše ljuto-nerske občine. Bodimo tudi v bodočnosti tako delavni in poletni, kot smo bili preteklo desetletje. Naša pot do skupnega cilja — socializma — je jasno načrtana.

Trgovsko podjetje s kmetijskimi pridelki
in reprodukcijskim materialom

'ZADRUŽNIK'

LJUTOMER

odkupi vse kmetijske pridelke, jajca, perutnino in izdelke domače obrti. ~ Kmetijskim zadrugam nudimo umetna gnojila, zaščitna sredstva, cement, apno in razne stroje.

Za naročila in ponudbe se priporoča kolektiv podjetja

PRELEKIJA

S P O M I N S K I Z B O R N I K

O B

D E S E T L E T N I C I O S V O B O D I T V E

Inv. št.	10.380
Sign.	B 102

L J U T O M E R 1 9 5 5

V S E B I N A

- Zdravko Tomažej*: Naš dolg ljudem in zemlji
Kajetan Kovič: Družbena vloga prleških akademikov
Ciril Mikl: Prlekija od davnine do nedavnih dni
Borut Belec: Kratak geografski oris Prlekije
Ivan Kreft: Progresivno usmerjanje političnega razvoja v Pomurju
Vlado Sandor: Prlekija v ljudski revoluciji
Milena Bokša: Kerenčičevi so doma iz Prlekije
Božidar Borko: Prlekija v slovenskem slovstvu
Bratko Kreft: Kalvarija za vasjo
Kajetan Kovič: Stare sanje
 Zapuščena pot
 Pogreb otroka
 Nezvesta
Marija Skorjanec: Doma
Tone Ferenc: Za novo leto
Dane Zajc: Materi
Edvard Kocbek: Vračanje
 Staro vino
 Nevesta
Ignac Koprivec: Na licitacij.
Jože Majcen: Delež Prlekije v likovnem ustvarjanju
Miha Veršič: Šolstvo in ljudska izobrazba
Zdravko Tomažej: Ljudska prosveta skozi desetletja
Jan Baukart: O ljudskih grbih v Prlekiji
Božomir Verdec: Deset let našega gospodarstva
Milena Bokša: Naša kmečka zemlja in razvoj kmetijstva
Franc Jalšovec: Pregled našega gozdarstva
Sida Podlesek: Razvoj zdravstvene službe in socialne zaščite
Jože Holz: Elektrifikacija in njen razvoj
Vinko Koren: Opis geologije in mineralnih surovin v Prlekiji

IZDAL PRLESKI STUDENTSKI KLUB

UREDIL UREDNISKI ODBOR:
 ZDRAVKO TOMAŽEJ, KAJETAN KOVIČ, VLADO SANDOR

OPREMA: BRANKO KRAŠEVAC

NATISNILA POMURSKA TISKARNA, MURSKA SOBOTA

Naš dolg ljudem in zemlji

Zemlja s stoterimi vinskimi griči, domovina dobre kapljice, dežela klopotcev in blatnih, zaprašenih kolovozov, pokrajina, znamenitih zidanic in trdnih kmetij, ki se z žitnimi polji izgubljaš nekje ob Muri, zemlja, rečna in radodarna, vedno žejna potu, pozdravljena! Pozdravljen človek na tej zemlji! Kmet, ki z neizmerno ljubeznijo obračaš brazde, delavec, ki mešaš ilovico in žgeš opeko, vinogradnik, ki se kriviš pod bremenom škropilnice v jeruzalemske hribe. Daleč je čas, ko si se naselil na tej zemlji, ko si ob večerih utrujen zrl v Kocljevo kneževino, ko si pozneje golih rok branil vsako ped te zemlje pred vpadi Obrov in Turkov. Trpel si pod nadplado Madžarov, okusil bič nemškega nasilja in nisi skrbnel. Krivica te je bolela, toda ostal si zaveden, prirodno šegav in delaven.

Zemlja in človek! Dve besedi, s stoletji združeni in med seboj povezani s trdnim delom in vezmi.

Deset let po dnevu, ki pomeni našo nacionalno in socialno osvoboditev, se oglašamo s trdnim prepričanjem, da smo dolžni tej zemlji in ljudem kaj več povedati o dobi, v kateri živimo in njenem družbenem dogajanju. Deset let po zmagi nad fašizmom, ko se je človeštvo osvobodilo, iznebilo najhujšega nasilja in zatiranja, iščemo poti, ki vodijo k napredku, kamor tako oztrajno hočemo. Prav je, če ob tej obletnici pogledamo nazaj na prehojeno pot, da vidimo, kje smo in s kakšnim zaletom naj gremo po tej poti, da ne omagamo. Vsa naša prizadevanja, da se dostojno oddolžimo žrtvam in borcem narodno osvobodilne borbe in končno vsemu našemu delovnemu ljudstvu, so se strnila v delo. S svojimi močmi pomagamo pri razvijanju naše države in socialne skupnosti in kot prava ljudska inteligenca iščemo z ljudmi pristne in trajne vezi. In prav je, če glasno povemo, kar večina od nas čuti, da spoštujemo ljudstvo, iz katerega smo izšli in ljubimo rodno zemljo, ker je naše ljubezni predna.

Naš zbornik je rodila dvojna zavest: delovna samozavest in strah pred pozabo važnih dogodkov. Ko po desetih letih naše samostojnosti gledamo, kako vsestransko se je razmahnila ustvarjalna moč našega človeka, kljub očitnim in često nepremostljivim težavam in neopsečnostim, čutimo potrebo, da vse to povemo bodočim rodovom. Nihče, ki nepristransko spremlja življenje, ne more zanikati napredka spremenjenih gospodarskih razmer in odnosov med ljudmi, ki postajajo bolj socialni in pravični. Čas, ta veren sopotnik ljudi, je menjal podobo mest in podeželja. Ko bi često bolj razumno in stvarno presojali položaj ter bolj premišljeno in z večjo odgovornostjo stopali k delu, bi bili danes prav gotovo že dalje ostan od zaostalosti. Tako pa prav v zadnjem času snujemo nove načrte o razvoju Pomurja, da bi preoblikovali lice dežele in dokončno obračunali z zaostalostjo v kulturnem, gospodarskem in socialnem pogledu.

Drugi važen predpogoj, ki nas je silil k delu, je spoznanje, da v življenju le prepogosto pozabljamo dogodke od včeraj do danes in potem obžalujemo, da nismo več zapisali.

Desetletje je že toliko obsežen čas, da ga v precejšnji meri lahko objektivno presodimo. Pokazati vam hočemo sadove desetletne življenjske dobe, utrip dela in splošni družbeni razvoj. Pobudo za to delo so dali prleški študentje. Ker pa so bile naše sile zaenkraf še preslabotne, smo iskali pomoči tudi drugod. Zamisel zbornika je

bila sprova nenačrtna, ko pa smo pristopili k delu, se je naglo realizirala, dobila pravo okostje in rasla iz stvarnega proučevanja problemov. Naše delo so z velikim razumevanjem podprli vsi, pri katerih smo potrkali na vrata in nam dali na razpolago potrebne podatke, gradivo in koristne nasvete.

Ker pa je življenje tako pestro in raznoliko, se je uredništvo moralo omejiti na najpomembnejše strani družbene dejavnosti. Zaradi nezadostnih denarnih sredstev in pomanjkanja papirja so morali izostati sestavki, ki so bili že napisani. Pisci člankov bodo morali pač te težave razumeti. Pri delu nas je vodila skupna želja, da v pisani besedi prikažemo javnosti pogojni razvoj v najvažnejših in najznačilnejših oblikah družbene dejavnosti. V kolikor je sad našega prizadevanja in truda pomanjkljivo, naj nam bralci tega ne štejejo v zlo in upoštevajo, da smo marsikje orali ledino. Razen tega je to naš ognjeni krst in nam je manjkalo znanja in izkustva.

Uredniški odbor je dolžan, da se na tem mestu iskreno zahvali vsem, ki so nam pomagali in stali ob strani, bodisi s prispevki ali pa z denarnimi sredstvi. Studentje pa smo s tem zbornikom v skromnih obrestih začeli odplučevati dolg svojemu ljudstvu.

ZDRAVKO TOMAZEJ

Pomlad je v Slobenskih goricah radodarna s prirodnimi lepotami

Družbena vloga prleških akademikov

Pretekla in polpretekla zgodovina nas uči, da vloga študentov v družbenem življenju ne zasluži podcenjevanja, saj so v mnogih velikih zgodovinskih prelomih prav študentje bili najvnetejši pristaši revolucionarnih gibanj in nosilci revolucionarnih idej. Že najbližji primer, naša ljudska revolucija, zgovorno priča o vrsti revolucionarjev in borcev, nekdanjih študentov naše Univerze. Po zmagi revolucije družbena vloga študentov ni izgubila svojega nekdanjega pomena, spremenile so se le konkretne oblike družbenega udejstvovanja. Biti napreden študent je v prvih letih naše nove države in socialne skupnosti pomenilo z vsemi silami podpreti nastajanje in ustvarjanje novega, socialističnega družbenega reda. Študentje so v polni meri dokazali svojo pripravljenost in zavest na številnih prostovoljnih delovnih akcijah, od koder so se mnoge študentske brigade vračale tudi po večkrat udarne.

Po prvi etapi našega razvoja, ko je bila za obnovo in izgradnjo najnujnejših objektov gospodarstva potrebna vsa razpoložljiva delovna sila, so se naloge študentov preusmerile na drugo poprišče. Naše politično, gospodarsko in kulturno življenje potrebuje zaradi naglega razvoja naše države iz zaostalosti v napredno industrijsko razvito deželo vedno več domačega strokovnega kadra z visoko kvalifikacijo. Osnovna, v nekem smislu tudi politična naloga študentov je tako postala strokovna izobrazba, temelječa na marksističnem svetovnem nazoru.

Pri opravljanju tega dela in v dosezanju teh uspehov je odigrala pomembno vlogo organizacija Ljudske mladine Jugoslavije in kasneje v njenem okviru ustanovljena Zveza študentov Jugoslavije. Študentsko življenje se je izražalo v številnih kulturnih krožkih, fizikturnih organizacijah, študentskem tisku itd. Sprva je bila večina te dejavnosti vezana na sam univerzitetni center, na Ljubljano, v postopnem razvoju pa so študentje, doma izven Ljubljane, vse bolj uvidevali potrebo po povezavi s svojimi matičnimi okraji. V novih pogojih vse večjega družbenega samoupravljanja je taka povezava postala nujna in razumljiva. Dotlej nepovezani študentje, doma iz istih predelov naše republike, so ustanovili svoje pokrajinske klube ter s tem ustvarili pogoje za aktivnejše in smotrnejše delo študentov na domačem terenu, bodisi na kulturno-prosvetnem, političnem ali fizikturnem poprišču. Delo teh organizacij, med katere prištevamo tudi naš Prleški študentski klub, je doslej rodilo že lepe uspehe.

Prav je, če se ob tej priliki nekoliko pomudimo pri ekonomskih problemih današnjega študenta. Študentski domovi (ki zaenkrat še ne morejo zadostiti vsem potrebam) in študentske menze, z razmeroma nizkimi cenami, študentu vsekakor ne nalagajo prevelikih materialnih obveznosti. Kljub temu pa bi zaenkrat še neurjeveni ekonomski standard nariskomu ne dovoljeval študija, če si ne bi mogel zagotoviti take ali drugačne podpore. Zasluga pokrajinskih študentskih klubov je zaradi tega tudi v ureditvi materialnega položaja teh študentov. Ob povezavi z okrajnimi ljudskimi odbori in ob temeljiti proučitvi socialnega stanja v klubih organiziranih študentov so pokrajinski klubi dosegli velike uspehe. Zavedati se namreč moramo, da ekonomskih problemov študenta ne smemo podcenjevati, saj so z ureditvijo gmotnega stanja ustvarjeni pogoji, ki omogočajo čim hitrejšo in uspešnejšo dokončanje študija. S tem pa je opravljena tudi koristna družbena funkcija, saj bo družba tako kmalu izšolala kader novih strokovnjakov, ki se bodo zavedali svoje moralne odgovornosti pred skupnostjo.

Vse navedene značilnosti se odsvitajo tudi v delu našega Prleškega študentskega kluba. Po dveletnem obstoju je njegova prava podoba mnogo bolj jasna in opredeljena, kakor je bila mogoče v posameznih fazah razvoja, dokazana pa je tudi njegova upravičenost, tako v politično-vzgojnem, kakor ekonomskem in tovariško-moralnem oziru, saj kljub morebitnim manjšim razhajanjem ob konkretnih vprašanih pomeni izraz skupne volje in skupnega stremljenja k istim ciljem.

Medtem ko je bil pred vojno procent študentov iz Prlekije razmeroma nizek, lahko danes navedemo število 64 v klubu organiziranih rednih študentov, ki študirajo bodisi v Ljubljani, bodisi v Zagrebu. V tej številki se jasno odsvita pomen naše družbene preobrazbe, ki je omogočila študij zlasti mnogim študentom kmečkega in delavskega porekla. Organizacija s tako močnim številom članov lahko pomeni mnogo ne samo v svojem lastnem okviru, pač pa tudi v dogajanjih izven svojega kroga. Tukaj

moramo v prvi vrsti pomisliti na politično-vzgojno nalogo, ki jo lahko opravijo študentje na vasi. Kakor gre na eni strani za pomoč, ki jo morejo študentje nuditi naprednim političnim organizacijam svojega terena ob konkretnih političnih in gospodarskih akcijah socialistične oblasti, tako spet ne smemo pojmovati politično-vzgojnega dela zgolj ozko aktivistično. Treba in mogoče je poiskati oblike dela, ki omogočajo širjenje naprednih nazorov tudi na drugih popriščih. Za dvig izobrazbe in splošne kulturne ravni našega podeželja je važna pomoč študentov v kulturno-prosvetnem delu kot tisti obliki, ki je ljudem na eni strani že znana in priljubljena, na drugi pa pomeni ob pravilni usmeritvi močno oporo naprednim silam pri izkoreninjevanju družbenih in religioznih predsodkov.

Delo našega kluba je v tem smislu pričelo roditi prve sadove. Po organizacijski utrditvi se je klub že lahko posvetil konkretnim nalogam. Kljub nekaterim uspehom, ki so bili doseženi v tej smeri, pa moramo poudariti, da je v večini teh akcij nastopal klub pretežno kot celota, da pa je bilo manj individualne povezave posameznih članov na terenu. Morda je temu kriva že narava študija sama, ki zahteva skoraj celoletno prisotnost večine študentov v univerzitetnem centru, zlasti absolventov in starejših letnikov. Mislimo pa, da se bodo sčasoma le našle primerne oblike take konkretne individualne povezave, saj je to naša iskrena težnja in volja.

Ker bo tudi Prelekija del bodoče pomurske skupnosti komun, se zavedamo važnosti naše povezave s študenti iz sosednjega Prekmurja. Nekdanja trenja med obema kluboma so dandanes v mnogočem že preteklost in oba kluba imata danes skupen posvetovalni odbor. Fuzija obeh klubov bi zaradi njune številčne moči ne bila najprimernejši izhod, zato pa se nakazuje vrsta drugih oblik skupnega dela, ki bo lahko uspešno in smiselno, saj bo težilo k skupnemu cilju gospodarskega, političnega in kulturnega dviga Pomurja.

Ko izdajamo zbornik, imamo za sabo vrsto organizacijskih izkušenj, obenem pa se zavedamo dobrih strani našega dela, ki jih bomo skušali razvijati in izpopoljevati še nadalje, ter slabih, ki jih bomo skušali čimprej in čim temeljiteje odpraviti. Ob zavestnem sodelovanju vseh članov bodo naši uspehi lahko še večji, naše delo še bolj živo in naša povezava z domačim terenom še trdnejša. Zavedamo pa se seveda, da je naša glavna naloga čimprejšnja in uspešnejša dovršitev študija. S tem bomo najbolje opravičili zaupanje in pričakovanje našega delovnega človeka in dokazali, da se zavedamo odgovornosti pred svojim ljudstvom in našo socialistično domovino.

Rojstna hiša našega rojaka, narodnega heroja Ivana Kavčiča - Nandeta

Prlekija od davnine do nedavnih dni

O zgodnji slovenski kolonizaciji Prlekije pričajo staroslovanski grobovi v Veržeju, kjer so našli obsežne obročke, ki so jih nosili Slovenci v Panoniji. V 9. stoletju je pripadalo Mursko polje s Slovenskimi goricami državi panonskih knezov Pribine in Koclja. Nova doba se je pričela s prihodom Cirila in Metoda. Panonski Slovenci so torej bili pred vsemi drugimi deležni vpliva Metoda in njegovih učencev. V 10. stoletju so pustošili Mursko polje Madžari. Preko Murskega polja se je razširila graničarska obrambna organizacija strelecev, z močnimi obrambnimi stolpi in utrdbam.

Z obrambo se je pričela tudi nemška kolonizacija. Na Murskem polju so imeli salzburški škofje svoja posestva, o čemer govore stare listine iz leta 1174, tako imenovane Lutenwerde. Ker so bile pokrajine ob ogrski meji redko naseljene, se je pričela tudi na Murskem polju kolonizacija, s katero so v Prlekiji povezana značilna krajevna imena. Za okolico Ljutomera je najvažnejši vir proučevanja naselitvene zgodovine Otokarjev urbar. Mnoge vasi Ljutomerske okolice so zabeležene v tej važni knjigi s podatki, koliko prebivalcev in hiš so nekoč imele.

Že v zgodnjem srednjem veku je Ljutomer slovel po svojem vinu. Za posestva so se potegovali razni nemški poveljni, predvsem pa cerkveni velikaši in menihi. Posestva so kupovali, največkrat pa so jih prejeli kot dar deželnega kneza. Takšno posestvo je imel v Stročjem vrhu (Presika in Nunska graba) celjski grof Friderik II. okrog leta 1353. Runski samostan (Rein pri Grazu) od leta 1314. Admontski samostan od leta 1300. Sentlambertski samostan od leta 1372. Vituški gospodje (Wildhaus nad Mariborom) v 14. stoletju. Nadalje salzburški in graški škof, graški meščani in drugi. Tako so bili najlepši predeli naših vinorodnih goric v tujih rokah. domače ljudstvo pa je stoletja hlapčevalo in garalo tujim izkoriščevalcem.

Ljutomer — branik na meji

Prvotni Ljutomerski grad je stal v začetku 13. stoletja na hribu tik nad trgom, približno tam, kjer stoji danes osnovna šola. Omenjen je že v listini gospodarja Vzhodne krajine in Štajerske, Friderika Bamberškega, leta 1342. To je bil obrambni stolp, ki so ga postavili že salzburški škofje in ni imel tistega pomena, kakor so ga imele graščine drugod. Porušen je bil verjetno v bojih med Matijo Korvinom in Habsburžani okoli leta 1477. Začetek Ljutomera torej pripisujemo njegovemu pomenu kot obmejna obrambna naselbina. Ob vznóžju prvotnega gradu, ob pobočju Kamenščaka, je bila že v 12. stoletju majhna naselbina, ki je dobila ime po gradu Luttemberg. Obsegala je predvsem današnji Stari trg, ki ga omenjajo listine že l. 1395. Današnje središče mesta (Glavni trg) pa je bilo v starih časih močvirje. Današnje ime »Ljutomer« je uvedel šele Stanko Vraz v prvi polovici 19. stoletja.

Ljutomer so v srednjem veku kolonizirali

zemljiški gospodje. To je bila naselbina delavcev in obrtnikov, zaposlenih v gradu. Cvetelo je lončarstvo, krznarstvo, tkalstvo, zlasti pa sodarstvo. Kmalu so se priselili nemški obrtniki in trgovci. Trške pravice je dobil Ljutomer najbrž v prvi polovici 13. stoletja. Leta 1265 je v Otokarjevem urbarju omenjen kot trg z lastno sodnijo. Habsburžan Albrecht II. je podelil leta 1342 trgu vse pravice in sicer: volitev sodnika-župana in trškega sveta, nižje sodstvo in višje krvno sodstvo, mitnine in trgovino. Posebno važna vprašanja je reševala v začetku skupščina vseh tržanov. V občinskem svetu so sedeli le bogatejši tržani in odločali tudi o življenju in smrti neljubljenih oseb, ki so jih kdaj osumili čarovništva ali celo umorav.

Dokler so Ljutomersko graščino Dolnji grad upravljali deželno-knežji oskrbniki, so še nekoliko upoštevali trške pravice. Ko pa so Dolnji grad dobili samostojni graščaki Schweinbecki, so se pričele dolgoletne pravde. Trg je imel v 17. stoletju z braneškimi graščakom Mauerburgom večletno pravdo, ki se je končala neugodno za trg. Dolnji grad je bil zlasti ob napadih Turkov in Krucev pomembna trdnjava. Graščak je branil grad pred sovražniki in opravljal sodne posle. Poznejši lastniki gradu so bili Alapiči, Zrinjski, celjski grofje in Draškovići. Ti so se iz Doljnega gradu preselili na Branek, ker jim je bil udobnejši; to pa ni trajalo dolgo. Draškovići so prodali vsa svoja zemljišča Mauerburgom, ki so se nastanili na Braneku in od tu širili svoja posestva in oblast še v začetku 18. stoletja. Braneški grad je imel od leta 1719 svojo sodnijo, ki je bila semkaj premeščena iz Doljnega gradu. Leta 1926 je pogorel in postal razvalina. Danes je posestvo v zasebnih rokah, ostanki nekdanjega gradu pa so še deloma vidni. Z Branekom je izgubilo Mursko polje enega najslavnejših zgodovinskih spomenikov. Iz razvalin Doljnega gradu so postavili konec 19. stoletja sedanjo stavbo.

Od 16. do 18. stoletja so na Mursko polje vpadali Turki. Leta 1600 je padla v turške roke važna ogrska trdnjava Kaniža. Naslednje leto so vdrli Turki v Medjimurje, oplenili Mursko polje in Ljutomer. Napadi so se ponavljali tudi naslednja leta. Tako nam kronisti poročajo, da so bili turški vpadi v dobi dveh stoletij skoraj vsako petnajsto leto.

Ljudski spomin še pomni grozodejstva Krucev, ki so te kraje napadali v 17., najhuje pa v začetku 18. stoletja. Kruci so pri nas požigali, ropali in morili. Ljutomer so Kruci popolnoma oropali in požgali leta 1704 in 1710. Seveda je enako trpelo tudi Mursko polje in Slovenske gorice.

Gospodarski in politični prepored

V drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja se je razvila v teh krajih prava revolucija v poljedelstvu. Začeli so gnojiti njive in travnike in intenzivneje obdelovati zemljo.

Ljutomer in okolica sta v 19. stoletju zaslovela po narodni zavesti in rodoljubih, ki so

Gorice prinašajo dosti smeha in veselja, ko je trta obložena z grozdem. Grozdje pa dolgo zori. Pred tem si je treba nešteto krat obrisati pot s čela, zamahniti z motiko in izprazniti marsikatero škropilnico.

zanosno pisali knjige in organizirali v drugi polovici 19. stoletja besede, taborje, čitalnice in bralna društva ter na razne načine politično delovali.

Leto 1848 je v naši zgodovini močna zarezca. Pred tem letom so graščaki terjali od kmeta desetino in tlako, kmetje pa so se vdajali upanju, da bo teh dajatev skoraj konec in da bodo dobili zemljo brez odškodnine. Zaradi nepokorščine in uporov proti gosposki so nastajali sodni procesi. Tako so leta 1824 braneški graščaki poslali uporne tlačane pred deželno sodišče v Gradec in Ormož.

Kmetje so bili leta 1848 edini socialni sloj, ki je razumel marčne dogodke kot buržoazno revolucijo. V Prlekiji so svojim poslancem leta 1848 grozili, da jih bodo ubili, če graški deželni zbor ne bo sklenil, da se kmečka posest osvobodi fevdalnega jarma. Slovenska zavest se je v nemčurskem Ljutomeru širila, ker je bila okolica zelo zavedna. Leta 1851 se pritožuje Ljutomerski okrajni glavar nad slovenskimi prenapeteži v okraju, ki hujskajo zoper vse, kar je nemško, zlasti pa zoper nemško uradovanje. Čitalnice so bile središče narodnega življenja. Iz njih se je slovenščina pola-

gomu uvajala v javnost in postala v trgu občevalni jezik. Za čitalniško dobo so bile značilne »besede«, ki so bile male ali čitalniške v čitalniških sobah in velike, prirejene na prostem. Prva beseda je bila v Ljutomeru 6. septembra 1863, ko so Ljutomerski Slovenci praznovali tisočletnico Cirila in Metoda; ta je po udeležbi presegala vse prireditve tistega časa na Slovenskem.

Prvi tabor v Ljutomeru

Doba taborov je bila prehod iz trških čitalniških krogov na široko politično področje. Sodelovale so najširše plasti. Po razpoloženju na taborih se je mogla vlada prepričati, da slovensko ljudstvo res terja to, kar zahtevajo njegovi voditelji. Prvi slovenski tabor je bil v Ljutomeru 9. avgusta 1868 v Sršenovem in Hujbarovem logu. Med govorniki so bili: Valentin Zarnik, Radoslav Bazlag, Matija Prelog in Josip Vošnjak. Na taboru so prišle do izraza ljudske težnje, ki so jih neprikrito izrekli tedanji politični voditelji v svojih govorih, da je minila doba zaslužnjevanja in da je med Slovenci nastal preporod. Ljudstvo je zahtevalo politične pravice in izboljšanje gospodarskih razmer.

Kratek geografski oris Prlekije

Prlekija je dobila svoje ime po prebivalstvu, ki govori prleško narečje (prle = prej) ter vključuje Mursko polje s spodnjo ščavnico dolino ter bližnje Slovenske gorice. Prlekija pa ni samo pokrajina, kjer je razširjeno prleško narečje, ampak je tudi morfološka, klimatološka, vegetacijska, kulturna in naseljena enota v okviru širše geografske regije Pomurja.

Prlekijo sestavljata dve različni morfološki enoti — nižina ob Muri in gričevnat svet Slovenskih gorice.

Nižina ob Muri pričenja na severovzhodu z Apaško kotlino, ki pa dejansko ni kotlina, ampak široka ravan. Pri Badgoni se gričevje z obeh strani močno zbliža, dolina Mure je tukaj dokaj ozka, zato pa se tem bolj razširi proti jugovzhodu. V tej smeri preide v široko ravan Pomurja, odnosno Murskega polja na desnem bregu reke Mure. Ravan Pomurja preide dalje proti vzhodu v takozvano Medmurje, ki se na široko odpre v Panonsko nižino.

Mursko polje je ustvarila reka Mura z naplavanjem in vrezavanjem v ledeni dobi (diluvij).

Drugo prirodno geografsko enoto Prlekije sestavlja gričevje Slovenskih gorice. Tvori ga nepregledna množica nizkih, mehko zaobljenih gričev in vmesnih dolinic z orografsko smerjo severozahod-jugovzhod, kamor se tudi znižuje celotno področje. Griči se združujejo v dolge vrste, ki dosežejo do deset kilometrov dolžine. Pridružujejo se jim stranska slemena, ki pa niso vedno enakomerno razporejena na obeh straneh glavnega slemena. Nadmorska višina le v najvišjih gričih preseže tristo metrov (Jeruzalem 342 m, Gomila 352 m), relativna višina gričevja pa se komaj dvigne preko sto metrov.

Vse to gričevje predstavlja nekdanje dno terciarnega morja, ki se je nato postopoma umikalo proti vzhodu ter zapustilo obsežne sedimente. To terciarno površino so pozneje živalno razrezale reke in ustvarile ta znani razgibanj, pa vendar enolični svet Slovenskih gorice.

Ko se je več ali manj ravno dno s sedimenti terciarnega morja polagoma dvigalo in postajalo kopno, so ga tektonska gibanja rahlo nagnila proti jugovzhodu. Zato se je tudi ves odtok usmeril v tem pravcu in glavne vode (Pesnica, Ščavnica, Mura) so si začrtale svojo pot na jugovzhod. Pa tudi njihovi pritoki so se morali usmeriti zaradi omenjenega prvotnega nagiba bolj proti jugu in vzhodu ter so na ta način ustvarili značilno asimetrijo v hidrografski mreži Slovenskih gorice. Vse glavne reke namreč dobivajo mnogo večje in daljše pritoke s svoje severne strani, tako da je razvodje med Pesnico in Muro že v neposredni bližini Mure. Tudi Ščavnica dobiva s svoje severne strani daljše pritoke. Ščavniška dolina se v spodnjem delu močno razširi in preide neopazno v obsežno Mursko polje.

Prlekija pomeni torej v reliefnem pogledu nekakšen prehod od zadnjih vzhodnoalpskih izrastkov v obsežno Panonsko kotlino. Ta prehodni značaj se kaže tudi v klimi, vegetaciji in gospodarstvu.

Podnebje ima značaj izrazitega panonskega podnebja, ki ga karakterizira sorazmerno močna kontinentalnost in nizka množina padavin. Povprečna letna amplituda znaša v Veržerju 22 stop. C. Najnižja povprečna mesečna temperatura je v mesecu januarju (−1,5 stop. C) in najvišja v juniju (20,8 stop. C). Značilni so tudi podatki za absolutne ekstreme. Dne 17. VII. 1959 je dosegel Veržer absolutni maksimum 36,6 stop. C, februarja leta 1929 pa absolutni minimum −27,5 stop. C. Pomladanske in jesenske temperature so precej izenačene. Veržer ima povprečno aprilsko in oktobrsko temperaturo 10,3 stop. C odtod 10,2 stop. C. Če smatramo nastop temperature 5 stop. C za pričetek pomladi, nastopi ta 15. marca, kar je sorazmerno zelo zgodaj, a v jeseni se temperatura 5 stop. C zavleče do 19. novembra. Jesen se torej znatno podaljša. Doba, ko temperatura prekorači 20 stop. C, traja približno dva meseca, kar je velikega pomena za tu-

Kapela ni znana samo kot kraj, kjer uspeva zlatina vinska trta in kot razgledna točka, ki približuje izletnike, ampak tudi kot središče osvobodilnega gibanja v tem predelu.

kajšuje vinogradništvo. Temperaturni skoki so spomladi zaradi odprtosti proti severu v Prlekiji bolj pogosti kot sicer v Sloveniji. Minimumi pod nič stopinj C redno nastopajo v marecu, zelo pogosto še v aprilu, a niso izjema tudi v maju (»ledeni možjec«). Veržej je beležil dne 2. maja 1955 5,1 stop. C pod ničlo. Takšen pozni mraz močno škoduje vinogradništvu in nekaterim poljskim kulturam.

Tudi v padavinah se zrcali znak kontinentalnosti. Padavin je namreč na splošno malo. Veržej beleži povprečno 869 mm padavin na leto. Od te množine odpade na poletje 51,8%, jesen 28,5%, pomlad 22,6% in zimo 16,4%. Najbolj moker mesec je avgust, najbolj suh pa februar.

Za Prlekijo je značilno slednjic tudi veliko število dni z nevihto. Cven beleži celo 36 nevihtnih dni. Nevihte, često združene z uničujočo točo, povzročajo velike škode v vinogradih in na polju, tako da so poleg suš in poznih pozeh ena izmed najbolj neugodnih klimatskih značilnosti subpanonskega predela.

Glede na rastlinsko-geografsko klasifikacijo bi lahko dodelili Prlekijo značilnemu panonskemu področju. Kakor v reliefu in klimi, tako smo tudi v rastlinstvu na prehodnem področju med alpskim in stepskim rastjem. Slovenske gorice z Murskim poljem pripadajo pravzaprav še pasu mešanega gozda (več listavcev), kamor pa že močno prodirajo rastlinski elementi, ki napovedujejo osvajanje gozda po stepi. Zlasti značilni so taki travni in grmičasti elementi, od gozdnega rastja pa razne vrste hrasta in domači kostanj. Za poplavna in vlažna območja ob Muri je značilen neke vrste »galerijski« gozd glede na okolico, ki je revna na gozdu in je ena najznačilnejših potez v prirodni sliki. Omeniti je treba, da ta gozd ni v skladu z vladajočimi klimatskimi razmerami in da je le talno pogojen. Z regulacijami, ki povzročajo znižanje gladine talne vode in omejitve poplavnih območij, prihajajo ti gozdovi v vedno večjo odvisnost od podnebja, hkrati pa stopajo v ospredje tiste drevesne vrste, ki niso odvisne od režima talne vode in poplav. Na mesto hrasta doba jelše, topola in vrbe stopajo gaber, hrast graden in bukev.

V pedološkem pogledu se javlja značilna razlika med višjim gričevnatim svetom in nižinskim Murskim poljem. Gričevje je sestavljeno v glavnem iz laporja, ilovice in peska. To so usedline nekdanjega morja, medtem ko je Mursko polje iz mladih, rečnih prodnatih, peščenih in ilovnatih nanosov ledene dobe. Glavni pedološki tip je v gričevju Prlekije intrazonalna karbonatna prst (zemlja), ki je na splošno revna na humusnih snoveh, kaliju in dušiku, bogata pa na kalcijevem karbonatu. Po mehanični sestavi prevladujejo ilovnato peščena ali ilovnata tla, ki so slabo strukturna. Za Mursko polje je značilna lahka peščena in prodna prst azonalnega značaja. Negativna je pri teh tleh močna propustnost, ki še pospešuje sušnost, povzročeno po podnebju. Takšna prst je topla, lahka in sorazmerno rodovitna. V dolini Sčavnice prevladuje močno vlažna in kislila ilovnata prst.

Prlekija je bila poseljena že zelo zgodaj. Najdbe kamnitih predmetov pričajo o naselitvi v mlajši kameni dobi. Na številnih krajih so odkrili tudi sledove stare ilirsko-keltske naselitve iz železne dobe. Že v tem času je bila živahno razvita trgovina, predvsem z južno

Za pogon mlinov izkoriščajo na Murskem polju tudi vodu silo, ki pa jo v novejšem času zamenjuje zanesljivejša sila — elektrika. V tej zimi so »zgoraje« verjetno namle malo moke.

Evropo, o čemer nam pričajo noveci iz Sirakuz, Neaplja in Grčije. V rimski dobi stopajo v ospredje vojaške in trgovske poti. Tako je vodila čez Ljutomer cesta na vzhod v Soubotelj, čez Radgono pa iz Norika v Srem. Ob teh velikih poteh so nastajale trgovsko-obrtno naselbine ali vojaška taborišča. Veliko je v tej dobi pomenil Ptuj kot osrednji carinski urad za Panonijo, križišče številnih poti in važno vojaško oporišče. Na rimske čase nas spominjajo tudi imena krajev, kot Stara cesta, Stara vas itd.

Sledovi slovanske naselitve so zelo zgodnji. Staroslovanska grobišča iz šestega stoletja so odkrili v Branoslaveih in Veržeju. Slovenci so se v prvih stoletjih po naselitvi držali bolj gričevnatega sveta, večjih ravnin, zlasti proti vzhodu močno odprtega ozemlja pa so se izogibali. Na ta način so gosto naselili Haloze, južno in zapadno obrobje Dravskega polja ter zahodni del Slovenskih goric, medtem ko je njihov vzhodni del nekako do črte Ptuj—Radgono ozemlje mlajših slovanskih kolonizacij, prve izza dobe po obrskih vojnah, druge po madžarskih navalih.

V desetem stoletju so to ozemlje zavzeli Madžari, ki so potisnili svoje meje do črte, ki veže izliv Kučnice in Dravinje. Štajersko plemstvo je organiziralo mejne krajine, med njimi Ptujsko ali Podravsko krajino. Meja se je pomikala vedno bolj proti vzhodu. Ob koncu dvanajstega stoletja je bilo osvojeno ozemlje okrog Ormoža, Središča in Miklavža, sredi trinajstega stoletja pa še Mursko polje, ki po-

stane, podobno kot vzhodne Slovenske gorice, pozorišče intenzivne kolonizacije. Na meji so se ustanovili strelski dvorci s strelci-kolonisti, ki so pomenili najnižjo vrsto fevdnikov. V našem so dobili po eno do tri kmetije ter bili oproščeni davkov. Na Murskem polju se omenja mnogo takih dvorcev n. pr. v Lukaveih, Salineih, Babineih, Noršineih itd. Nekatere vasi so dobile v tej zvezi svoja imena (Stročja vas, Presika, Kog, Branoslavec).

Tudi v tej dobi trgovske zveze niso zamrje. Zelo živahna je bila trgovina z Vzhodom, o čemer nam priča bizantinski denar iz šestega, sedmega in osmega stoletja. V poznejših stoletjih stopijo v ospredje zlasti Benetke. Zelo je bila razširjena trgovina z živino, kožami in vinom. Najpomembnejša trgovska pot je vodila iz Ptuja v Radgono.

Prevladujoča oblika naselij na Murskem polju so obcestne vasi (Boreci, Cven itd.). Nekaj je tudi gručastih naselij, kot so Bučečevci in Veržej. V gričevju Prlekije dominirajo razložena naselja ali naselja v verigi. Kmečki dom je grajen povečini na vogelc.

Prlekija je gosto naseljena agrarna pokrajina. Na enem km² površine živi približno sto prebivalcev. Absolutna gostota je največja v Ljutomersko-Ormoških goricah in na zgorajem Murskem polju z Radgonskimi goricami, kjer doseže 100 do 150 prebivalcev na km². V okolici Ljutomera se giblje od 75—100 prebivalcev na km². Gostoto preko 100 prebivalcev na km² dosežejo torej le oni predeli v gričevju, kjer je močno razvito vinogradništvo, saj zahteva ta gospodarska panoga veliko delovne sile. Trdili bi lahko, da se večja gostota prebivalstva vzporedno z naraščanjem vinogradniške zemlje.

Rast preleškega prebivalstva je zelo hitra. V razdobju od leta 1880 do 1931 se je prebivalstvo v okolici Ljutomera povečalo za 26 do 50%. Zelo je naraščalo tudi v Ljutomersko-Ormoških goricah. V razdobju od leta 1931 do 1948 je prirastek prebivalstva manjši. V Ljutomersko-Ormoških goricah je spričo vojne vihre prebivalstvo nazadovalo celo za 25—40%.

Poklicna struktura prebivalstva je izrazito agrarna. Od kmetijstva živi približno 1/3, od industrije pa komaj 1/10 prebivalstva. Najvišje se dvigne delež agrarnega prebivalstva v gričevju, kjer povečini preseže 90%, na Murskem polju pa se zniža spričo rahle urbanizacije oziroma živahnejše obrtno industrijske dejavnosti tudi na 70%.

Glede na gospodarsko strukturo in razvojne perspektive moramo v okviru Prlekije ločiti dve področji — nižinski in gričevnat svet. Prvega karakterizira močno razvito poljedelstvo in živinoreja, drugega pa vinogradništvo s sadjarstvom. Na Murskem polju je zorana dobra polovica celotne površine. V gričevju doseže delež zoranega zemljišča ponekod le 56—50%, a se dvigne v izrazito višorodnih sektorjih tudi nad 5/6.

Poljedelstvo daje v nižini prebivalstvu glavni dohodek. Ker sloni na uporabi vprežne živine, se redno prepleta z živinorejo. Poljedelske kulture so zelo pestre, kmetijstvo ima značaj drobne polikulture in je po večini usmerjeno v samooskrbo. Od orne površine odpadeta na žitarice približno dobri dve tretjini.

Najvažnejša poljedelska kultura je na Murskem polju pšenica, velikega pomena pa so tudi rž, krompir in koruza. Po statističnih podatkih se pridelata tukaj na prebivalca 135 kg pšenice in 62 kg rži (povpreček za LRS 46, oziroma 23 kg).

Živinoreja je druga najpomembnejša gospodarska panoga in velikega pomena tudi v gričevju. Njena osnova je v relativno razvitem travništvu in v močni poljedelski krmski bazi. Najvažnejša je vsekakor govedoreja, katere težišče je mleko in vprega. Zelo je na Murskem polju razvita konjereja, odtod tradicionalni konjski šport (Cven). Konj služi kot vprežna sila predvsem na večjih kmečkih gospodarstvih. Posebno vlogo ima v kmetijstvu tudi prašičjereja in perutninarstvo. Zanimivi so podatki o intenzivnosti tukajšnje živinoreje. Na Murskem polju odpade na 1000 prebivalcev 127 konj (LRS 47), 430 goved (LRS 347) in 665 prašičev (LRS 261). Omembe vredno je še čebelarstvo.

V gričevju sta velikega pomena vinogradništvo in sadjarstvo, ki imata marsikje skoraj monokulturni značaj. Najpomembnejši vinorodni sektorji so v okolici Ljutomera in G. Radgone; znak, da pri razvoju vinogradništva niso soodločali le prirodni, temveč tudi antropogeografski momenti, še posebej vloga tujega ali vsaj nekmečkega kapitala. Tukajšnja vina so znana ne le v naši državi, temveč tudi v inozemstvu. V okviru sadjarstva je še pomembnejše gojenje jabolk, ki so bila nekoč prvovrstno izvozno blago. Našemu sadjarstvu je v zadnjih letih zelo škodoval ameriški kapar.

Gozd se izrablja v glavnem za kurivo in gradnje. Občutno je pomanjkanje lesa, še posebej na ravnini, kjer je gozda zelo malo.

Industrija je v primerjavi s kmetijstvom močno podrejenega značaja. Relativno še najbolj razviti sta opekarniška in usnjarska industrija. Omembe vredni so še nekateri drugi obrtno-industrijski obrati kot n. pr. »Konfekcija« v Ljutomeru, »Zica« v Stročji vasi itd. Pomen tukajšnje, sicer skromne obrtno-industrijske dejavnosti pa je dokaj velik, saj zaposlujejo ti obrati večji del v kmetijstvu odvečne delovne sile. Možnost zaposlitve v teh podjetjih je obenem nekoliko zavrla odtok prebivalstva v mesta. Največji delež industrijskega prebivalstva zaposlijo opekarniški obrati v Borecih, Ljutomeru in G. Radgoni, ki so osnova razvoju industrije v Prlekiji. Usnjarska industrija je razvita le v Ljutomeru. Velikega pomena je pridobivanje mineralne vode v Slatina Radeneih. Manjši premogovniki, kot n. pr. v Presiki, so zgolj lokalnega značaja.

Najvažnejši prometni, trgovski, kulturni in gospodarski center Prlekije je mesto Ljutomer. Njegovo gospodarsko gravitacijsko območje ne vključuje le večine Murskega polja, temveč tudi dobršen del Ljutomerskih goric. Podobno vlogo ima na zgornjem Murskem polju Gornja Radgona ter v nekoliko manjšem obsegu Videm kot središče Ščavniške doline. Z novo upravopolitično razdelitvijo so omenjena središča vključena kot sedeži komun v širši okvir pomurske skupnosti komun s središčem v Murski Soboti. S tem administrativnim ukrepom se pričinja nova faza političnega, kulturnega in načrtnega gospodarskega življenja v Pomurju.

Progresivno usmerjanje političnega razvoja v Pomurju

V versajski Jugoslaviji se je srečalo slovensko ljudstvo na eni strani s politiki, ki jih je kot reakcionarne in računarske poznalo že iz Avstrije, na drugi strani pa z oblasti in dobička željnimi predstavniki beograjske »čaršije«, ki so s svojo organizirano vojsko hitro uveljavili nadvlado nad jugoslovanskimi narodi.

Objektivno zgodovinopisje ne prikriva dejstva, da se zatirani narodi ne morejo razvijati uspešno ne gospodarsko, ne kulturno in še manj politično. Izjema vsekakor niso bili Slovenci, zatirano ljudstvo Avstro-Ogrske monarhije in versajske Jugoslavije.

Slovenci v Prekmurju in Porabju, ki so živeli pod polfevdalno krono sv. Štefana, so imeli od vseh slovenskih dežel najmanjše možnosti za razvoj. Iz tega razloga si je začelo pri njih progresivno politično gibanje utirati pot še z večjo zamudo, kakor tostran Mure.

Prvi, ki je skušal pridobiti Obmurje za socialistično gibanje, je bil Viktor Kukovec iz Ljutomerca, danes najstarejši živeči slovenski socialist.

Viktor Kukovec se je rodil 15. decembra 1868. leta v Ljutomeru. Njegov oče Ivan je bil v ljutomerskem okraju znan gospodarski in politični delavec, dolgoletni načelnik okrajnega zastopa, ustanovitelj okrajne posojilnice in deželni poslanec.

Viktor Kukovec se je začel zanimati za politična vprašanja že kot gimnazijec v Gorici, kjer se je seznanil s Henrikom Tumo. Kot visokošolec v Gradcu in na Dunaju pa se je seznanil v vodilnih ljudmi Socialno demokratske stranke, tako z Viktorjem Adlerjem in Ottom Bauerjem. Z različnimi članki in dopisi je sodeloval pri »Arbeiter-Zeitung«, glavnem strankinem glasilu. V Gorici je zaradi svojih radikalnih nazorov prišel politično navzkriž s Tumo, ki je kot znano zastopal zmernejšo smer v socialni demokraciji.

V Gradcu in na Dunaju pa je razen tega prišel navzkriž še z nekaterimi predstavniki stranke zaradi germanizatorske vloge avstrijske socialne demokracije med slovenskim delavstvom, posebno na Štajerskem, kjer je bilo mnogo nemških priseljencev.

Položaj v teh krajih je bil tak, da je bil na eni strani slovenski delavec odvisen od nemškega delodajalca, na drugi strani pa od delavske organizacije, ki so jo vodili Nemci ali pa iz nemških central. Posledica je bila ne samo mlačnost in nezainteresiranost na rešitvi narodnostnega vprašanja, temveč tudi nemčurstvo med delavstvom. Nič boljši ni bil položaj med kmeti, pri katerih je tudi bilo čutili nemški vpliv.

Vse do vrnitve Viktorja Kukovca l. 1901 v Ljutomer, kakor tudi še mnogo let za tem socialdemokratsko gibanje na Slovenskem ni bilo samostojno, temveč je bilo posebno na Štajerskem, kjer so bili nemški doseljenci, se-

stavni del avstrijske socialdemokratske stranke še po ustanovitvi Jugoslovanske socialnodemokratske stranke za Slovenijo leta 1896.

Socialistično gibanje, ki ga je začel v Ljubljani krojač France Železnikar, ni prodrlo v te kraje. Tudi ni znano, da bi si v te kraje utrl pot tednik »Ljudski glas«, ki ga je kratek čas pred svojo aretacijo l. 1884 Železnikar socialistično usmeril.

Prvi razširjevalec socialističnega tiska v tem predelu Slovenije je bil Viktor Kukovec. Razširjal in gmotno podpiral je revijo »Naše zapiske«, ki je začela izhajati l. 1902 v Ljubljani. Iz Štajerske je bil Kukovec edini, ki je leta 1908 postal član konzorcija »Naših zapiskov«.

Ko so bile leta 1907 državnozbornske volitve, je prišel na pobudo Kukovca Etbir Kristan v Ljutomer in imel shod v dvorani Kukovčeve gostilne.

Ugotoviti moramo, da je do leta 1918 ostal brezuspešen vsak Kukovčev poizkus, da bi pridobil viničarje, težake, hlapce in podeželski polproletariat, to je žalarje in male kmete, za organiziran odpor proti brezobzirnemu in nečloveškemu izkoriščanju. Ko so po letu 1917 gesla ruske revolucije prodrli tudi v te kraje, se je položaj nekoliko spremenil, čeprav ne za dolgo. Del Obmurja, to je Prekmurje, je zajelo revolucionarno gibanje, ki je trajalo od januarja do junija 1919, ko so madžarske boljševiške čete razbile Tkalčevo vojsko. To gibanje, ki je nastalo z namenom vzpostavitve neodvisne Prekinurske boljševiške republike s posebno vojsko in vlado, za katero so že imenovali posamezne komisarje-ministre, ni zajelo predelov na drugi strani Mure.

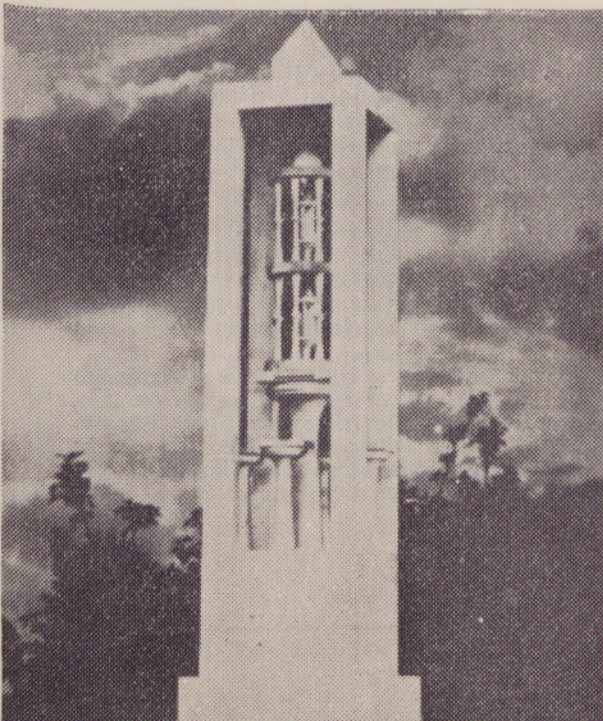
Med Tkalčevo akcijo in akcijo, ki jo je vodil Viktor Kukovec, je samo ena podobnost. Kakor Tkalec ni zaupal madžarskim boljševiškom (in narobe!), tako tudi Kukovec ni mogel zaupati nobeni avstrijski stranki, tudi ne socialdemokratski, saj tudi ona ni pravilno postavljala nacionalnega vprašanja, kako bi ga mogla šele pravično reševati. Obeh revolucionarnih osebnosti Obmurja pa po značajih in tradiciji sploh ni moč primerjati. Tkalec je bil pred vojno organist. V prvi svetovni vojni je že 1915. leta postal podoficer; bil je ranjen in odlikovali so ga za hrabrost. Nato so ga ujeli Rusi. Ob revoluciji se je kot ujetnik, ki mu je revolucija prinesla svobodo, priključil rdečim. Po vrnitvi iz Rusije je sodeloval pri kazenski ekspediciji proti upornim kmetom v prekmurskih vaseh, da bi za tem bil šest mesecev — od januarja do junija 1919 — najvidnejši voditelj revolucionarnega gibanja v Prekmurju. To je težko razumeti, še manj pa opravičiti, toda ruska revolucija pozna mnogo primerov večkratnega prehajanja iz bele garde v rdečo in obratno. Vse drugačen pa je bil razvoj Viktorja Kukovca do leta 1918, ko je postal v obprevrtnih letih voditelj progresivnega gibanja na desnem bregu Mure s tem, da se je

uprl Neincem, ki so hoteli obdržati Ljutomer, Radgono in Maribor.

Kot predsednik Narodnega sveta za Ljutomerski okraj je Kukovec samoiniciativno prevzel oblast v Ljutomeru. Nato je bila na vrsti Radgona. Tu je zahteval, da mu 98. pešpolk, ki je zamenjal uporniški 97. tržaški pešpolk, preda orožje. Čeprav je bil ta polk sestavljen skoraj iz samih Celov, je imel z njim težave. Kukovčeva akcija sicer ni uspela Radgone priključiti Jugoslaviji, preprečila pa je nameravano avstrijsko ekspanzijo do Drave. S tako pridobljenim orožjem je oborožil narodno stražo, ki je imela nalogo preprečiti vsak morebiten poizkus nemškega rovarjenja v komaj osvobojenih krajih, kjer je Kukovec imel razen tega težave zaradi akcij pod vodstvom zelenega kadra in kriminalnih elementov. Glavni del orožja pa so dobile enote, ki so pod Kukovčevim vodstvom zavzele Radgono, in tiste, ki so pod Maistrovim vodstvom razorožile belozelena gardo v Mariboru. Kot socialistu marksistične smeri pa Kukovec ni šlo samo za nacionalno osvoboditev naših krajev, temveč tudi za socialno. To dokazuje med drugim tudi okoliščina, da je raz svoj mlta obesil rdečo zastavo — zastavo delavsko-kmečke oblasti, in dejstvo, da je pri volitvah 1. 1920 kot socialist glasoval za komunistično listo. Okrog Kukovca se je takrat združilo vse, kar je mislilo slovensko in socialno. Na nasprotni strani je ostala le peščica zakrknjenih reakcionarjev in izkoriščevalcev, ki so nekega večera, ko se je Kukovec vračal s trga domov, streljali nanj iz zasede, a ga niso zadeli. Peščica teh Kukovčevih nasprotnikov se je opomogla šele po objavi Obznane 31. decembra 1920 in Zakonu o zaščiti države 4. avgusta 1921. Toda ti nasprotniki so še dolgo ostali neznatna manjšina. Pri občinskih volitvah leta 1921 je bil namreč Viktor Kukovec soglasno izvoljen za Ljutomerskega župana.

DELAVCI V LJUTOMERU SE ORGANIZIRAJO

Z Obznano in Zakonom o zaščiti države je začelo obdobje do leta 1925, ko v Obmurju ni bilo pomembnih progresivnih političnih akcij.

Leta 1925 je začel mizar Feliks Dojčbauer med delavci z živalno propagando, da se v Ljutomeru ustanovi organizacija Neodvisne delavske stranke Jugoslavije. V svojih naporih je imel uspeh in je hitro zbral okrog sebe 60 delavcev, ki so ustanovili podružnico NDSJ. Njeni člani so v glavnem postali delavci usujarji iz tovarn Martinušič in Sinigoj. Pri Martinušiču je bilo pet delavcev že organiziranih v Jugoslovanski socialno-demokratski stranki, toda svoje organizacije v Ljutomeru niso imeli. Tako so v glavnem vsi pristopili v organizacijo NDSJ. Na prvem sestanku strankine organizacije so izvolili odbor, ki je oblaščem prijavil njeno ustanovitev. Vsi strankini člani so takoj naročili njen tednik in plačali naročnino za tri mesece naprej. Praznik dela prvi maj 1925. leta so svečano proslavili. Delavci obeli usujaru ta dan niso šli na delo, temveč so se zbrali v Kuharičevi gostilni na Starem trgu, kjer je bil sklican shod, na katerem je govoril Feliks Dojčbauer o pomenu prvega maja. Med delavci, zaposlenimi na prosti, so začeli z akcijo za povečanje plač delavcem. V ta namen je bil na posebnem sestanku izvoljen tarifni odbor z nalogo, da se pogaja s podjetjem. Ta mezdna akcija ni popolnoma uspela, predvsem zaradi tega, ker ni bilo strokovne organizacije, ki bi podprla zahteve prvotnih delavcev. Ob tej priložnosti je Feliks Dojčbauer odpuščen z dela in likratni pozvan na glavarstvo, kjer so mu zagrozili, da ga bodo aretirali, če ne bo takoj zapustil Ljutomera.

Stranka je začela v tem času pridobivati tudi že večji vpliv na kmečke množice, pa je bila razumljiva vznemirjenost delodajalcev in oblastvenih organov, ki so se zavedali, da se je tudi v nerazvitem Ljutomerskem okraju začelo razvijati ljudsko gibanje pod vodstvom Partije.

V času od 1921. do 1925. leta je bilo več pomembnih kulturno-izobraževalnih akcij, ki so jih vodili med počitnicami napredni srednješolci na čelu z Bratkom Kreftom. Od 1925. leta, ko so bila v Ljutomerskem okraju ustanovljena prva Društva kmečkih fantov in deklet, se te akcije niso omejile le na čas počitnic, ker so pri njih sodelovali tudi domači kmečki fantje in dekleta. Da bi opravili čimveč, so mnogi srednješolci v poletnih mesecih prehodili peš zaradi vaj na stotine kilometrov in to v glavnem v nočnem času. Tako je hodil Bratko Kreft večer za večerom iz Vidma ob Ščavnici režirat v 7 km oddaljeno Malo Nedeljo, igralci iz Antona so na vaje v Vidmu prav tako morali prehoditi v eno smer 7 km. Še daljšo pot so imeli igralci iz Križevca pri Ljutomeru v Videm ob Ščavnici. Toda vsi naporji jim niso vzeli volje do dela.

Leta 1925 so bile parlamentarne volitve, na katerih je Delavsko-kmečki blok predstavljaj revolucionarno delavsko gibanje Jugoslavije pod vodstvom KPJ. Ob teh volitvah je bilo v Ljutomerskem okraju nekoliko volilnih shodov. Shod je bil sklican tudi v Ljutomeru. Ker ni bilo govornika iz Maribora, kakor je bilo dogovorjeno, je na shodu govoril Feliks Dojčbauer. Shod je bil v prostorih gostilne Vaupo-

Spomilnik — spomenik padlim žrtoam in Maistrovim borcem, ki so ga pred vojno zgradili v Gornji Radgoni. Nemci so ga ob svojem prihodu 1. 1941 porušili.

tič in je bil dobro obiskan, saj sta bili dve sobi nabito polni. Prve klopi so zasedli nasprotniki delavskega gibanja, ki so imeli namen razbiti shod. Zaradi odločnosti zbranih pristašev Delavsko-kmečkega bloka jim to ni uspelo. Prisotni komisar je šel razbijačem shoda toliko na roko, da je govorniku prepovedal še dalje govoriti, kar je bilo isto, kakor da je shod prepovedal.

DRUŠTVA KMEČKIH FANTOV IN DEKLET

Ob ustanovitvi prvih Društev kmečkih fantov in deklet v Ljutomerskem okraju leta 1925 so se učiteljski inštituti, ki so že prej sodelovali pri igrah v režiji Bratka Krefta, vključili sedaj že kot učitelji v ta društva, z njimi pa tudi večina ostalih mladih ljudi, med katerimi so bili poleg kmečkih fantov in obrtniških sinov tudi malo-kmečki in viničarski. Ustanovitelj DKFID, Samostojna kmečka stranka s Pučljem na čelu, je hotela dati društvom gruntarski značaj, toda že prva društva v Ljutomerskem okraju, zahvaljujoč dejavnosti progresivnih središčolcev iz Ljutomerskega okraja, niso imela tega značaja in niso služila ciljem ustanovitelja. Tako so postala nekatera društva trin v peti celo SKS, veliko bolj pa še SLS, saj so mnoge organizacije DKFID bile močnejše kot z istim namenom ustanovljene klerikalne organizacije. Ko so društva začela voditi akcije za boljši način življenja najbolj siromašnih slojev podeželja, posebno viničarjev, ko so z namenom strokovnega dviga svojih članov začela organizirati gospodinjske, prikrojevalne, kletarske in podobne tečaje, posebno pa, ko so začela organizirati knjižnice in za nje zbirati predvsem napredne knjige, so jih klerikalci z bučno gonjo proglasili kot »komunistična«. Toda prodora napredne misli in tiska na podeželje in še posebej v Ljutomerski okraj niso mogli ustaviti.

Ni težko razložiti, zakaj so politične stranke v stari Jugoslaviji posvečale posebno pozornost mladini. Zavedale so se, da je mladina tista, ki lahko uspešno širi stremljenja politične organizacije. Na kmetiskem podeželju je bilo delo političnih strank osredotočeno na kulturnoprosvetna in telovadna društva (Bralna društva, Sokol, Orel itd.). Vodstvo SKS (Pučljevc), ki v navedenih organizacijah ni imelo vpliva, je zaradi tega ustanovilo lastno mladinsko organizacijo. To so bila, kakor že omenjeno, Društva kmečkih fantov in deklet, ki so imela svoje središče v Ljubljani v Zvezi kmečkih fantov in deklet. Za politično usmerjenost teh društev je skrbelo vodstvo stranke, ki je tudi Zvezo finančno podpiralo, dodeljujoč ji sredstva iz raznih virov. Razvoj v teh organizacijah pa je kmalu pokazal, da ima mladina lastno mišljenje, ki se ne strinja z načeli in stremljenji vodstva SKS. To se je posebno pokazalo ob vstopu vodstva stranke in dela članstva v JNS. V Zvezi v Ljubljani so se pojavile tri struje, ki bi jih lahko imenovali desnico, sredino in levico. Poudariti je tudi treba, da je imel glavno vlogo pri idejni usmeritvi, v prvi fazi obstoja DKFID, dr. Janže Novak, ki

je zaradi tega večkrat prišel navzkriž z voditelji SKS, ki se z njim niso strinjali. Pozneje pa je bilo vedno bolj vidno, da si v Zvezi, zlasti pa v društvih v Prekmurju in Beli Krajini, utrjuje svoj vpliv aktiv Komunistične partije (Klub prekmurskih akademikov, ing. Marentič itd.).

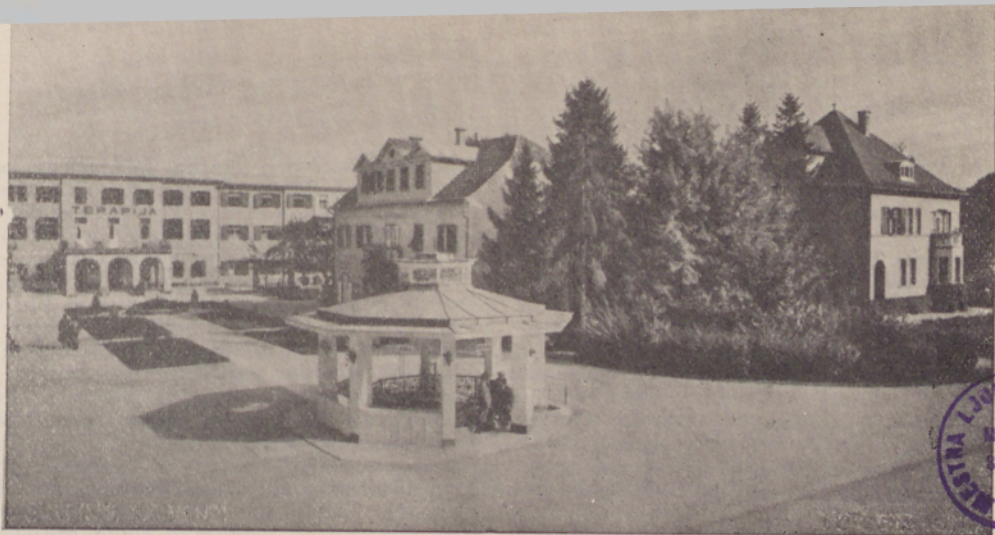
Med prvimi društvi, ki so bila ustanovljena v severovzhodni Sloveniji, je bilo DKFID v Vidmu ob Ščavnici, v neposredni bližini pa sta bili pozneje še ustanovljeni društvi v Očeslavcih in Slatina Radencih. Društvo v Vidmu, katerega člani so bili predvsem iz vasi Jamne, Rožičkega in Dragotinskega vrha, je imelo velike težave predno se je uveljavilo. Društvo je prirejalo tekme koscev, uprizarjalo igre ter se udeleževalo prireditev sosednih DKFID. Največji uspeh pa je doseglo s postavitvijo lastnega doma »Matije Gubca« (sedaj dom TVD Partizan), katerega slavnostna otvoritev je bila 30. julija 1939. Dom so gradili v najtežjih okoliščinah, saj se je članstvo s predsednikom Ivanom Satlerjem iz Ivanje in pobudnikom gradnje Vladimirjem Kreftom moralo boriti z nasprotniki gradnje v domači vasi, obljubljenih večjih finančnih sredstev pa tudi ni bilo iz Ljubljane.

Kmečka mladina je v nastopih DKFID našla mesta za svoje uveljavljanje.

Na manifestacijo otvoritve so prišli prijatelji društva iz bližnje in daljne okolice (iz Savinjske doline), prispelo pa je tudi članstvo delavskega kulturnoprosvetnega društva iz Ptujja s tov. Jožetom Lackom. Na otvoritvi je poleg drugih še govoril zastopnik levičarskih akademikov iz Ptujja. Za nekaj časa pred dnevom slavnosti je bilo opaziti, da skušajo nasprotniki doseči prepoved otvoritve. S pravilno taktiko pa so bile te težave prebrodene in Videm je doživel manifestacijo, na katero smo lahko še danes ponosni.

Ostala društva v Ljutomerskem okraju so bila manj aktivna, z izjemo Koga, ki pa je v predaprilski Jugoslaviji spadal pod ptujski okraj. V bližini Vidma pa je bilo aktivno še društvo v Juršincih, ki je imelo dobre stike z videmskim društvom.

Na področje Slatina - Radenci je tudi v dobi stroge šestojanuarske diktature prihajal napreden tisk

RAZVOJ POLITIČNIH RAZMER V PREKMURJU

Naj na kratko opišem še politični razvoj v Prekmurju v tem razdobju. Največji napori za preusmeritev političnega razvoja na drugi strani Mure so bili storjeni l. 1934. V tem letu so člani Partije in člani Kluba prekmurških akademikov vztrajno vodili akcijo za uresničenje Kardeljeve zamisli o antifašističnem množičnem listu. Kakor je rodila uspeh ta akcija, ki nam je dala »Ljudsko pravico«, ga je rodila tudi akcija ustanavljanja Društev kmečkih fantov in deklet, ki je začela nekoliko pred akcijo za »Ljudsko pravico«. Najvidnejši javni predstavnik prve akcije je bil Miško Kranjec, druge pa Ferdo Godina.

Ustanavljanje Društev kmečkih fantov in deklet se je začelo najprej v murkosoboškem okraju (1934), pozneje v lendavskem (1937). Ker je podrobno opisal rast društev v murkosoboškem okraju Stefan Kühar v slavnostni številki »Obmurskega tednika« ob 20-letnici »Ljudske pravice«, tega ne bi ponavljal. Pripomnil bi samo še to, da je Ferdo Godina kot član glavnega odbora zveze Društev kmečkih fantov in deklet na povabilo Stefana Kovača večkrat obiskal društva v Prekmurju.

V lendavskem okraju je bilo društvo ustanovljeno 1937. leta v Dolnji Bistrici. Ustanovil ga je Ferdo Godina izmed fantov in deklet, ki so bili v igralski družini. Leta 1938 so zrastle društva še v naslednjih vaseh: Goruja in Srednja Bistrica, Črenšovci, Trnje, Odranci, Polana in Hidvek. Igraleci so prerasli v aktivne politične delavce, in to posebno dekleta. Pri tem delu je bila združena srednješolska, akademska in kmečka mladina.

Poleg oblasti so v murkosoboškem okraju ovirale delo notranja trenja, ki jih je povzročil nasprotnik progresivnega gibanja, akademik Ernest Titan, ki je potem med okupacijo sodeloval z Madžari. V lendavskem okraju pa je z izredno žilavostjo in nepopustljivostjo spremljal vsak njihov korak župnik Klekl. Poleg prižnice in spovednice se je posluževal ovaštva. Leta 1939 je dal prijeti fanta iz Trnja. S pretepanjem so ga skušali prisiliti, da bi potrdil protidržavne izjave posameznikov, posebno pa Godine. Tako bi Klekl dobil povod, da društvo uniči, Godino pa odstrani. Ker to ni pomagalo, fant namreč ni hotel izdajati, je

dal sreski načelnik Godini za vsako predstavo Hlapca Jerneja tri dni zapora. Kljub vsemu pa poleta, političnega in kulturnega, niso mogli zatreči. Ljudstvo je na njihove predstave po vaseh kar drlo. Postajali so živi vaški prazniki. Klekl pa je ostajal potisnjen ob stran in smešen.

Tako so bila Društva kmečkih fantov in deklet tudi na levi strani Mure središče političnega življenja. Res, da jih niso dovolili, vendar to njihovega delovanja ni nič oviralo. Mladini in vsemu naprednemu življu na vasi pa je vplivalo pogum in ta društva so bila ob zlomu Jugoslavije osnovne celice, ki so začele borbo.

Kader, ki se je zbiral v Prekmurju okrog Društev kmečkih fantov in deklet, se je l. 1938 znatno pomnožil. Na pobudo Stefana Kovača so začeli z delom med kmečko mladino v okolici Sobote, predvsem v Nemčevcih in Markiševcih. Pripravljalni odbor za ustanovitev DKFID v Nemčevcih je l. 1938 v režiji Franca Šebjaniča priredil igro »Prisega o polnoči« v Markiševcih. Na tej prireditvi so se kljub orožniškemu zasledovanju zbrali Stefan Kovač, Ali Kardoš, Sida Perševa, Stefan Kuhar in drugi.

Če bi danes ocenili delo društev ne samo v Ijutomerskem okraju in v Obmurju, temveč v Sloveniji sploh, lahko rečemo, da je bilo pozitivno, pozitivno tem bolj, ker so se ta društva morala neprestano boriti proti dvema nasprotnikoma: pristašem JRZ (Jugoslovanska radikalna zajednica) in JNS (Jugoslovanska nacionalna stranka). Brez pomoči KPJ, ki je pomagala predvsem s tiskom, bi ta boj ne bil tako uspešen.

Legalna in ilegalna literatura je prihajala v Ijutomerski okraj po različnih kanalih. Viktor Kukovec je dobival skoraj vso v nemščino prevedeno sovjetsko leposlovje in to do prihoda Hitlerja na oblast (l. 1933) iz Berlina, pozneje pa iz Prage. Razen tega je dobival vse publikacije nemškega »Društva prijateljev Sovjetske zveze«, ki jih je dajal na razpolago širokemu krogu političnih somišljenikov. Miško Kranjec je v glavnem na ta način spoznal novo sovjetsko literaturo.

Ko je po sklepu Partije leta 1932 začela izhajati teoretična revija »Književnost«, je Viktor Kukovec naročil in plačal revijo za večje število naročnikov, ki niso mogli plačati naročnine. Anton Jelen, uslužbenec Slatinskega podjetja v Radencih, pa je prevzel poverje-

ništvo za svoje področje, na katerem je pridobil večje število naročnikov. Laže kot »Književnost«, ki je bila v bistvu le teoretična revija s težjo snovjo, si je utrla pot med obmurske ljudi »Ljudska pravica«, dve in pol leti pozneje. Za prvo številko »Ljudske pravice« je prispeval Viktor Kukovec 2000 din in je tako krič zanjo skoraj celotne tiskarske stroške. Kadar koli je »Ljudski pravici« bila potrebna pomoč, je finančno pomagal Viktor Kukovec, posebno v času, ko je izhajala v Lendavi. Kako tudi ne bi, ko pa so bili skoraj vsi sestanki v zvezi z izhajanjem »Ljudske pravice« na njegovem domu, tako da je poznal ne samo vse njene sodelavce iz Obmurja in ptujske partijske organizacije, ki je od leta 1935 vodila vse partijsko delo tudi v Ljutomerskem okraju, Miška Kranjca, Alija Kardoša, Jožeta Kerenčiča, Rudolfa Čučinoviča, dr. Jožeta Potrča in druge, temveč je poznal tudi vse težave, s katerimi se je časopis boril. Od partijske organizacije v Ptuj, kakor tudi od posameznikov, članov Partije, je Viktor Kukovec stalno dobival legalno in ilegalno marksistično literaturo.

KRVAVI SEPTEMBRSKI DOGODKI

V Ljutomer se je 1. 1931 vrnil po šestletni odsotnosti Feliks Dojčbauer. Štiri leta, od 1925. do 1929. leta, je bil na šolanju v Moskvi, dve leti, od 1929. do 1931. leta, je izdrževal dvoletno robijo v Sremski Mitrovici, od leta 1931 do leta 1935 pa je živel v Ljutomeru. Dojčbauerjeva aretacija na sami avstrijsko-jugoslovanski meji in njegovo siceršnje zadržanje je dalo Partiji povod, da z njim ni več sodelovala. Zaradi takih okoliščin Ljutomerski okraj ni imel vse do okupacije svoje lastne osnovne organizacije. Tako je tisk in navodila prenašal na svoje okolje posredno in neposredno Viktor Kukovec. Pri njem je bilo 14. avgusta 1935 tudi sklenjeno, da bo dne 1. septembra 1935 na Glavnem trgu v Ljutomeru veliko ljudsko zborovanje. Jože Kerenčič je takrat razvil v Ljutomeru javno pred očmi oblasti prvič slovensko zastavo, odkar je bila od 6. januarja 1929 prepovedana. Oblast je to zborovanje prepovedala in prepoved so razglasile vse občinske uprave Ljutomerskega okraja. Ker se je zborovanje vršilo kljub prepovedi, je orožništvo to izkoristilo in je prisotne ne samo polivalo z gnojnico in drugače trpinčilo, temveč je nanje tudi streljalo. Ubili so takrat Alojzija Mavriča, Medica iz Bolfenka in še več drugih pa so ranili. Viktorja Kukovca in njegovega sina Sašo so aretirali in ju zaprli z verigo zvezana v klet orožniške postaje. Orožniški vodnik je skušal insecinirati dokaz, da je na zborovanju Viktor Kukovec prvi streljal in da je šele nato odgovorilo orožništvo s prvo salvo v zrak in potem med ljudi, kar pa ni res, ker Kukovec sploh ni imel orožja pri sebi in mu takega ravnanja potemtakem nikakor ni bilo mogoče dokazati. Resnica je, da so streljali samo orožniki. Orožniški vodnik in njemu predpostavljeni oficir v Murski Soboti sta zahtevala, da Viktorja Kukovca in sina Sašo takoj prepeljejo v Glavnjačo v Beograd. Orožništvo ni odnehalo niti, ko je preiskovalni sodnik zavrnil obtožbo o tem, da je Kukovec začel streljati. Orožništvo izpustitve obeh Kukovcev, ki jo je odredil preiskovalni sodnik, sicer ni moglo prepričati, zato pa je od orožništva v Ptuj zahtevalo, da aretira v Ptuj dr. Jožeta Potrča, Janka Segulo, Du-

šana Kvedra, Ivana Bratka, Jožeta Kogejca, Mirka Centriha, Ivana Potrča, Rudolfa Ilca, Toneta Žnidariča in druge kot povzročitelje Ljutomerskih dogodkov. Oblast je torej slutila, da je bil glavni organizator Ljutomerskega zborovanja, kakor vseh ostalih akcij v Obmurju in Podravju partijska organizacija v Ptuj. Od leta 1933 do 1935 (z izjemo od januarja do julija 1934, ko je bil zaprt) je bil Dušan Kveder, član ptujske partijske organizacije, stalni terenski delavec tudi za Ljutomerski okraj. Z Viktorjem Kukovcem je navezal prve stike, ko je bil kot maturant in takrat že član Partije, poleti leta 1935 en mesec na počitnicah pri svojem sošolcu Igorju Kukovcu, nečaku Viktorja Kukovca. Zaradi teh okoliščin je dalo orožništvo aretirati že omenjene člane ptujske partijske organizacije. Aretirane so vklenili po dva in dva skupaj in še posebej z verigo vse skupaj. Z orožniške postaje v Ptuj so jih peljali okoli gradu, da ne bi šli skozi mesto in vzbujali pozornosti, na ptujsko železniško postajo. Hoteli so jim naprtiti, da so streljali, kar pa jim seveda ni uspelo, tako da jih je orožništvo moralo izpustiti še zvečer istega dne. Krivda orožništva je bila očitna, zato so prepovedali tudi protestno zborovanje, ki je bilo napovedano za 8. september pri Vidnu ob Ščavnici.

Da bi pomiril ljudi zaradi Ljutomerskega krvoprelitja, je prišel 14. septembra 1935 na shod v Križevcih pri Ljutomeru sam minister dr. Krek. Slaba udeležba na Krekovem shodu je pokazala, da tudi sami pristaši JRZ niso odobraval nastopa orožništva na prvoseptembrskem shodu v Ljutomeru.

S prepovedjo »Ljudske pravice« marca 1936 je bil hudo pri zadet tudi Ljutomerski okraj, kjer je imela »Ljudska pravica« več sto naročnikov. Samo v poštnem okolišu Videm ob Ščavnici jih je bilo 100. Progressivnega gibanja v Ljutomerskem okraju ni bilo moč več zatreti. V predelu okrog Vidna ob Ščavnici je dobilo gibanje v žetlarju Alojzu Zadravec z Rožičkega vrha močno osebnost. Zdravec je skupno z Viktorjem Kukovcem 1. 1939 podpisal proglas Zveze delovnega ljudstva Slovenije, bil zaradi tega preganjan, toda klonil ni, ne pred oblastniki stare Jugoslavije, ne pod okupatorjem, ko je izgubil žitljenje. Alojz Zdravec je izšel iz vrst Društva kmečkih fantov in deklet v Vidnu ob Ščavnici. Za časa okupacije je delal na terenu, v času od avgusta 1942 do 16. junija 1943 kot predsednik OF terena Videm-Bučkovci. Takrat pa je postal član Okrožnega odbora OF za okrožje Ljutomer-Radgona, dokler ga Nemci niso aretirali in ugonobili v Dachau leta 1944.

Preko »Ljudske pravice« in Društev kmečkih fantov in deklet pa so pomagali utrjevati progressivno gibanje v Obmurju še mnogi drugi tovariši, tako predvsem Štefan Kovač, Ferdo Godina, Sonja Kukovec, ki je leta 1937 razširjala v Obmurju ilegalno literaturo (»Novo mladino« itd.), v prvem letu okupacije pa predvsem padli junak Štefan Kuhar.

Delo, ki ga je začel Kukovec kot predstavnik najstarejše socialistične generacije v tem predelu Slovenije in delo, ki ga je nadaljevala generacija za njim, prežeta z gesli oktobrske revolucije, ni bilo zaman, saj je ogroženo Obmurje zaradi odločne volje vsega ljudstva ostalo kljub vsem nevarnostim v mejah socialistične domovine, Federativne ljudske republike Jugoslavije.

Prlekija v ljudski revoluciji

Težka in odgovorna naloga je pisati deset let po osvoboditvi pregled narodno-osvobodilnega gibanja. Dogodki tistih časov prihajajo polagoma v pozabo, dokumentarnega gradiva pa je le malo ohranjenega. Tako se lotevamo te naloge z bojaznijo, da bomo spregledali ta ali oni dogodek, tega ali onega tovariša, ki je žrtvoval svoje življenje za našo svobodo. Neznani tovariši! Ko se spominjamo teh težkih in slavnih dni naše zgodovine, je naša misel z Vami. Naj bo tudi ta nepopolna zgodovinska slika poklon Vaši žrtvi in skromen venec na Vaš neznan grob.

V predaprilski Jugoslaviji se je s poljedelstvom in vinogradništvom preživljalo nad 75 % prebivalstva Prlekije. Živelj v tem predelu Slovenije je bil izrazito kmečko-viničarski brez diferencirane razredne zavesti. Izrazitega proletariata, ki bi lahko bil nosilec revolucionarnih idej in vodja upora proti vladajoči buržoaziji, sploh ni bilo. Kmečko-viničarski polproletariat pa se je boril za svoj ekonomski obstoj individualno na primitiven in neorganiziran način.

Tuja, zlasti nemška, in domača gospoda, ki je bila lastnik večine vinogradov v Slovenskih goricah, je bogutela na račun težkega dela viničarjev. Viničarja je smatrala za manj vrednega človeka, ga brezobzirno izkoriščala in ga gospodarsko utesnila v polfevdalne sponse. Za ohranitev golega življenja je moral viničar garati svojim gospodarjem od ranega jutra do poznega večera. Otroci iz viničarskih družin so v zgodnji mladosti odhajali za pastirje h gospodarju ali večjim kmetom. Niso imeli ne časa, ne možnosti, da bi redno obiskovali šolo. Zato so vse življenje ostali pastirji, hlapi ali pa ceneni dñinarski delavci. Tako se je zlasti v Slovenskih goricah razvila posebna vrsta najemniškega dela, ki je bila dediščina prejšnjih fevdalnih odnosov in obenem najbolj kruta oblika izkoriščanja človeka po človeku. Poleg tega je tuja gospoda odvrčala viničarja od vsega, kar je bilo slovenskega in naprednega. Tudi cerkvena oligarhija, trdno zasidrana na svojih ekonomsko-političnih pozicijah, se je z vseni sredstvi borila proti naprednemu gibanju, predvsem proti komunistični nevarnosti.

Razredna zavest kmečkega in viničarskega polproletariata pri nas je bila na izredno nizki stopnji. Zato ni bil sposoben boriti se za boljše gospodarske razmere doma, temveč je v vedno večjem številu odhajal na sezonsko delo v tujino. Statistični podatki za l. 1938 kažejo, da je tega leta odšlo iz Prlekije 305 delavcev v Nemčijo, 49 v Francijo, 164 pa po Jugoslaviji. Največ naših ljudi je odhajalo v Hitlerjevo Nemčijo, ki je bila takrat na višku svoje gospodarske moči. Zaslužek naših ljudi na sezonskem delu je bil nekajkrat večji kot doma. Zato ni čudno, da so ti mali, bedni, izgarani ljudje videli v socialni zakonodaji velikega Reicha izhod iz bede in svojih socialnih tegob v stari Jugoslaviji. Tako so postali lahek plen nacistične propagande.

Ves čas predaprilske Jugoslavije je bilo področje Prlekije pod germanskim pritiskom, ki se je po l. 1938, ko je Hitler priključil Avstrijo k Nemčiji, še povečal. Dobro izšolana peta kolona, ki je imela močno oporo v strujeno

naseljenih Nemcih v Apaški kotlini in pri okrog 2.400 članih kulturbunda, ki so imeli v svojih rokah velik del ekonomske-političnih pozicij v okraju, se je posluževala pri svojem delu najbolj rafiniranih metod. Razpolagala je z močnim propagandnim aparatom in po sezonskih delavcih spretno posredovala ljudem na tem terenu nacistično propagando. Kulturbundovci so na javnih shodih v črnih uniformah odkrito nastopali proti Jugoslaviji. Vse to so bile oblike sistematičnega prodiranja nacizma k nam. Temu slabo prikritemu ali odkritemu rovarjenju sovražnika se takratni režim ni uprl. Molče in velikodušno ga je dopuščal, ali celo podpiral.

Takšno je bilo stanje v Prlekiji ob izbruhu vojne. Kmečki in viničarski polproletariat si je obetal s Hitlerjevo okupacijo izhod iz svojega nevdržnega ekonomskega stanja. Navidezna konjunktura v prvih dneh okupacije je pripomogla, da se je v začetku poleg nekaterih zaslepljenih kmetov tudi ta sloj prebivalstva, ki bi v drugačnih pogojih moral biti nosilec upora, slepo udinjal okupatorju.

V takih okoliščinah je bilo izredno težko začeti z uporom proti okupatorju. Toda kljub izselitvi narodno in napredno mislečih ljudi so tudi v Prlekiji ostale zdrave sile. V začetku so bili to posamezniki, razkropljeni in neorganizirani. Ne oziraje se na teror in nevarnost so se uprli okupatorju in začeli opozarjati ljudi na nevarnost, ki preti slovenskemu narodu. Za zgodovino nekega gibanja sicer niso bistveno važne osebnosti, toda heroizem teh ljudi je v tem, da so se uprli v prvih dneh okupacije na tako težkem terenu kot je bila takrat Prlekija. Te prve sile so se kmalu povezale v OF, budile ljudstvo in mu vlivale vero v zmago nad fašizmom. Velik del teh ljudi je v kruti borbi izkrvavel že leta 1941. Njihovo delo so nadaljevali drugi in čez nekaj časa je postala Prlekija prizorišče mnogih borb.

OKUPACIJA IN PRVI ZAČETKI UPORA

Še pred nemškim napadom je Jugoslavija zgradila ob Muri in v notranjosti Slovenskih goric vrsto utrdb, ki pa so bile tik pred izbruhom vojne zasedene z demoraliziranim vojaštvom in slabim ter neodgovornim oficirskim kadrom. Po dogodkih 27. marca 1941 je bilo jasno, da je vojna med Jugoslavijo in Nemčijo neizbežna, vendar je bilo 5. aprila ob meji še vse mirno. Radgonski kulturbundovec Bouvier je na predvečer napada povabil jugoslovanske oficirje v svojo klet in jih opijanil. Medtem so se nemški vojaki že tihotapili v gumijastih čolnih čez Muro. Napad na Gornjo Radgono se je začel 6. aprila 1941 ob 4. uri in 45 minut. Borba ni trajala niti pol ure. Nemcem je s pomočjo pete kolone uspelo preprečiti razstrelitev obeh mostov čez Muro. Tako je bila nemški vojski odprta pot v notranjost države.

Že 14. aprila, tri dni pred kapitulacijo Jugoslavije, so prišli in prevzeli na Stajerskem oblast oddelki nemške policije (Sicherheitspolizei, Sicherheitsdienst in Gestapo). V noči od 14. na 15. april so Nemci izvršili prve aretacije v Prlekiji, pri čemer so jim pomagali kulturbundovci Vrtnjak in Hering v Ljutomeru in Bouvier v Gornji Radgoni. Zatem so začeli organizirati civilno oblast in z zverinsko krutostjo izvajati Hitlerjevo povelje: »Machen Sie mir Untersteiermark wieder deutsch.« Sledile so ponovne aretacije. 19. aprila so v Gornji Radgoni zaprli 50 ljudi, 29. aprila so izselili 56 Ljutomerčanov, 4. maja pa 65 Gornjeradgončanov. Nemci so pričeli požigati slovenske knjige in rušiti kulturne spomenike. V ta čas pa sodijo tudi že začetki upora proti okupatorjevemu nasilju. Zavedni Slovenci so reševali slovenske knjige, pri čemer se je v Gornji Radgoni odlikovala skupina okrog Ivana Hojsa in Milana Klemenčiča, v Ljutomeru pa je Stekmüller rešil iz čitalnice nad 600 knjig. Stekmüller je prav tako rešil in skril glavo razbitega Miklošičevega spomenika v Ljutomeru. Ob tem nasilju so se ljudje zamislili in tudi tisti zapeljanci, ki so v začetku navdušeno pozdravljali nemško vojsko, so se pričeli trezniti.

V Prlekiji ni bilo v tem času nobene partijske organizacije, ni bilo ljudi, ki bi bili pre-

kaženi v ilegalnem delu ter bili sposobni takoj v začetku ustvariti trdno organizacijo, ki bi vodila upor ljudstva. Tik pred zlomom sta se v Gornjo Radgono vrnila mlada skojevca Jože Holz in Ivo Hojs, ki sta bila med študijem v TSS v Ljubljani člana ilegalne skojevske organizacije. Ostala sta ves čas v medsebojnem

Narodni heroj in organizator upora o 1941. letu, profesor Jože Kerenčič - Janko

stiku in že v prvem tednu okupacije sklenila, da bosta na svojem terenu organizirala ilegalno organizacijo za boj proti okupatorju. Začela sta zbirati mlade ljudi, ki sta jih poznala še iz predvojne dobe kot poštene in napredno usmerjene Slovence. Najprej sta vključila v delo dijake Milana Klemenčiča, Bojana Gorenca in Vojko Brajnik. Kasneje so se tej skupini pridružili še Alojz Vreča, Janko in Zora Kozar, Maks Korošec, Anica Revelante (vsi iz Gornje Radgone), Milko Domanjko iz Kapele, Franček Pintarič iz Spodnje Ščavnice in Alojz Horvat iz Turjanec. Že na prvih sestankih so zasnovali načrte za razne akcije: zbirati orožje, municijo in sanitetni material. Franček Pintarič je začel v Spodnji Ščavnici graditi bunker, ki bi v slučaju nevarnosti lahko nudil zatočišče desetim članom organizacije. Skupina se je seznanjala z napredno politično literaturo, ki sta jo prinesla Jože Holz in Ivo Hojs iz Ljubljane, poslušala inozemska radijska poročila in širila med ljudstvom protinemško propagando. Preko Holza se je organizacija razširila v Radence, kjer so pritegnili Jožeta Dibelčarja in Cirila Grosičarja, preko Alojza Horvata pa v Turjanec, kjer so pridobili za sodelovanje njegovega strica Janka Jurkoviča. V maju je dobil Holz službo v Murski regulaciji, ki je postala pozneje prava postojanka OF. Tukaj je pridobil Ota Jemca in Zoro Kovačec. Konec maja je dobil zvezo z Joškom Talanyiem, ki ga je obvestil o snovanju podobne organizacije na Ka-

Nemci so takoj po prihodu začeli izseljevati in preganjati narodno in napredno misleče Slovence. Fašistično nasilje ni prizaneslo niti otrokom in ženam - materam.

peli, v kateri sta sodelovala še Tonček Strajnsak in Franjo Steinbauer. Tako se je končala prva etapa Holzovega in Hojsovega programa. Povsod, kjer so bili za to pogojni, so delovali politični aktivni v obliki trojk in četvork, ki so imeli nalogo širiti svojo politično in organizacijsko dejavnost po enakem sistemu. Ob koncu junija 1941 so bili na tem terenu trije močni politični aktivni:

Gornja Radgona: Jože Holz — vodja skupine, Ivo Hojs, Zora Kovačec in Oto Jemeč.

Kapela: Joško Talanyi — vodja skupine, Tonček Strajnsak, Franjo Steinbauer, Alojz Zadravec.

Turjanci: Janko Jurkovič — vodja skupine, Alojz Horvat, Ciril Grosičar, Milan Streicher.

Ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo. 22. junija 1941. je bila ta organizacija zelo močna, toda brez vsake povezave z drugimi organizacijami v okraju. Bila je brez navodil in ni bila seznanjena niti z ustanovitvijo OF. To je razumljivo, saj je začela vest o ustanovitvi OF prodirati na vzhodno Štajersko šele po ustanovnem sestanku Pokrajinskega komiteja OF za Štajersko, ki je bil 22. maja 1941 v Rimskih Toplicah. Organizacija je hotela priti čimprej v stik s kako podobno organizacijo ali pa vsaj s kakim starim članom Partije. Zato je šel Jože Holz v Mursko Soboto, kjer je preko Jenija Kordaša dobil zvezo z Mirkom Bagarjem. Ker pa je bil Bagar že v ilegali, je prišlo do sestanka z njim šele konec julija, torej v času, ko je prekmurska partijska organizacija že imela zvezo s Pokrajinskim komitejem OF v Mariboru. Na sestanku v Srednjih Petajncih sta bila z naše strani prisotna Jože Holz in Jože Dibelčar, s prekmurske pa Mirko Bagar, Vanek Siftar, njegov brat Jože Siftar in Banko. Bagar je Holzu obrazložil novi politični položaj ter

Prvoborec Stefan Kuhar-Bojan je povezal posamezna uporniška središča Prekije v OF.

pomen in naloge OF. Tu je Holz prvič zvedel za OF in dobil od Bagarja tudi prvi dve številki "Slovenskega poročevalca". Bagar je Holza tudi obvestil, da je bil na Ljutomersko-radgonsko področje s partijsko direktivo poslan Stefan

Drago Vidmar: Čez reko

Kuhar-Bojan z nalogo, da organizira OF in vzpostavi zvezo s PK.

Poveza s Prekmurjem je bila vzpostavljena. V prvih dneh avgusta je dobil Jože Holz zvezo s Stefanom Kuhar-Bojanom. 15. avgusta 1941 je bil prvi sestanek s Kuharjem na Kapeli. Prisotni so bili: Jože Holz, Joško Talanyi, Tonček Strajnsak, Franjo Steinbauer in Jože Dibelčar. Naslednji dan je bil podoben sestanek v Gornji Radgoni v prostorih Murske regulacije. Na obeh sestankih je Kuhar govoril o ustanovitvi in programu OF, o vlogi Komunistične partije v OF ter jim dal navodila za nadaljnje delo. Ta dva sestanka sta dejansko pomenila ustanovitev OF v tem predelu. Jože Holz in Oto Jemeč sta bila zadolžena za OF, Ivo Hojs in Zora Kovačec pa za SKOJ in mladino. Tako se je radgonska ilegalna organizacija povezala v OF in v njenem razvoju se pričelja s tem novo razdobje.

V tem času je prišlo v Gornji Radgoni do sestanka z Jožetom Kerenčičem. Na tem sestanku še niso razpravljali o organizacijskih vprašanjih upora. Po izjavi Jožeta Holza Kuhar v tej dobi še ni imel povezave s Kerenčičem, ki je že precej časa samostojno deloval v okolici Ljutomera, na Kogu in v Središču. Po obvestilu Jožeta Holza je Kuhar odšel v Središče, kjer je preko inženirja Leopolda Bereceta dobil zvezo s Kerenčičem. Odslej, torej nekako od srede avgusta, sta Kerenčič in Kuhar skupno delovala na Ljutomersko-radgonskem področju.

Na videmskem terenu je bil ustanovni sestanek OF avgusta 1941 pri Francu Knezu v Rinkovcih. Sestanka, ki ga je vodil Blaž Rök, so se udeležili: Franc Knez, Miloš Vuk, Franjo Šonaja in Franjo Kozar iz Veržeja, Ciril Spindler iz Moravce in Ciril Mikl iz Terbegovec. Drugi večji sestanek v tem predelu je bil v začetku oktobra v Kupljenovem mlinu v Žihlavi. Vodil ga je inž. Rado Iršič-Gregl. Tega

Božidar Jakac: Preko Hrvatske na Štajersko

sestanka so se udeležili Jože Kerenčič, Štefan Kuhar, Miloš Vuk, Ciril Špindler, Franc Knez, Kupljen, Senčar in Jelen. Razpravljali so o organizacijskih vprašanjih OF, o ljudski samopomoči in o sabotažnih akcijah.

Začetki upora v Ljutomeru in okolici segajo prav tako v prve dni okupacije. Jakob Babič s Cvena je prvi pričel pridobivati ljudi za upor proti okupatorju. Bil je uslužben pri Cestnem odboru v Ljutomeru ter je zaradi svoje službe imel možnost delovanja na širšem področju. Na Cvenu je pridobil Janeza Nemca, v Ljutomeru pa sta od začetka delovala z njim Janez Varoga in Ferdinand Kikec. S Cvena in Ljutomera se je Babičeva odporiška organizacija razširila na Kamenščak in v Cezanjevce. Stekmüller piše v svojem dnevniku 18. maja 1941: »Zbiramo se in se organizirano shajamo. Sestanki v Cezanjevcih pri Dunaju s Slavinčevim Jankom. Babič nam daje navodila.« Babič je naglo razširjal krog svojih sodelavcev in pozneje dobil zvezo s Kuharjem in Kerenčičem. Avgusta 1941 je na sestanku na Janževem vrhu, na katerem je bil prisoten razen njega iz Ljutomerske organizacije še Ferdinand Kikec, dobil preko Franca Kurbusa povezavo z radgonsko organizacijo.

Takoj po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo je začela z ilegalnim delom postojanka OF pri Nadi Rajhovi na Moti pri Ljutomeru. Ta organizacija je imela že od začetka tesne stike s prekmursko partijsko organizacijo. Semkaj so večkrat prihajali Stefan Kovač - Murko, narodni heroj in vodja osvobodilnega gibanja v Prekmurju v 1941. letu, Stefan Kuhar - Bojan,

naš narodni heroj Vinko Megla, pozneje pa tudi narodni heroj Jože Kerenčič. V delo te postojanke so se kmalu vključili kmečki fantje Drago Zemljak, Janez Nemeč, Nande Magdič, Franček Trojner in Dušan Roškar. Od Nade Rajhove so vodile zveze h Brulčevi in inženirju Josipu Hedžetu na Razkrižje, v Štrigovo k Rajhovim sorodnikom Metodu Senčarju in lekarinarju Ivanu in Tomislavu Kovaču. Slednji trije so skupno z inženirjem Hedžetom gnotno podpirali zlasti prekmursko organizacijo in jo oskrbovali tudi z razstrelivom. V Kovačevih goricah je delovala leta 1941 prva ciklostilna tehnika, ki je ta teren zalagala z letaki. Pri Nadi Rajhovi sta se v avgustu 1941 prvič srečala s Stefanom Kovačem inženir Leopold Berce in njegova žena, Milena Petovar, ki sta skupaj s Kerenčičem vodila osvobodilno gibanje v Središču. Druge zveze so vodile k Mali Nedelji k Pepiki Spindler, v Moravce k Cirilu Špindler, v Terbegovce k Milošu Vuku in Cirilu Miklu, v Rinkovce h Knezu, v Zihlavo h Kupljenu in preko Vinku Megla k Tomažu. Na postojanki pri Nadi Rajhovi je bilo več sestankov OF in SKOJ.

Tudi v samem Ljutomeru se je zbrala skupina ljudi, ki je bila trdno odločena upreti se fašističnemu terorju. V začetku avgusta so imeli v Kuharičevih goricah prvi sestanek s Kuharjem. Razen Kuharja so bili prisotni inženir Vlado Škrget, inženir Vlastl, Irma Kuharič in Vlado Rek.

K Tomažu se je v začetku okupacije vrnil iz Zagreba Vinko Megla, ki je bil 1940. leta član MK SKOJ za mesto Zagreb. Po svojem prihodu je zbral skupino mladih ljudi in jim razložil pomenu narodnoosvobodilne borbe. Z njim so sodelovali Gustek in Rudi Megla ter Braunko in Milena Bokša. Preko dr. Cirila Špindler je pozneje dobil povezavo s Kuharjem in preko Kuharja s prekmursko partijsko organizacijo. Do konca novembra se je večji del zadrževal v Prekmurju. Zaradi sodelovanja z Meglo so Nemci aretirali 15. avgusta 1941 Branka Bokša, toda čez dva dni je pobegnil iz ptujskih zaporov in odšel v partizane na Dolenjsko. 30. avgusta so pri Tomažu zaprli Mileno Bokša, njeno mater, nadučitelja Tomažca in še osem ljudi. 23. septembra so bili izpuščeni z grožnjo, da bodo ponovno aretirani, v kolikor ne preneha uporniško delo pri Tomažu.

Po sramotnem zlomu stare jugoslovanske vojske se je inženir Leopold Berce vrnil na svoj dom v Središče in takoj začel zbirati okrog sebe ljudi za upor proti okupatorju. Za osvobodilno gibanje je najprej pridobil Franca Ožeka, Karla Klobučarja, Jožeta Horvata, Stefana Horvata, Lojzeta Šavera in Jožeta Goloba. Tež skupini so se kmalu pridružili napredni fantje iz vrst slovenskih fantov Jože in Tone Filipič, Konrad Bogdan, Milan Haložan, Ivan Hanželič, Franc Horvat, Franc Jurjašević, Matija Veselko in drugi. Svojo aktivnost je središka skupina pojačala zlasti po 15. juniju, ko je gestapo izselil iz Središča okrog 130 domačinov. Že od maja je skupina imela tesne stike s prof. Kerenčičem, vendar je vse do 10. avgusta 1941 delovala izven OF. 10. avgusta je prišel v Središče Stefan Kuhar - Bojan in razložil Bercetu in Kerenčiču naloge ter program OF. Kerenčič in Berce sta odobrila program in se vključila v delo OF ter preko Kuharja dobila povezavo z drugimi organizacijami OF v Ljutomersko-radgonskem področju in Prekmurju.

Pod vodstvom Kuharja in Kerenčiča je narodnoosvobodilno gibanje naglo rastlo. Konec

avgusta 1941 je bila organizacija OF v Prlekiji postavljena na trdne temelje. Nit povezave se vleče od Gornje Radgone preko Kapele, Turjanec, Terbegovec, Moravec, Rinkovec, Male Nedelje in Tomaža proti Ljutomeru na Moto. Zveze gredo tudi na Kog, Jastrebec, Središče, Strigovo, Razkrižje in v Prekmurje, na drugo stran pa v Maribor k PK.

Stefan Kuhar-Bojan je bil v tistem času sekretar KP za Ljutomer. V vodstvu OF pa so bile nekaj časa težave, kar je razvidno iz arhiva PK. Pozneje je postal sekretar okrožnega odbora OF za okrožje Ljutomer-Radgona Jože Kerenčič. Kdaj je bil formiran prvi okrožni odbor OF in kdo so bili njegovi člani, iz ohranjenega gradiva ni mogoče ugotoviti. Formirali so ga verjetno v začetku septembra. K tej domnevi nas navaja dvojje izjav. Po izjavi edine preživlele priče, Dane Ročnik, je bil zadnje dni julija 1941 pri Pepiki Spindlerjevi pri Mali Nedelji sestanek, ki je pomenil prelomnico v osvobodilnem gibanju pri nas. Sestanek je vodil prvi sekretar PK in član CK KPS Slavko Šlander, prisotni pa so bili Stefan Kovač-Marko, Stefan Kuhar-Bojan, Vinko Megla, inženir Hedžet in Dana Ročnik. Slavko Šlander je med drugim zahteval čimprejšnje formiranje okrožnega odbora OF za okrožje Ljutomer-Radgona. Tedanja okrožna kurirka Milena Bokša pa v svoji izjavi navaja, da sta konec septembra Kuhar in Kerenčič že opravljala funkciji sekretarjev.

Pri organiziranju in delovanju osvobodilnega gibanja je Kuharju in Kerenčiču pomagal PK iz Maribora. Po padcu prvega sekretarja PK, Slavka Šlandra, 7. avgusta 1941 in drugega sekretarja, Lea Novaka, 19. septembra 1941, je po kratkem presledku postal sekretar PK inženir Rado Iršič-Gregl. 1. oktobra je vodil Iršič

skupno s Kularjem sestanek v Murski regulaciji v Gornji Radgoni. Na tem sestanku se je formiral odbor OF za radgonsko področje. — V odbor OF so bili imenovani Jože Holz, Oto Jemc in Franc Kurbus. Iršič je dal odboru naslednje naloge:

voditi narodnoosvobodilno gibanje na svojem terenu,

zbirati orožje, municijo in sanitetni material,

mobilizirati ljudi za partizanske edinice in takoj preiti k večjim sabotažnim akcijam.

Narodni heroj Vinko Megla, ki je poveljeval osvobodilno gibanje Prlekije in Prekmurja.

Ivo Šubic: V ječi

Isti večer je bila v župnišču na Kapeli sklicana širša konferenca OF, ki je imela podarek na masovnosti. Nalog za sklicanje take širše konference je dal Rado Iršič. Razen Iršiča so se konference udeležili še Jože Kerenčič, Tonček Strajnsak, Franjo Steinbauer, Oto Jemc, Joško Talanyi, Maks Korošec, Ciril Grosičar, Janko Jurkovič, Franc Kurbus, Jože Dibelčar, Ferdo Magdič in Jože Holz. Obravnavali so razna organizacijska vprašanja OF in njene naloge. Stefan Kuhar-Bojan se sestanka na Kapeli ni mogel udeležiti, ker je ob istem času vodil na gradu v Gornji Radgoni sestanek radgonskih skojevcev. Razen Kuharja so bili na tem sestanku prisotni skojevci: Ivo Hojs, Zora Kovačec in Živa Cremošnik. V Gornji Radgoni je bila v tem času močna organizacija SKOJ: člani so bili Ivo Hojs, Jože Holz, Milan Klemenčič, Bojan Gorenc, Franček Pintarič, Zora Kovačec, Živa Cremošnik in Janko Kozar. V tem času so tudi v drugih uporniških središčih nastale močne organizacije SKOJ, n. pr. pri Nadi Rajhovi na Moti, v Središču itd. Iz vrst članov SKOJ so izšli pozneje mnogi borci-partizani.

V družbi Kerenčiča in Kuharja je Iršič prisostvoval pozneje vrsti sestankov na Ljutomer-sko-radgonskem področju, kar je razvidno iz njegovih drobnih zapiskov, ki so se slučajno ohranili v arhivu PK.

NEMCI SKUSAJO ZADUŠITI UPOR

Akcije osvobodilnega gibanja so vznemirjale Nemce, ki takrat niso želeli upora v svojem zaledju, ker so potrebovali svoje sile na ruski fronti. Zato so vrinili v organizacijo OF gestapovske agente, preko katerih so kmalu izvedeli, da je osvobodilno gibanje v Prlekiji tesno povezano z osvobodilnim gibanjem v Prekmurju. Mariborski Gestapo je zaradi tega koordiniral svoje delo z madžarsko policijo v Murski Soboti. Pri preiskavah v Murski Soboti je osebno sodeloval šef oddelka za borbo proti partizanom mariborskega gestapa, Strohmeyer, in referent tega oddelka, Dühr. 25. septembra 1941 so se začele množične aretacije v Prekmurju, kjer so aretirali nad 150 pripadnikov OF, med njimi Metoda Senčarja, Ivana in Tomislava Kovača iz Strigove in inženirja Hedžeta iz Razkrižke grabe. Nekoliko pozneje je pričel izdajati Ljutomersko-radgonsko organizacijo Ferdinand Kikec. 15. oktobra 1941 so zaradi njegove izdaje sledile aretacije v Prlekiji. Aretirali so Jakoba Babiča, Liziko Babič in Janeza Nemcu iz Cvena, Dragico Rajh, Janeza Varoga, Irmo Kuharič in Jožeta Antoliča iz Ljutomera, Frančka Sonaja iz Verzeja, Iva Hojsa in Franca Kurbusa iz Gornje Radgone ter Jožeta Dibelčarja in Olgo Novak iz Radence. Aretirance so vsa noč zasliševali in strahovito pretepali. Hoteli so izvedeti kdo in kje je Bojan (Štefan Kuhar — op. p.). Zasliševanje je aretirancem dokazalo, da gestapovci kljub Kikčevim izdajam niso vedeli o osvobodilnem gibanju nič točnega. Najbolj so mučili Jakoba Babiča. Polomili so mu noge in roke, nato pa so ga pred Ljutomersko mežnarijo ustrelili, češ da je hotel pobegniti. Tako je padla 15. oktobra 1941 prva žrtev narodnoosvobodilnega gibanja v Prlekiji — Jakob Babič.

Kot odgovor na aretacije sta Kuhar in Kerenčič že naslednji dan organizirala veliko akcijo trošenja letakov, ki je zajela vse področje od Središča do Gornje Radgone.

18. oktobra je zaradi izdaje v Prekmurju padel Stefan Kovač - Marko. Zaradi že omenjenih aretacij, Kovačeve smrti in vedno večjega terorja je grozila nevarnost, da bo narodnoosvobodilno gibanje pri nas začasno zadušeno. Da se to prepreči, je bila 1. novembra 1941 v Jastrebcih pri Kerenčiču pokrajinska konferenca OF za vzhodno Stajersko in Prekmurje. Prisostvovali so Stefan Kuhar - Bojan in Jože Kerenčič - Janko za Ljutomer, inženir Rado Iršič - Gregl za Maribor, Slavica Zemljčič za Ptuj, inženir Leopold Berce za Medjimurje, Mima Kovač in Vinko Megla pa za Prekmurje. Razčlenili so politično situacijo, ki je nastala v zvezi z aretacijami, in sklenili še povečati aktivnost narodnoosvobodilnega gibanja. Kerenčič je med udeležence konferenca razdelil večjo množino propagandnih letakov.

Delo je pretrgala nepričakovana izdaja. V začetku novembra sta pričeli izdajati kurirki PK Greta Racinger - Hilda in Sonja Oman in s tem povzročili nov val aretacij v Mariboru in Prlekiji. V Mariboru so ujeli Stefana Kuharja - Bojana in ga 15. novembra 1941 ustrelili. 17. novembra so v Pesnici aretirali Jožeta Kerenčiča - Janka in ga 27. decembra 1941 ustrelili v Mariboru. 18. novembra so v Gornji Radgoni aretirali Zoro Kovačec, v naslednjih dneh Ota Jemca, Jožeta Holza in Anico Jemc. Pri aretacijah v Gornji Radgoni je sodeloval gestapo iz

Celja, aretirance je zasliševal celjski gestapovec Niederberger. Kasneje so jih odpeljali v celjske zapore, le Jožeta Holza so odpeljali v Maribor. 15. decembra 1941 so aretirali v Središču Leopolda Berceja in ga 30. aprila 1942 ustrelili v Mariboru. Medtem so v Mariboru aretirali tudi inženirja Rada Iršiča.

Tako so ob koncu 1941 zaradi izdaje Nemci zajeli skoraj vse prvoborce in voditelje narodnoosvobodilnega gibanja v Prlekiji, Mariboru in Prekmurju. Medtem ko je smrt Stefana Kovača - Marka imela za Prekmurje težke posledice, saj je tam za dolgo dobo, do konca leta 1944, zamrlo skoraj vsakršno osvobodilno gibanje, pa se je uporniško delo v Prlekiji nadaljevalo.

Razvoj narodnoosvobodilnega gibanja je bil v začetku 1942. leta izredno težak. Nemci so postali budnejši, po drugi plati pa so bili ljudje zastrašeni in jih je bilo težko pridobiti za sodelovanje. Aktiviste, ki jih aretacije niso zajele, so gestapovci in domači izdajalci stalno zasledovali. Joško Talanvi se je za nekaj časa umaknil v Prekmurje. Madžarski policisti so iskali Vinko Meglo, ta pa se je zaradi tega stalno umaknil iz Prekmurja k Tomažu v Slovenskih goricah. Tukaj je deloval še približno mesec dni, a mu ni uspelo dobiti zveze s centrom gibanja.

Ker so bile vse zveze pretrgane, se je Milena Bokša - Boža odločila, da sama najde povezavo. 1. decembra 1941 je ilegalno prekoračila nemško-italijansko mejo in odšla v Ljubljano. Preko Toneta Znidariča je dobila povezavo in 9. januarja 1942 odšla kot kurirka PK nazaj na Stajersko z nalogo, da uredi zveze z Ljutomerom. 24. januarja je organizirala javko pri Nadi Rajhovi. Medtem je zvedela, da je pri Tomažu Vinko Megla in se takoj povezala z njim. Dokučenila sta se, da bosta odšla v Rogaško Slatino, kjer je bil center PK. Vinko Megla je namreč hotel predati področje Prlekije in Prekmurja drugemu tovarišu, ker mu je bilo onemogočeno gibanje. Sam pa je nameraval oditi v partizanske odrede. 26. januarja, ko sta se Megla in Bokševa pri Mariji Kranjc pripravljala za odhod, sta domača izdajalec Franc Cizrl in Gril iz Male vasi o tem obvestila Nemce. Ti so sredi noči obkolili hišo. Megla se ni mogel umakniti in je sprejel neenako borbo. Nemški rufal ga je zadel v prsi. Tako je zaradi izdaje padel eden izmed prvih organizatorjev OF v Prlekiji, narodni heroj Vinko Megla. Milena Bokša so Nemci ujeli in jo odpeljali v ptujске zapore. Pozneje so jo zaradi pomanjkanja dokazov izpustili.

Po Meglovi smrti je ostala nekompromitirana na Ljutomerskem področju le postojanka pri Nadi Rajhovi na Moti. Položaj v tej dobi je bil izredno kritičen. Vse postojanke OF so bile razrušene. Medtem so marca 1942 v Mariboru kot talca ustrelili Ota Jemca, v Ptujju pa Draga Stojka z Mote. Nada Rajh se je preko Mima Kovačeve povezala z Lackovo četo, vendar se narodnoosvobodilno gibanje zaradi močnega terorja v tem času ni moglo razmahniti. V drugem četrtletju 1942. leta so odšli z Ljutomerskega terena v partizane na Pohorje naši prvoborci Slavko Ivanjšič, Stane Črvič, Matija Pihler, Alojz Korošec in Andrej Novak, vsi doma iz okolice Ljutomera. Najprej so bili v Ruški četi, pozneje pa so se pridružili slavnemu Pohorskemu bataljonu. Bili so drzni in neustrašni

borec, kar lahko vidimo tudi iz tega, da je vodstvo čete v oktobru 1942 Matiji Pihlerju, Janku Pihlerju in Stanetu Črviču zaupalo likvidacijo izdajalke Sonje Omanove. Likvidirali so jo sredi Maribora in se nato srečno prebili skozi obroč gestapovcev.

V času od januarja do julija 1942 je na področju Slovenskih goric delovala 12-članska Lackova četa, ki je izvršila mnogo drznih napadov na žandarmerijske postaje (Andraž). Zaradi neprestanih gestapovskih in vermalitskih hajk se je v juliju 1942 četa odločila, da se umakne v Haloze. Odhod ji je preprečilo izdajstvo Kneza iz Rinkovec. Knez je bil v 1941. letu izrazita osebnost v narodnoosvobodilnem gibanju v Prlekiji. Pred aretacijo se je zatekel v Lackovo četo. Nemci pa so aretirali njegovega sina in za ceno sinovega življenja je sedaj Knez izdal svoje tovariše. 8. julija so Nemci obkolili četo in razvila se je brezupna borba. Jože Lacko, Mirko Reš in Osojnik so prebili obroč in se rešili preko Pesnice. Mirko Reš se je še isti dan ustrelil. Lacko pa so Nemci drugi dan ujeli. Tako se je rešil edino Osojnik. Lacko so gestapovci strahovito pretepali in po strašnem mučenju je v ptujskih zaporih umrl.

S padcem Slovenjgoriške — Lackove čete je nastala vrzel v našem narodnoosvobodilnem gibanju. V tistem času se je vrnil iz zapore Jože Holz in hotel ponovno organizirati OF na svojem terenu. Avgusta 1942 je bil na Kapeli sestanek, ki so se ga udeležili Jože Holz, Tonček Strajnsak, Franjo Steinbauer, Miloš Vuk in Ciril Mikl. Holz se je že prej domenil za sestanek z Nado Rajhovo, vendar do tega sestanka ni prišlo, ker je bila Nado Rajh medtem aretirana. S tem je bila pretrgana edina možnost povezave s centrom gibanja. Nekoliko kasneje so ponovno aretirali Jožeta Holza in Cirila

Mikla. Holza so poslali pozneje na prisilno delo na Dunaj, Nado Rajhovo pa v koncentracijsko taborišče Auschwitz, od koder se ni več vrnila.

Tako se je v drugi polovici 1942 izjalovil poskus ponovnega organiziranja OF pri nas.

Narodni heroj Jože Lacko — vodja uporniškega gibanja v okolici Ptuja in v Slovenskih goricah.

O težkem položaju osvobodilnega gibanja v Slovenskih goricah sta osebno obvestila takratnega sekretarja PK, Sergeja Kraigherja, ki je bil tedaj na Kozjanskem, Mima Kovačeva in Osojnik. Po Kraigherjevem nalogu se je Osojnik pridružil Pohorski četi, Mima Kovačeva pa je odšla kot organizacijska sekretarka pomagat sekretarju MK Maribor — Grčarju.

PONOVEN RAZMAH NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA

Po nalogu Izvršnega sveta OF za Slovenijo je bil v oktobru 1942. leta poslan na Ljutomersko področje član Izvršnega sveta OF, prleški rojak Ivan Nemeč - Vojko. Skupaj s Stanetom Rozmanom je prišel Ivan Nemeč - Vojko v Pohorski bataljon, od koder sta ga 11. novembra 1942 kot oborožena spremljevalca spremljala na Ljutomersko področje prleška prvoborca Slavko Ivanjšič - Boris in Stanec Črvič - Bojan. Po prihodu na Ljutomerski teren se je Ivan Nemeč - Vojko v času od 5. do 8. decembra 1942 najprej povezal z Lojzeto Zadravcem, ki ga je poznal že iz DKFID kot naprednega Slovencea. Vojko ga je imenoval za predsednika rajonskega odbora OF Videm - Bučkovec ter mu dal nalogo, da na tem področju organizira OF. Razen z Zdravcem se je Vojko v času od decembra 1942 do junija 1943 povezal še z naslednjimi aktivisti: Tončkom Strajnskom, Franjom Steinbauerjem, Jankom Jurkovičem - Jovotom, Rudijem Seršenom iz Veržeja, Ferdinom Pihlerjem in Robertom Vrbančičem iz Radomerja, Slavkom Čelhom iz Ljutomera, Francem Slavičem iz Banovca, Ivanom Ribičem iz Cezanjevca, Ivanom Borkom iz Kraljevec, Francem Ferencom iz Moravskega vrha in preko Rantaša z Dušanom Špindlerjem iz Bolehnečic. Organizacija osvobodilnega gibanja je bila v tem času strogo konspirativna. Nemeč je dal vsakemu aktivistu nalogo, da zbere okrog sebe nekaj ljudi, ki pa

jih ne sme med sabo povezati. Tako so vsi sicer vedeli, da obstoja močna organizacija OF, poznali pa so samo nekaj ljudi, s katerimi so imeli direktne stike. Način tako stroge konspiracije je bil v tisti dobi mjen, kajti v primeru širše povezave bi bila lahko ena sama izdaja usodna za celotno organizacijo. Po sistemu trojk se je organizacija OF naglo širila in konec maja 1943 imamo na Ljutomersko-radgonskem terenu že sedem rajonskih odborov OF, ki vodijo delo na področju svojega rajona. Po formiranju rajonskih odborov je bil 16. junija 1943 imenovan nov okrožni odbor OF za okrožje Ljutomer - Radgona. Člani tega odbora so bili:

Lojze Zadravec,
Tonček Strajnsak,
Janko Jurkovič - Jovo,
Rudi Seršen,
Dušan Špindler,
Franc Slavič,
Slavko Čeh.

Neke noči v drugi polovici avgusta 1943 je bil prvi sestanek novega Okrožnega odbora v Bolehnečicah. Za sestanek je bila prvotno določena kapelica, pozneje pa so odšli na krompirjevo njivo za Murkovo hišo. Na tem sestanku so se člani odbora med seboj spoznali in sprejeli sledeče sklepe:

Ustanovitev trožlanskih odborov OF, ki naj se med seboj povežejo, kjer to dopuščajo razmere:

prehod k večjim sabotažnim akcijam (sabotaže pri Wehrmannschaftu, pri živilskih nakaznicah, pri oddaji poljskih pridelkov itd.);

borba proti gestapovskim agentom in elementom bele garde, ki bi se skušali vrniti v osvobodilno gibanje;

zbirati orožje, municijo in sanitetni material ter mobilizirati ljudi v partizanske odrede.

Marca 1942 so Nemci namreč poteptali mednarodno pravo in pričeli mobilizirati slovenske fante v nemško vojsko. V začetku so se fante odzivali, pozneje pa so v vedno večjem številu dezertirali ali pa se sploh niso odzvali pozivu. Skrivali so se po hlevih in bunkerjih. Sedaj je bila naloga pripadnikov OF, da te fante mobilizirajo v partizansko vojsko. Tako so naši terenci začeli pošiljati prve borce na Pohorje. Zbiralno četo so imeli v Godemarcih, v bunkerju blizu Golobove hiše. Mobilizirance sta vodila na Pohorje Slavko Ivanjšič-Boris in Danijel Hojs-Ljubo. Konec avgusta 1943 je odšla na Pohorje prva skupina, ki je štela 25 moških, nekoliko kasneje pa druga skupina 35 ljudi. Zaradi neprestanih hajk in številnih nemških postojank je bila pot na Pohorje silno težavna. Zveze so bile često pretrgane in tako je bilo v Prlekiji vedno več skrivačev, ki so povzročali našim aktivistom hude skrbi.

Nikolaj Pirnat: *Nobenih pregraj, nobenih mej — naprej, juriš naprej!*

V tej dobi je osvobodilno gibanje pri nas razpolagalo s prvo ilegalno tiskarsko tehniko, ki je bila v Bučkoveh. 26. junija 1943 je tiskarna natisnila svojo prvo številko »Slovenskega poročevalca«. Tiskal je Tonček Haužel, razmnoževati pa sta pomagala Crvičeva žena in Zvonko Cepin. Pozneje sta izšli še dve številki »Poročevalca« in večja množina propagandnih letakov, med njimi tudi letak »Zločinci na delu«, ki je bil odgovor belogardističnemu listu »Kri in zemlja«, čigar urednik je bil Zmagoslav

Melihar. Tiskarna je bila v tisti dobi velikega pomena za OF, saj je tiskala letake za vso Prlekijo in del Dravskega polja. Po izidu tretje številke »Poročevalca« so jo Nemci odkrili, vendar je aktivistom uspelo še pravočasno rešiti stroje. Sledile so aretacije. Prijeli so Tončka Haužela, Zvonka Cepina, Ivanko Hojs, Alojza Ferencica in Pintariča.

Med imeni aktivistov in borec se v tem času pojavijo nova imena: Franc Belšak-Maks, Jože Kralj-Trpko, Ciril Jureš-Maks, Janez Rosjan itd. Septembra 1943 je imel Ivan Nemeč-Vojko na Rožičkem vrhu kratek politični tečaj s Tončkom Strajnušakom in Rudijem Seršenom ter ju sprejel v članstvo Partije. Nekoliko kasneje so bili sprejeti v članstvo Partije še Janko Jurkovič-Jovo, Slavko Ivanjšič in Korošec. V septembru sta prišla za krajšo dobo na Ljutomerško-radgonsko področje člana PK tovariš Tone Znidarič in Cvetka Praprotnik, ki sta dala organizaciji OF pri nas nove naloge. Aktivnost posameznih partizanskih grup se je v septembru povečala. 8. septembra 1943 so napadli postajo Wehrmannscharfta v Cezanjevcih, od koder so odnesli orožje in uniforme. Nekoliko pozneje so napadli vermašftsko postajo na Kapeli ter zaplenili okoli 50 uniform. Uniforme so potrebovali za borce, ki so jih pošiljali na Pohorje. Ker so se v župnišče na Kapeli nameravali vseliti pripadniki SS, je trojka Seršen-Strajnušak-Steinbauer zažgala župnišče. Odslej skoraj ni dneva, da ne bi nemška žandarmerijska poročila omenjala sabotažnih akcij, ki so jih izvršili »komunistische Banditenmitglieder« — pripadniki OF. Da bi zatrli osvobodilno gibanje pri nas, so Nemci 18. septembra 1943 organizirali veliko hajko za partizane. V tej hajki je pod vodstvom ptujskega, ljutomerskega in radgonskega gestapa sodelovalo okrog 500 gestapovcev, orožnikov in vermanov. Hajka je bila brezuspešna, le za ljutomerskim pokopališčem so se Nemci srečali z dvočlansko partizansko patroljo. Prišlo je do krajše borbe, v kateri je bil en partizan težje ranjen, drugi pa je srečno ušel.

30. novembra 1943 so ptujski gestapovci sredi popoldneva obkolili Strajnušakovo hišo na Kapeli in ujeli Tončka Strajnušaka. Rudi Seršen se je ob istem času vračal iz Radence. Med potjo so presenetili tudi njega in ga odpeljali s seboj. Oba so pozneje ustrelili kot talca: Tončka Strajnušaka 14. februarja 1944 v Vitanju, Rudija Seršena pa 11. marca 1944 v Hrastniku. S tem je organizacija narodnoosvobodilnega gibanja v Prlekiji izgubila dva prvoborca in vidna funkcionarja — člana okrožnega odbora OF.

Nemci so upali, da so zdaj mičili »bandite« v Prlekiji. Toda že 25. decembra 1943 je prišlo do oboroženega spopada med Nemci in partizani v Radomerju. Nemci so obkolili Crvičevo domačijo, kjer je bil tega dne partizanski sestanek, ki ga je vodil sekretar SKOJ Danijel Hojs-Ljubo. Razen njega so bili prisotni še Stane Crvič-Bojan, Dragica Vrbljak, njena mati Elizabeta in partizan Miško. Partizani so se nameravali zaradi sovražne premoči umakniti skozi tajni rov, ki je vodil iz bunkerja na cesto. Izhod pa je bil zastražen od Nemecev, prav tako tudi drugi izhod na dvorišni strani. Partizanom ni preostalo drugega kot sprejeti borbo. Ob vratih se je pojavil nemški orožnik s pozivom: »Banditi, predajte se!«, nakar je Ljubo orožnika ustrelil. Istočasno so pričeli streljati tudi Nemci in pri tem težko

ranili Stanka Crviča-Bojana. Orožniki so se za hip zmedli. Partizani so to zmedo izkoristili in jurišali. Z bombami so prebili obroč in se umaknili v gozd.

Medtem je bila ponovno razbita organizacija OF v Mariboru in Ivan Nemeč-Vojko je poslal mariborski organizaciji na pomoč Dušana Spindlerja. Ker sta padla dva člana Okrožnega odbora OF (Strajšak, Seršen) in ker so medtem Madžari v Prekmurju ujeli tretjega člana Okrožnega odbora OF, Franca Slaviča, Dušan Spindler pa je odšel v Maribor, se je moral preformirati Ljutomersko-radgonski okrožni odbor. Člani novega odbora so bili:

Slavko Ivanjšič, sekretar,
Janko Jurkovič,
Franc Belšak,
Joško Talanyi.

Na sestanku, ki je bil prve dni januarja 1944, je bil imenovan tudi dvočlanski partijski komite. Joško Talanyi pa je postal sekretar SKOJ za okrožje Ljutomer-Radgona. 14. januarja 1944 je odšel v Ljutomerskega terena Ivan Nemeč-Vojko v Maribor pomagat Dušanu Spindlerju, Stane Crvič-Bojan pa je odšel v Prekmurje z nalogo, da tam organizira osvobodilno gibanje.

Kljub odhodu teh dveh tovarišev gibanje ni zastalo. 17. januarja 1944 so partizani pri Mali Nedelji zažgali trem funkcionarjem »Heimatbund« gospodarska poslopja. Ljudstvo je pokazalo svoj prezir do nemških hlapcev s tem, da nihče od vaščanov ni hotel pomagati pri gašenju. 30. januarja 1944 so partizani vdrli v poslopje občine pri Mali Nedelji, uničili inventar in vse listine. Istočasno so nameravali likvidirati enega največjih izdajalcev, »burgermeister« inženirja Lupša, ki je tokrat ušel. V tem času so naši terenci pričeli zbirati posojilo za NOV in kmalu poslali preko TV linij okrog 17.000 nemških mark. Spopadi so se nadaljevali. V marcu 1944 je skupina 15 partizanov napadla žandarmerijsko postajo v Apačah. Napad je bil skrbno pripravljen, toda Nemci so nudili močan odpor in partizani zaradi preslabe oborožitve niso mogli zavzeti postojanke. 25. marca 1944 je prišlo do spopada pri Lesjaku v Desnjaku. V borbi so padli trije gestapovci in štirje partizani. 5. aprila 1944 je prišlo do borbe pri Francu Jeseniku v Mekotnjaku. Nemci so obkolili bunker, v katerem so bili štirje partizani. V spopadu je padel Janko Slavince, ki je še prej ustrelil gestapovca, ki jih je pozval k predaji. Že naslednji dan, 6. aprila, je prišlo do enega največjih spopadov v tisti dobi pri Ribičevem mlinu v Cezanjevih. Nemci so obkolili hišo in senik, v katerem sta po težki in naporni poti počivala partizana Danijel Hojs-Ljubo in Franc Belšak-Maks. Sprejela sta neenako borbo. Na lini senika se je pojavil šef Ljutomerskega gestapa Reibenschuh, ki je potiskal pred sabo Ribiča. Na Reibenschuhov poziv »Wer ist da oben, soll daher kommen!« sta odgovorila dva strela in šef gestapa je bil mrtev. Z dvorišča je šef Ljutomerske žandarmerije zaklical: »Was ist los da oben?«, a še preden je bil pripravljen na strel, ga je podrl rafal iz Maksove brzostrelke. Navdušen nad tem uspehom je skočil Maks s senika na dvorišče, vendar ni opazil sturmführerja Jazbeca, ki je stal med podboji kletnih vrat. Jazbec je pričel streljati in ubil Maksa. Ljubo je takoj streljal na Jazbeca, ga ranil in Jazbec je pričel bežati. Z drugim strelom je Ljubo zadel bombo,

Zadnje pismo Jožeta Kerenčiča

Dragi stric!

To je moje in Slavkovo slovo. Težko je o tem misliti. Danes popoldan končamo in vendar sem ta trenutek mnogo mirnejši, kot včasih prej. Ničesar posebnega Vam tu trenutek ne vem povedati. Vse, kar ni bilo povedano, bo šlo z menoj. Za mojo ženo, ki ji ne morem poslati sporočila neposredno, naj velja vse, kar sem ji kdaj povedal, posebno v zadnjih sporočilih.

Naj žene vse to ne zlomi. Kadar bo preveč obupana, naj pogleda Jelko in v njej bo videla svojega Jožeka. V Jelki živim za Piko, za vso svojo družino in narod. To imej pred očmi, draga moja tovarišica — ženi! Jaz bi raje zate in za druge živel, pa tudi umreti se ne bojim.

Vzgajaj Jelko, da bo vredna spomina svojega očeta in vseh, ki jih je povezala usoda.

In za Jelko, ko bo znala brati:

Mamica Ti bo tudi mesto ateka!

Bodi mi vredna hčerka!

Z vročimi poljubi se postavlja od vseh

Vaš Jožek.

Maribor, 27. decembra 1941.

Zadnji pozdrav

Slavko.

ki je visela Jazbecu za pasom. Bomba je eksplodirala in raztrgala fašista. Nemci so bili preplašeni in so se umaknili v mlin. Z belimi in rdečimi raketami so klicali na pomoč. Preplah sta izkoristila Ljubo in Ribič ter se pognala proti potoku Suhači. Od približno 100 metrov oddaljenega avtomobila je hotel nanju streljati nek gestapovec, toda Ljubo ga je prehitel. Težko ranjenega gestapovca je šofer potegnil v avtomobil in ga odpeljal. Kljub nevarnosti je Ljubo skočil k Maksu v upanju, da še živi. Toda Maks je bil mrtev. Ljubo je pobral njegovo pištolo in brzostrelko, nakar sta se z Ribičem umaknila v gozd.

Istega dne so Nemci aretirali na kurirski poti šestnajstletnega Ribičevega sina Janka. Zaprli so ga v občinske prostore v Cezanjevih, stazila sta ga pa nemškutarja Milavec in Ljutomerski lekarnar Mohr. Janko je preslepil stražarja, se polastil brzostrelke in ustrelil Milavca, Mohra pa ranil. Nato je skočil skozi okno in se napolil na partizansko postojanko pri Filipičevih v Vogričevih. Na tej postojanki si je hotel Janko malo odpočiti, toda Nemci so

kmalu obkolili hišo. Janko je sprejel borbo, ki je trajala štiri ure. Ko je v kleti že eksplodiralo 11 ročnih bomb, se je ranjen pognal skozi vrata, da bi z zadnjimi strelji prebil obroč. Toda rafal iz nemške brzostrrelke mu je to preprečil. Padel je in s tem izpolnil obljubo, ki jo je pred odhodom dal očetu: »Živega me ne bodo dobili.«

Zaradi odkritja bunkerjev v Desnjaku in Mekotnjaku ter borbe pri Ribiču so se morali s področja Čezanjevec umakniti partizani Ignac in Gustek Zmazek, Anton Petren iz Žerovincev, Marija Filipič iz Desnjaka in Anton Suničič iz Borejce. 13. aprila 1944 so se zatekli v Zmazkovo viničarijo v Veličanah, kjer jim je viničar Mord nudil zavetišče. Izmučeni od neprestanih gestapovskih hajk so se hoteli odpočiti. Zaradi izdaje pa so nemški orožniki iz Ljutomera, Čezanjevec in Svetinjskega okroga ene ure popoldne obkolili Zmazkovo viničarijo ter

jo začeli obstreljevati. Partizani so odgovorili s protistrelji, ubili tri nemške orožnike in se z jurišem hoteli prebiti iz obroča. Pri poskusu preboja so padli Gustek Zmazek, Anton Petren, Marija Filipič in Anton Suničič. Rešil se je edino Ignac Zmazek, ki je pozneje 3. novembra 1944 padel v borbi z Nemci na Cvemu.

Fašisti so se za poraz pri Ribičevem mlinu in za izgube, ki so jih imeli v borbi z Jankom, kruto maščevali. Za pet najvidnejših padlih funkcionarjev so 26. aprila 1944 pri Ribičevem mlinu ustrelili 25 talcev, jih potem zmetali v skupen grob, posuli z živim apnom in zasuli z zemljo. Čez zemljo so nametali žaganje in trske, da bi tako za vedno zakrili svoj zločin.

Tragedija pri Ribičevem mlinu ni mogla zatreti revolucionarnega duha naših borcev in ljudi. Čezanjeveci so postali prvi »banditendorf«.

ORGANIZACIJSKA UTRDITEV OF

Zaradi vseh teh spopadov je postal nemški teror še hujši in delo terencev OF je bilo vedno težje. Upoštevati moramo, da je bilo ilegalno delo v ljutomerskem okraju zaradi terenskih prilik izredno težko, saj o gozdovih kot najvarnejših izhodiščnih točkah partizanov in terencev, na Murskem polju skoraj ne moremo govoriti. V poročilu Oblastnega komiteja KPS za Štajersko CKKPS v tej dobi beremo: »Največ skrbi nam delata Ljutomersko in mariborsko okrožje. Obe okrožji sta še vedno pod najtežjim terorjem okupatorja. V obeh okrožjih so ob rafiniranem gestapovskem udejstvovanju padli glavni kadri. Oblastni komite KPS stremi za tem, da se pošlje na vzhod močnejše kadre...« In res so prišli na Ljutomersko področje novi aktivisti. V septembru 1944 se je formalno, to je tretji, Okrožni odbor OF za okrožje Ljutomer-Radgona. Člani tega odbora so bili:

Viktor Stopar, sekretar Okrožn. odbora OF,
Slavka Mihelič, sekretarka OOOZMS,

Janko Jurkovič, referent za ugotavljanje vojnih zločinov,

Atena Letonja, org. sekretar in ref. za propagando,

Jakob Mali - Mohur, vojni referent,
Rudo Pušenjak - Prlek, referent za narodno imovino,

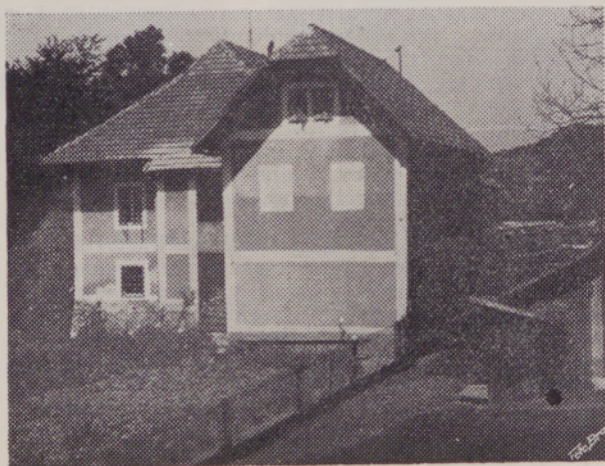
Katja Lapajue,
Špilak Ferdinand - Lojze, obveščevalec,
Ivan Bligoč - Savo, gosp.-fin. referent,
Rozika Zavrč - Broda, sekr. OOSPZZ.

Kot aktivisti PK so v tem času na Ljutomersko-radgonskem področju delovali še Aleš Bernot, brat Vide Tomšičeve, Jože Lampreht in Jože Kocbek.

Ti aktivisti so skupno z Okrožnim odborom izvedli potrebno reorganizacijo in aktivizacijo narodnoosvobodilnega gibanja ter se lotili množičnega organiziranja vaških odborov OF. Najaktivnejši odbori so bili v tem času v Križevcih, Borecih, Lagorovcih, Grlavi, Kameščakn, Vogričevcih, pri Mali Nedelji itd.

V tej dobi sta bila dva večja napada na vermašftski postaji in šoli pri Miklavžu in na Kogu. Partizani so zaplenili večje količine orožja in uniform.

Že 24. aprila 1943 je bila v mlinu Matije Smolkoviča na Gibini prva seja »Okrajnega odbora OF Štrigova-Razkrižje«, ki je zajel naslednje vasi: Štrigovo, Razkrižje, Jalšovec, Gibino, Šafarsko, Veščico, Globoko, Robadje, Ban-

Toto mlin v Očeslavcih — važna partizanska postojanka, kjer so se shajali voditelji osvobodilnega gibanja. Zaradi izdaje so pri tem mlinu dva meseca pred osvoboditvijo kazaki ubili Janka Jurkoviča, člana Okrožnega odbora OF.

Nikolaj Pirnat: Na bunker

fije, Leskovec, Urban, Stanetinec, Grabrovnik in Zelezno goro. Delo na tem področju je vodil petčlanski Okrajni odbor OF. Člani odbora so bili:

Franček Alt - Milan, sekretar,
Valent Strah - Marijan, tehnični vodja,
Ivan Horvatič - Slavko, obveščevalce,
Simon Kutnjak, ref. za propagando,
Franc Smolkovič - Janko, mlad. referent.

Po 1. avgustu 1944 je moral ves odbor v ilegalo. Ko je prišel na štrigovsko-razkriško področje član PK, Ferdo Godina, se je ta okrajni odbor preformiral. Člani novega odbora so bili:

Ivan Horvatič, sekretar,
Franček Alt, obveščevalce,
Simon Kutnjak, ref. za propagando,
Ivan Ščavničar in Franc Smolkovič, mladinska
Aleksander Krauthaker, vojni referent,
Blaž Zajnkovič, gospodarski referent,
Štefan Zajnkovič, sanitetni referent,
Kristina Brulčeva, socialni referent.

Odbor je razpolagal z radio-oddajno postajo in imel zvezo s Pohorjem in direktno stike z Medjimurjem ter hrvaškim bataljonom partizanov.

7. oktobra 1944 se je vršil v Branoslavcih pri Novakovih zbor aktivistov Ljutomerskega okraja. Zbor je trajal dva dni in dve noči, vodila pa sta ga neki Lojze iz Moravec in Vida Petje. Vsi terenci so dajali obračun dela, analizirali politično situacijo in predlagali metode nadaljnjega dela. Sprejeli so sledeče sklepe:

izvoli se Okrajni odbor OF za Ljutomer, področje Štrigove se priključi k Ljutomerskemu okraju;

pridobivati zaupnike OF in ustanovljati vaške odbore;

pričeti z organiziranjem množičnih mitingov po vaseh;

organizirati odbore SPZZ in se preko mladinskih aktivov lotiti večjih trosilnih akcij ter zbiranja orožja in sanitetnega materiala;

izvajati mobilizacijo v brigade.

V okrajni odbor OF so bili na predlog delegatov Okrožnega odbora izvoljeni sledeči tovariši:

Ivan Ros - Jan, sekretar Okrajn. odbora OF,
Joško Slavič - Primož, agitprop,
Joško Berden - Rastko, vojni referent,
Alojz Pihler - Savo, pomočnik vojnega referenta,

Stane Simonič, gospodarski referent,
Stane Novak, ref. za ugotavljanje vojnih zločinov,

Ciril Jureš - Maks, zastopnik OO ZMS,
Mira Kolarič, zastopnica SPZZ.

Kasneje je bil izvoljen za člana še Stefan Joha, iz štrigovskega terena pa so bili kooptirani Ivo Horvatič, Simon Kutnjak, Blaž Zenkovič in Aleksander Krauthaker. Po tem sestanku je odbor odšel na teren in se pozneje sestajal vsakih 14 dni. Skoraj vsem naslednjim sestankom so prisostvovali člani Okrožnega komiteja in odbora OF, zlasti Viktor Stopar in Rado Pušenjak ter člana PK OF, Jože Lamprecht in Jože Kocbek.

Okupator ob povečani aktivnosti narodnoosvobodilnega gibanja ni miroval. Na Dullarjev poziv so prišli v Ljutomerski okraj kozaki, ki so se nastanili v žrebčarni na Moti, v Radgoni in Bučkovičih. Z njihovim prihodom se je teror zelo poostiril. Kljub temu pa so se akcije NOB nadaljevale. V oktobru 1944 so naši terenci napadli žandarmerijsko postajo v Radenci. Na Dan mrtvih je bila velika komemoracija na grobu talcev pri Ribičevem mlinu. Pobudo za komemoracijo so dali prleški kurirji, Alojz Vrbnjak-Jurek iz Cezanjevce, Kosi-Dušan iz Grub in Alojz Gabere-Iztok iz Veržeja, ki so pripravili akcijo tudi z vojaške plati. Grob talcev je namreč skrbno čuval oboroženi nemški komisar Ribičevega mlina. Na vseh dohodih k mlinu so partizani postavili močne zasede, prerezali vse telefonske žice; kljub vsem pripravam se komisar ni dal presenetiti in je že ob prvih udarcih na vrata odgovoril s streli.

Partizanski ogenj ga je kmalu prisilil k predaji. Medtem so mladinke sosednih vaških aktivov zrahljale in s cvetjem in vencji lepo okrasile grob. Zalne svečanosti se je udeležil celotni aktiv Okrajnega odbora OF, mladinci-mladinke sosednih aktivov in vsi delavci na Ribičevem posestvu. Zalni nagovor je imel sekretar Okrajnega odbora OF, tovariš Ivan Rosjan, med petjem partizanske žalostinke pa je bila izstreljena častna salva. Tako so naši aktivisti sredi okupatorjevih postojank počastili svoje mrtve tovariše.

Vest o tej akciji se je naglo raznesla in dosegla med ljudmi velik političen uspeh. Terenci so nemškemu komisarju zaplenili pištolo in karabinko ter pisalni in razmnoževalni stroj, ki jim je pozneje služil za propagandne namene. Od komisarja so zahtevali, da naslednji dan zapusti ta kraj, nemške oblasti pa obvesti, da partizani v tem mlinu ne dovolijo nobenega

komisarjeva več. Komisar je res odšel in niti on niti kdo drug ni upal prevzeti več tega položaja. S tem je okupator neposredno moral priznati, da v teh krajih ni več edini in vsemogočni gospodar in da je prisiljen upoštevati ukrepe NOG.

V tem času so se vršili po vaseh množični partizanski mitingi, na katerih so govorili predvsem člani Okrožnega in Pokrajinskega odbora OF, tovariša Jože Lamprecht in Rado Pušenjak. Ljudje so prihajali na mitinge v velikem številu in z zanimanjem poslušali izvajanja aktivistov, na koncu pa so postavljali različna vprašanja in prosili za pojasnila. Vsak miting, ki jih je bilo od prvega v Vogričevih še veliko po vseh vaseh Prekije, se je končal s petjem partizanskih in narodnih pesmi. O teh mitingih so naslednje dni govorili v sosednjih vaseh. Tako so si partizani pridobivali vedno več simpatij in poverjenikov.

SPOPADI IN ZADNJE ŽRTVE PRED SVOBODO

Medtem so Nemci s pomočjo kozakov terorizirali ljudstvo. 8. decembra 1944 so se pri Lipovcu na Podgradju spopadli s kozaki kurirji Alojz Vrbnjak-Jurek, Nande Magdič-Nabor, Jurij Dobrotinšek-Djuro in partizan Dušan. V borbi sta padla Vrbnjak in Dušan, ranjen pa je bil Nande Magdič, gospodarja Lipovca pa so kozaki po borbi ubili. Hišo so izropali in zažgali.

Na Silvestrovo 1944 je posebno partizansko sodišče sodilo na Svetinjah izdajalca Hallerja. Zaradi njegove likvidacije so Nemci 26. januarja 1945 v Ivanjkovcih ustrelili 19 talcev. 5. januarja 1945 je prišlo do velikega spopada med partizanskimi kurirji in kozaki pri Prelogu na Grlavi. Borba je trajala več kot dve uri. Ker kozaki niso mogli zaradi močnega odpora zavzeti hiše, so jo zažgali in v plamenih so zgoreli Nande Magdič-Nabor, Jurij Dobrotinšek-Djuro, Janez Viher-Oskar, oče Prelog in na smrt bolna Prelogova mama. Partizanu Aleksu, ki se je do konca boril skupaj z ostalimi tovariši, se je v zadnjem hipu vdrla goreča deska in je padel na podsteno med kozake, ki so ga tako ujeli živega in ga kasneje odpeljali v Ljutomerske oziroma mariborske zapore. V borbi s petkrat močnejšim sovražnikom so partizani ubili in ranili nad 40 kozakov. 6. januarja 1945 je skupina partizanov izvršila v Plitviškem vrhu več sabotažnih akcij. Nemci so jih po stopinjah v snegu zasledili in jih na Markovi posotjanki pri Križanu v Spodnji Ščavnici obkolili. V borbi je padel partizan Lovrenc Vogrinec-Anton, doma iz Radvene in Križanova hčerka Hilda, ostali pa so razbili obroč in se unaknili. Ivan Križan-Marko je s svojimi mladoletnimi otroci Francom, Ivanom in Marijo odšel v partizane. Njegovo ženo in sina Konrada so Nemci ujeli in ju odpeljali v zapor.

Niti dober mesec kasneje, 3. februarja 1945, je prišlo do podobnega spopada med terenci in kozaki pri Zaliku v Logarovcih. Od terencev so v borbi sodelovali Aleš Bernot, sekretar OK KPS za Ljutomer, Stane Simonič, Joško Berden-Rastko, Ciril Jureš-Maks, Vida Petje in Rado Pušenjak-Prek, kot vodja skupine. Kozaki so obkolili Zalikovo hišo in sam komandant kozakov Schidlowski je pozval te-

rence k predaji. Ciril Jureš je v odgovor ustrelil in ubil Schidlowskega. Kozaki so pričeli streljati z mitraljezi, terenci pa so juršili in se skušali prebiti iz obroča. Pri tem so padli Joško Berden, Aleš Bernot, oče in mati Zalikova, težko ranjena pa sta bila Vida Petje in Ciril Jureš. Iz obroča sta se prebila samo Rado Pušenjak in Stane Simonič, ki je bil v tej borbi sedemkrat ranjen. Težko ranjenega Cirila Jureša so kozaki ujeli in ga drugi dan na pol mrtvega obesili na Glavnem trgu v Ljutomeru. Tudi Vida Petje so kozaki izsledili na Magdičevem skednju in jo 2. aprila 1945 ustrelili pri Smodiševem mlinu na Moti. V tej borbi je osvobodilno gibanje zgubilo štiri agilne borec, toda tudi kozaki so imeli precej izgub, med njimi komandanta, hauptmana Schidlowskega.

V tem času ne smemo prezreti težav, ki so jih imeli naši terenci z belo gardo. Jeseni 1942 se je pod vodstvom Zmagoslava Meliharja pojavila v Slovenskih goricah majhna skupina »četnikov«, ki so jih ljudje v začetku podpirali v dobri veri, da so borci proti fašizmu. Pozneje je ta skupina narasla na 80 mož, vendar se dolgo časa ni kompromitirala in ni odkrito nastopala proti partizanom. V decembru 1944 so pa belogardisti, ki so dobivali pomoč iz Ljubljane, z letaki napovedali borbo partizanom-komunistom. Januarja 1945 so se na Vrbergu pogodili s Steindlom in Nemci so jim dali pravico gibanja po vseh občinah v Slovenskih goricah. Odslej so belogardisti odkrito sodelovali z Nemci v hajkah za partizani in tudi samostojno vršili preiskave po vaseh. S tem so se kompromitirali pri ljudstvu, ki jim ni hotelo več nuditi pomoči. Njihovo izdajalsko delo so razkrinkavali tudi naši terenci in tako bela garda v tem predelu ni mogla doživeti večjega razmaha.

Partizanski napadi pa so se medtem nadaljevali. Pozimi 1945 so napadli nemško postojanko na Domanjkovi žagi v Bučecovcih in Nemce razorožili. 27. februarja 1945 so šli aktivisti okrajnega odbora iz Vogričevce na štrigovski predel in se med potjo na Kamenščaku spopadli s kozaki. Zaradi neugodnega terena in kozaške premoči so se po krajši borbi unaknili. V borbi je bil težko ranjen sekretar OÖZMS, Miro Križanič. Zavlekel se je v gozd

in se 36 ur boril s smrtjo. Po izdaji so ga Nemci odkrili in ga po strašnem mučenju kasneje ustrelili ob Ščavnici v Pristavi. 2. marca 1945 so kozaki obkolili Šnajderjevo hišo na Kogu. Ubili so gospodarja, obe hčerki pa so 2. aprila ustrelili pri Smodiševem mlinu. Partizani so v tem času minirali progo v Vučji vasi in Turjaucih.

3. marca 1945 se je skupina partizanov premikala iz Rudenec proti Negovi, Ločkem vrhu in Oseku. V Oseku so se ustavili pri kmetu Vinku Ploju. V skupini je bilo 12 borec. Trije tovariši, Jože Kavčič-Slavko, Jakob Mlinarič-Lojze in Cvetko, so še isti večer odšli od Ploja na postojanko k Prinčekovim. Ploj je tovariše, ki so ostali pri njem, naslednjega dne okrog 4. ure popoldne obvestil, da se pri Prinčekovih borijo. Trije partizani so pri Prinčeku zabarikadirali vrata in okna in se odločno upirali nemški premoči. Nemci so obstreljevali hišo z mitraljezi in lahкими minometali. Ker je partizanom po enourni borbi začelo zmanjkovati streliva, so si nameravali sami končati življenje. Takrat pa je skupina, ki je prišla od Ploja, napadla Nemce, ki so obkoljevali hišo in one, ki so prihajali iz Ptujja na pomoč ter razbila obroč. Tako so se partizani lahko umaknili iz Prinčkove hiše. Nemci, ki jih je bilo okrog 200, so imeli tri mrtve in več ranjenih. Partizani pa niso imeli nobenih izgub.

8. marca so Nemci zaradi izginulega nemškega župana pri Mali Nedelji, inženirja Lupša, v Senčarjevem sadovnjaku ustrelili 19 talcev. Zaradi izdaje so kozaki 10. marca ujeli v Policah Frančka Horvata - Berlanova. Privezali so ga za konja in ga strahovito pretekali. Polomili so mu skoraj vse kosti. Zaradi težkih ran in izgube krvi je že med mučenjem na poti umrl. 11. marca 1945 so kozaki pri Totovem mlinu v Očeslavcih izsledili Janka Jarkoviča in ga v borbi ubili z rafalom iz strojnice. Tako je padel eden najagilnejših prvoborcev in političnih delavcev, ki je sodeloval v osvobodilnem gibanju od 1941. leta.

V tej dobi se je v strelske jarke ob Muri naselilo nemško vojaštvo zaradi bližajoče se redne partizanske vojske in Rdeče armade. Delo terencev je bilo zaradi tega otežkočeno.

Nemci, ki so čutili da se jim približuje konec, niso prenehali s svojim nasiljem. 2. aprila 1945 so pri Smodiševem mlinu na Moti pri Ljutomeru pod vodstvom gestapovca Kondrada Hvalenca s strojnicami pokosili 21 nedolžnih žrtev, ki so jih prignali iz ljutomerskih zaporov. Pri Smodiševem mlinu so bili umorjeni: Marija Zorger, 16-letna delavka, Maks Krempf, 16-letni gospodarski pomočnik, Marija Rizman, 17-letna delavka, 24-letni delavec Novak, Fran Senger, 18-letni delavec, Danijela Klemenčič, 20-letna natakariča, Alojz Korošec, 24-letni viničar, Marija Šnajder, 18-letna kmečka hči, Frančiška Šnajder, 24-letna kmečka hči, Franc Domanjko, 24-letni delavec, Štefan Luskovič, 25-letni rudar, Moris Glifford, 25-letni ameriški njetnik, Viktor Križanič, 32-letni delavec, Franc Kramer, 37-letni delavec, Marija Zorger, 42-letna oskrbnica, Franc Fekonja, 44-letni viničar, Karel Budja, 47-letni posestnik, Rozalija Obrar, 47-letna posestnica, Franc Seršen, 56-letni posestnik in okrožna aktivistka Vida Petje. Trupla umorjenih so pometali v Muro. Iz strahu pred grozotami fronte se je zateklo v opuščen rudniški rov v Hovcih 19 mater in otrok. Nemci so jih odkrili in pobili z ročnimi bombami. Da bi prikrili svoj zločin, so rov nato zasuli in čez vhod podrli drevesa. Zadnje streljanje talcev je bilo 3. aprila 1945 pri Vidmu ob Ščavnici, kjer je padlo 12 žrtev. Zaradi izdaje je 5. maja 1945 padla v roke gestapovcem partizanka Marica Golobova-Jelka, ki se je zaradi fronte umaknila z radgonskega področja v bunker v Radomerje. Dva dni pred osvoboditvijo so jo gestapovci ujeli, jo odvlekli s seboj in jo 6. maja 1945 pri Sv. Lovrencu v Slov. goricah ubili. Našli so jo pet tednov po osvoboditvi in prepeljali njene posartne ostanke na pokopališče.

Po pettedenskem upiranju partizanskim odredom in Rdeči armadi so v noči od 7. na 8. maj Nemci in Madžari zapustili strelske jarke. Na begu so porušili vse mostove, transformatorje in industrijske objekte v Prlekiji. 8. maja 1945 so prišli v Ljutomer naši terenci-aktivisti in borce-partizani. Prlekija je bila po štiriletnem krvavem terorju osvobojena.

Ive Šubic: Pomlad na osvobojenem ozemlju

Kerenčičevi so doma iz Prlekije

Mnogi ne vedo, da je osem članov Kerenčičeve družine padlo v narodnoosvobodilni borbi.

Bili sta družini dveh bratov. Jožef je dobil domačijo, Anton Kerenčič pa je odšel od doma in se naselil v Pesnici pri Mariboru. Vezala ju je iskrena bratovska ljubezen. Oba sta bila poštena in ponosna na poštenost svojih domačij. Njuna največja medsebojna vez je bil Jožefov sin, študent Jožek, poznejši profesor Jože Kerenčič, ki je pri stricu Antonu našel svoj drugi dom.

Prišla je vojna. Jože Kerenčič je šel v borbo za svobodo. Obe družini sta mu sledili. Tudi po Jožetovi smrti se je njihovo delo odločno nadaljevalo.

Proti Kerenčič je padel 27. decembra 1941, zadnji 7. maja 1945. leta. Vsa leta je tekla kri Kerenčičevih, skromna domačija v Jastrebcih pa nas še danes spominja in nam priča o rojstov, rasti, delu in trpljenju poštenih in ponosnih sinov Prlekije — Kerenčičev. Padli so: sinovi Jožefa: Jože, Slavko, Franček in njihova mati Uršula Kerenčič ter Tonček, Pepček in Marica, otroci Antona Kerenčiča, ki je tudi sam umrl v Dachau-u.

*

Jožekovo mater sem spoznala prve dni novembra 1941, ko je bila konferenca OF za vzhodno Štajersko na njegovem domu v Jastrebcih. Tako prijazno nas je sprejela. Toliko razumevanja je pokazala za naše delo in nič strahu. Osem otrok je rodila, dvajset let negovala svojega bolnega moža, sama vodila gospodarstvo in gospodinjala. Vse je zmogla. nič je ni strlo. Moč za njene velike napore ji je dajala ljubezen do otrok. 27. decembra so ji ustrelili Jožeka in Slavka, kmalu je umrl v Dachau-u tudi Franček. Na jesen 1942 so jo Nemci odpeljali v celjske zapore. V celici je molče trpela. Ko

so ji zjutraj prinesli prežganko in kruh, je odločno odkimala: »Od tistih, ki so mi ubili moje sinove, ne bom jemala kruha...« Ves čas se ni dotaknila hrane, ki so jo kuhali Nemci, raje bi umrla od lakote. Le sojetnice so jo prisilile, da je zaužila nekaj malega od tistega, kar so prejele v paketih.

Odpeljali so jo v Auschwitz. Tam je kmalu zbolela na tifusu. Ker so bile bolniške sobe polne, je ležala zunaj na zemlji, nanjo je žgalo sonce in deževalo. Ponoči jo je obiskovala domačinka. Neke noči je rekla: »Osem otrok sem rodila, pa nimam nobenega. ko umiram, da bi mi prinesel vode... Ubili so mi jih...« Osmo noč je umrla. Vrgli so jo na kup drv in skupaj z ostalimi trupli zažgali. Tako je zgorela na grmadi...

*

V hišo Antona Kerenčiča na Pesnici sem prišla prvič 15. novembra 1941. Bila sem z Jožekom. V hiši so že ugašali luči, ker je bilo pozno. Najinega prihoda so se razveselili. Dolgo v noč smo se razgovarjali o borbi proti Nemcem.

In potem sem prihajala vsa štiri leta. V vseh teh letih nikdar nisem videla preplašenega obraza, nikdar slišala plašne besede, ne od očeta, matere ali otrok. Nikdar nisem šla od hiše, ne da bi odnesla kake stvari za našo vojsko, tiskarno ali bolnico. K hiši pa nisem prihajala samo jaz. Prihajalo jih je mnogo in vsak je kaj dobil.

Poleti 1944. Zaprti so očeta Antona Kerenčiča in najstarejšo hčerko Manico. Iz zapora je oče skrivaj pisal: »Name se ne ozirajte, čimprej morate v partizane...« Po nekaj tednih zapora sta se oče in hčerka slučajno srečala na hodniku. Manica je obnemela, saj v sključnem, belolasem starčku skoraj ni spoznala svojega očeta. Skočila je

k njemu: »Ata...« Zraunal se je: »Manica, si kaj priznala? Ne pozabi: ti si Kerenčičeva.« Šel je naprej in nikdar več se ništa videla.

Tonček, Pepček, Marica in mama so šli v partizane. Tonček je padel na Kozjaku, Pepček pri Litiji, Marica pa v Mariboru. Tudi oče Anton se ni vrnil iz Dachaua.

*

Pomlad 1945. Mariborski zaporci so bili prenapolnjeni. Nemci so v obnemogli jezi izvrševali največja grozodejstva. Med stotinami jetnikov je bila tudi najmlajša Antonova hčerka Marica, partizanka Jelka, sekretarka Mestnega komiteja SKOJ za Maribor, stara 17 let. Gestapovci so vedeli, da je Kerenčičeva, vedeli so, da je ilegalka, vedeli so, da jim tik pred koncem lahko izda vso ilegalno organizacijo v Mariboru. Zato so jo zasliševali vse dni in vse noči. Imela je lepe, goste, dolge lase. Vedno jo je gestapovec za lase potegnil iz celice in jo nso pretepeno spel vrzel v celico, da je negibno obležala. Ko je proti večeru zaslišala bližajoče se korake, je zadnje dni le pridušeno stokala. In vedno znova je sama zase glasno ponavljala: »Nič ne vem, nič ne bom povedala...« Nekaj dni pred osvoboditvijo so bombardirali Maribor. Takrat je pobegnilo precej jetnikov. Tudi Marica bi lahko pobegnila, toda ni mogla, preveč je bila pretepena, noge je niso več nosile. Ustrelili so jo dva dni pred osvoboditvijo — 7. maja 1945.

Iz prelite krvi je vzrasla Svoboda. Nikoli ne bomo pozabili svojih najboljših sinov in hčera, večno bodo živeli v naših srcih, v naši stvarnosti. Ljudje, ki umro za tako visoke cilje, kot je svoboda lustnega naroda, niso v resnici nikoli mrtvi.

Kerenčiči živijo naprej...

Prlekija v slovenskem slovstvu

Delež Prlekije v slovenskem slovstvu je s kvantitativne strani mnogo obsežnejši kakor s kvalitativne. To dejstvo je bilo že nekajkrat ugotovljeno. Zakaj se ta pokrajina med Dravo in Muro s svojimi starimi kulturnimi tli in z ugodnimi podnebnimi ter gospodarskimi pogoji ni mogla do nedavnega z večjimi in trajnejšimi deleži uveljaviti v slovstvenem življenju svojega naroda? Prvi vzrok tiči v odaljenosti Prlekije od slovenskega kulturnega središča in v posebnem značaju njene govorice, ki sodi med najbolj periferne slovenske dialekte. O tem je obširneje razpravljal dr. Anton Slodnjak v svojem referatu na zborovanju slovenskih slavistov leta 1954 (»Delež Štajerske v slovenski književnosti«). Upoštevati pa moramo tudi družbene in gospodarske razloge. Če primerjamo ta del panonske Slovenije z njemu najbolj sorodnim kajkavskim predelom Hrvaške, vidimo, da se na mnogo manjšem in skromnejšem, čeprav rodovitnem in lepem ozemlju Prlekije ni mogla razvijati močnejša in bolj zaključena regionalna kultura, ker to ozemlje ni imelo večjih mestnih središč. Na njem so gospodovali nemški fevdalci, ki niso mogli imeti niti najmanjšega razumevanja za kulturne potrebe domačega prebivalstva. V prvi polovici devetnajstega stoletja je gospodarska gravitacija ponemčenih mest, zlasti pa gravitacija Gradeca, ponemčevala dobršen del tistih družbenih slojev, ki bi ob večji narodnosti zavesti in gospodarski neodvisnosti mogli pospešiti vključitev Prlekije v slovensko narodno in jezikovno enotnost. Življenjepisi dokaj redkih slovenskih izobražencev in rodoljubov v Prlekiji tja do sredine prejšnjega stoletja nam kažejo, koliko so se ti možje ukvarjali z vprašanji jezika in slovstva v domačem narečju, ali koliko so podlegali in kakor Stanko Vraz podlegli vabljeni moči ilirizma. Šele v drugi polovici prejšnjega stoletja, ko so se bolj ojačile centralne sile slovenstva, je slovensko narodno gibanje dobilo tudi v prleških krajih svoje krožke z inteligenco in kneti in ti krožki so prevzeli vlogo tedaj še naprednega slovenskega meščanstva s tem, da so utrjevali narodno zavest, širili politične ideje, razpredali organizacijo kulturnega dela in začeli graditi gospodarske postojanke, ki naj bi povečale samostojnost slovenskega človeka v Prlekiji in kar se da zajezile ponemčevalna prizadevanja graške gospode.

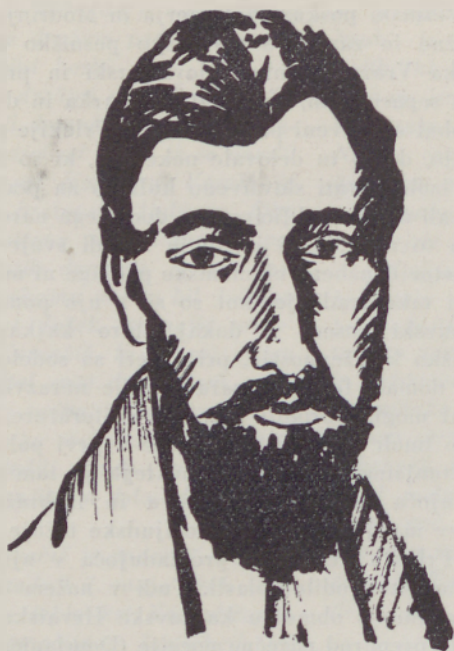
Pesniški poskusi Volkmerja in Modrinjaka, obsežno in zanimivo slovensko pesniško delo Stanka Vraza, Dajnkov slovničarski in pravopisni separatizem, delo Antona Murka in drugi podobni slovstveni pojavi na tleh Prlekije nam kažejo, da so tu delovale neke sile, ki so skušale izoblikovati slovstveno kulturo na podlagi bolj ali manj modifitsiranega domačega narečja. Toda to narečje ni imelo in zaradi svoje nezadostne družbeno ekonomske podlage ni moglo imeti take tradicije, kot so se z njo ponašali kajkavski sosedi z dokaj staro kajkavsko hrvaško književnostjo, pri kateri so sodelovali tudi domači fevdalci, zaradi svoje nerazvitosti pa ni moglo obroditi take nove literature, kot so jo imeli hrvaški sosede še v prvi polovici devetnajstega stoletja. Mimo tega je tam prevladujoča latinščina plemstva in izobraženih slojev manj dušila narodno ljudske težnje, kot pri Prlekih nemščina, prevladujoča v njihovi ekonomsko vodilni plasti. Tudi v našem času, ko vidimo v območju kajkavske Hrvaške zanimiv preporod narečne poezije (Domjanič, Galović, Pavić in drugi), si ne moremo misliti, da bi lahko nastala v narečju, s katerim se je pesniško ukvarjal že Stanko Vraz, kakršna koli resnejša estetsko učinkovita poezija. Kakor je pokazal dr. Slodnjak, so prav te narečne posebnosti in jezikovne razlike močno vplivale na razvoj, s tem pa tudi na kvalitativno pomembnost literarno nadarjenih ljudi iz teh krajev — vsaj v starejši dobi, ko šole, tisk in drugi činitelji še niso občutno zblížali tega dela slovenske periferije z njegovim narodnim središčem.

Spričo takih okoliščin se ni čuditi, da je to ozemlje, čigar lepoto so poveličevali celo nekateri nemški pesniki in pisatelji, dalo tako malo pomembnejših poetov. Mnogo obilnejši in tehtnejši je delež Prlekije v naši obči kulturi, zato pomen intelektualnih delavcev, rojakov iz »blaženih vinskih goric«, precej odtehta delež pesnikov. Vzlic temu je razvoj slovstvenih prizadevanj v prleški deželi dovolj zanimiv, da se lahko ob njegovih regionalnih posebnostih zaustavi tudi pozornost širšega slovenskega občinstva.

II

Najstarejši jezikovni sledovi estetskega življenja prleških Slovencev so ohranjeni v ljudskem izročilu, v liričnih in epičnih ljudskih pesmih, ki jih je prizadevalo zbirati že Stanko Vraz ob sodelovanju I. Muršeca, M. Preloga in

drugih rojakov ter jih izdal v knjigi »Narodne pesmi ilirske, koje se pevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske« (Zagreb 1839). V Vrazovi zapuščini so ostali še nekateri neobdelani zapiski, ki kažejo, da

Pesnik Stanko Vraz, naš rojak, doma iz Cerovca pri Ljutomeru.

ga je zanimala tudi glasbena stran teh popevk. Marsikatero dotlej neznano prileško prleške ljudske pesmi najdemo nadalje v Štrekljevi zbirki. V lirični ljudski pesmi se mimo ljubezenskih motivov ponavljajo inačice vinske in verske pesmi, priljubljene pa so tudi hudomušne zbadljivke. Ljudska pesem kaže veselo narav prleškega človeka in temu ustreza tudi njen melos, v katerem je nemara več vplivov slovanskega vzhoda, kakor pa izrazito alpske melodike. Ta stran prleške ljudske kulture je še malo znana, znanstveno neraziskana in samo v nekaterih primerih (n. pr. I. Štritof) je dobila prleška beseda hkrati z izvorno melodijo sodobno harmonizacijo. Se v prvem desetletju našega stoletja je bilo to ljudsko izročilo mnogo bolj živo, zlasti kar zadeva ženitovanjske pesmi (prleško gostüvanje v obdelavi C. Cvetka združuje samo del ohranjenega gradiva) in vinaradniško poezijo kot dvoje najbolj značilnih izrazov prleške ljudske duševnosti. Nekaj odmevov tega veselo hudomušnega čustvovanja opazamo tudi pri starejših pesnikih iz Prlekije.

Prvi panonsko slovenski rojak, ki se omenja v zgodovini slovenske poezije je Leopold Volkmer (1741—1816), stihotvorec, ki kljub šolski izobrazbi ne zastaja kaj dosti za znanimi

ljudskimi pesniki, precej močno pa za najboljšo ljudsko liriko. Prešeren je izdajatelj Volkmerjevih fabul in pesmi Antona Murka ošvrknil s satiričnim sonetom, v katerem pravi:

Ko bere pesmi Volkmerja neslane,
slovenska Stirja mati tvoja vpije.

Ni si težko razložiti odpora, ki ga je pokazal pesniški genij, kakor je bil Prešeren, do tako okornega stihotvorca, tretjevrstnega posnemovalca tretjevrstne poezije nemških almanahov, kakor je bil kaplan Volkmer. Vzlic temu ni mogoče prezreti v njegovih stihih tudi nekega toplejšega toka, ki doteka najbrž iz domače ljudske pesni in kaže, da ta slovenjgoriški pesmar vendar le ni kar tako brez srca svoje »pesmi šival«. V njem je utripala pevska in pivska žilica pravega Prleka in si trudoma iskala ustrežajočih izrazov. Sinovi teh tal so utegnili odkriti tudi v Volkmerjevi vezani besedi sled genia loci domače zemlje in neizbrusen zven domače govorice.

Volkmerju soroden, vendar za stopnjo boljši od njega je bil Središčan Stefan Modrinjak (1774—1814), prav kakor Volkmer dijak latinske gimnazije v hrvaškem Varaždinu. Bolj kakor v okorelem epigonu tretjevrstne klasiistične poezije se oglašča v Modrinjaku ljudski duh; nekaj anakreonskega, kar tolikanj pristaja pesniku vinorodnih krajev, zveni iz njegovih verzov:

Kaj me je skrb za celi svet,
za moje težke trude?
Dok imam vina puno klet,
mi zlega nič ne bude.

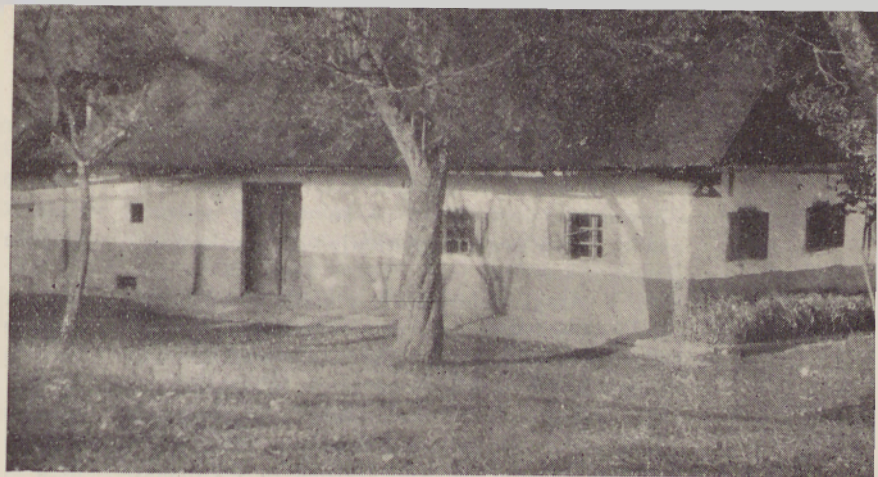
V Modrinjakovih stihih opazamo celo socialne motive; tako je v pesmi »Gospodski stališ spoznan od kmeta« takole udaril po gospodi, ki zaničuje preprostega človeka:

Proti sirotam slep i gluhi
on nezna, gde izrase kruhi
na bresti al na vrbi,
po celi den za kratek čas
v zrealo gleda si obraz,
je, pije, spi brez skrbi.

Jezik Modrinjakovih verzov se kaj malo razlikuje od jezika tedanjih kajkavskih pesnikov.

Ko je leta 1814 pri Sv. Miklavžu umrl ta prvi pesnik ljutomersko-ormoških goric, je bil Jakob Fras, poznejši Stanko Vraz, star štiri leta. Ta je imel postati največji pesnik, kar jih je dala Prlekija. Vraz ni bil samo nadarjen, marveč tudi na široko razgledan poet. Do Prešerenove smrti — in mlajši Vraz mu je sledil v grob že čez dobri dve leti — je imel slovenski narod samo dva nadpovprečna pesnika: Prešerna in Vraza. Res je, da najkvalitetnejši del

Rojstna hiša Matije Murka na Drsteljskem vrhu. Bil je sloveč jezikoslovec, ki je predaval na mnogih evropskih univerzah.

Vrazove poezije ne pripada slovenski, marveč hrvatski literaturi (zbirke »Djulabije«, »Glasi iz dubrave žerovinske«, »Gusle i tambura«) in Hrvatii po vsej pravici vidijo v Slovencu iz Ceroveca enega najizrazitejših svojih lirikov v prvi polovici devetnajstega stoletja. Toda tudi v tej »ilirski« poeziji je bil Stanko Vraz kar manifestativno povezan s svojo domačo Prlekijo, o čemer pričajo razni motivi iz njenih krajev in sam naslov ene izmed njegovih zbirk (Žerovinci, ki jih omenja v naslova, leže tik pod Cerovcem). Vrazovo ljubezen do rojstnega kraja nam razodeva tudi pesem iz »Djulabij«, v kateri slikovito prikazuje razgled z Jeruzalema:

Aj dno, pjesmo moja,
gore u Jerusolim,
da kip zavičajja
pred tobom razgalim!

Pa odtud u rode
i vjekove pričaj,
koli drag i krasan
naš je taj zavičaj.

Odkar je Jugoslovanska akademija kmalu po stoletnici Vrazove smrti (1951) izdala v dveh zajetnih knjigah slovensko delo Stanka Vraza, se je nekdanji »Ilir iz Štajera« vrnil tudi v slovensko slovstvo, od koder ga je bil nekoč izgnal Prešeren z zajedljivim, a nikakor ne docela pravičnim epigramom. Slovensko delo Stanka Vraza, izdano v redakciji dr. Antona Slodnjaka, z njegovim obsežnim uvodom in komentarjem, obsega tudi precej dotihmal še neznanega gradiva in zajema Vrazove trdovratne poskuse, da bi se polnovredno včlenil v slovensko slovstvo, ki ga je takrat, pred izidom Prešernovih nesmrtnih »Poezije«, predstavljala samo »Čbelica«. Toda narečna nedognanost, oddaljenost od ljubljanskega kulturnega središča, kjer se je šele oblikoval enoten književni jezik ter močno zaznavna privlačnost geografsko bližjega hrvatskega kroga — vse to in povrh, kakor se zdi, še kranjska ekskluzivnost ljubljans-

skega literarnega krožka, je pripomoglo, da je Vraz po letih slovenskega literarnega dela opustil prizadevanje, da bi se uveljavil v slovenskem slovstvu in prestopil k Ilircem. Namesto Ljubljane ga je pritegnil Zagreb, kakor pozneje prenekega njegovega rojaka. Toda kateri izmed Čebeličarjev, če izvzamemo Prešerna in Čopa, je imel tako široko literarno kulturo, kakor jo je kazal mladi Vraz v svojih slovenskih spisih, ki so mogli šele sto let po njegovi smrti iziti v knjižni izdaji. Ta izdaja je velik literarni dokument o panonski Sloveniji in njenem najpomembnejšem poetu v prvi polovici devetnajstega stoletja.

V senci Stanka Vraza je stalo nekaj manjvrednih pesniških poskuševalcev, ki so pisali bodisi v narečju, kakor Vrazov mecen dr. Stefan Kočevar (1808—1883) in šibki stihotvorec Peter Dajnko, bodisi so v znamenju ilirizma ali vseslovanstva podpirali narodno prebujenje, kakor Radoslav Razlag (1826—1880), Ivan Macon (1821—1883), prvi jugoslovanski »antologist« in pisec »Književne zgodovine slovenskega Štajerja« (1883) i. dr.

Toda če izvzamemo Vraza, je bilo težišče kulturnega pomena Prlekije drugje, ne v leposlovju. Predvsem je iz Vrazove generacije zrasel v evropsko višino bližnji Stankov rojak, v Radomersčaku rojeni filolog Fran Miklošič (1813—1891), manjšega, zgolj regionalnega pomena pa so bili slovničarji Peter Dajnko (1787—1873), znan s svojimi poizkusi, da bi izoblikoval književni jezik na podlagi vzhodnoštajerske govornice, slovničar Anton Murko (1809—1871), zgodovinarja Anton Krempl (1790—1844) in Davorin Trstenjak (1817—1890). Tem so se pridružili razni bolj ali manj politično dejavni možje, kakor Matija Prelog (1813—1872), Božidar Raič (1823—1886) in drugi. V skromnem obsegu goji domoljubno in regionalno »poezijo« še Jakob Gomilšek, ki se je rodil istega leta kot Simon Gregorčič, vendar ni mogel prestopiti tesnega okvira regionalnega slovstva, ki mu je bilo že vrhunec sodelovanje v mohorjanskem koledarju. Izmed teh je literarno največ obetal

Davorin Trstenjak, ki je takisto pisal pesmi in prozo, vendar ga je kmalu zaneslo v zgodovino, kjer je z diletantsko trdovratnostjo branil nevzdržne poglede, ki pa so nekako ustrezali duhu narodnega prebujenja in vseslovenske romantike.

V drugi polovici 19. stoletja je Prlekija dala slovenskemu slovstvu začudo malo; izmed izrazito regionalnih pojavov je omeniti originalno osebnost »desetega brata Slovenskih goric«, bivšega profesorja Božidarja Flegeriča (1841—1907), ki je spisal dokaj spodobne »Grajenske pesmi«, prevajal Byrona in v Geršakovih »Ormoških spominih« (1902) orisal osebnosti in delo nekaterih znanih rojakov iz Prlekije.

Med slovstvenimi delavci iz Prlekije, rojenimi v začetku druge polovice 19. stoletja, je bil tudi Anton Trstenjak (1855—1917), sodelavec Stritarjevega »Zvona« in drugih poznejših revij, večletni tajnik ljubljanskega »Dramatičnega društva« in pisec prvega poskusa slovenske gledališke zgodovine, leta 1892 izišle knjige »Slovensko gledališče«. Mnogo je pisal tudi o hrvatskih in srbskih kulturnih pojavih in v obsežnem spisu »Ogrski Slovenci« obdelal »bitje in žitje prekmurskih Slovencev. V hrvat-

dr. Fran Simonič (1847—1919), publicist dr. Ivan Dečko (1859—1885), pedagog in glasbeni zgodovinar Fran Raduša (1859—1905), poljudni pisec Fran Nedeljko (1858—1885) in še ta ali oni sodelavec slovenskih časopisov in dnevnikov.

Po vsem tem lahko sklepamo, da sta najpomembnejši osebnosti, s katerima je v devetnajstem stoletju zaslovela Prlekija, jezikoslovec Fran Miklošič in pesnik Stanko Vraz. Oba pa sta ustvarila svoje najboljše izven območja slovenske kulture. Miklošič je v zgodajih letih sodeloval z Vrazom in bil celo udeležen pri delu za slovenska šolska berila, toda pozneje, ko je postal profesor dunajske univerze in eden izmed vodilnih evropskih jezikoslovcov, je izgubil ne samo vezi z ožjo domovino, marveč tudi stik s slovensko kulturo in slovensko besedo. Ima pa velike zasluge za razvoj slavistike na liniji Kopitar-Miklošič-Jagić-Murko. Vrazov prispevek v hrvatsko in slovensko literaturo je bil zadosti ocenjen. Ob rojstni hiši v Cerovecu je stoletnica pesnikove smrti zopet združila, kakor že prej razni jubileji, k skupni proslavi predstavnikove slovenske in hrvatske kulture.

III

Po rojstnih letih segajo bolj ali manj v devetnajsto stoletje tudi mnogi prleški rojaki, ki so dobršen del svojega dela opravili v našem stoletju in so tudi sicer bližji njegovemu zgodovinskemu značaju. Več rodov slovstvenih delavcev kaže, da udeležba Prlekije v slovenski književnosti bolj in bolj narašča.

Najpomembnejši pripovednik, ki ga je dala Prlekija, je Franc Ksaver Meško (1874). Njegovi slovstveni začetki segajo v zadnje desetletje prejšnjega stoletja, v prelomna leta opisnega malomeščanskega realizma in Moderne; nanj je vplival celo prehodni naturalizem (Kam plovemo?), vendar je v poznejših, zanj najbolj značilnih spisih (zbirke Ob tihih večerih, Mir božji, roman Na Poljani) izrazil sopotnik naše Moderne, pripovedni simbolist in impresionist, ki se skuša stilno približati Cankarjevemu lirizmu. Meško je pisal vrsto del, iz katerih odsvita tudi njegova ljubezen do domače Prlekije ali pa je segal v preteklost njenih krajev; spisal je tudi mnoge mladinske povesti, nekaj dramatskih del, razne črtice, spomine in lirične pesmi.

Med starejšimi iz generacije, ki je izdajala svoja dela v prvih treh desetletjih našega stoletja, ni nobenega pesnika in pripovednika nadpovprečnega pomena. Pesmi so pisali mурopoljski učitelj Josip Freuensfeld (1861—1893), prleški študent in poznejši časnikar Vekoslav Spindler (1881) (zbirka »Zapihal je jug«), pravni pisec Fran Mohorič (psevdonim Miran Bran-

Najpomembnejši pripovednik Ksaver Meško, ki je preteklo leto praznoval osemdesetletnico svojega življenja.

sko literaturo se je včlenil Davorin Trstenjak (1848—1921), znan kot pedagoški in naravoslovni pisatelj, eden izmed bojevnikov za napredni svetovni nazor na Hrvaškem. Med manjšimi imeni omenjajo Geršakovi »Ormoški spomini: Matijo Boguša Goršiča (1850—1887), ki je leta 1872 izdal v Zagrebu zbirko slovenskih in hrvatskih pesmi »Potočnice mladosti«; po Prešernovem zgledu je zložil (v slabi hrvaščini) sonetni venec z magistrale, ki ima začetne črke »Olgici Dolanski«. Iz Prlekije so bili doma tudi zgodovinar Matej Slekovec (1846—1903), bibliograf

kov, 1866—1928) in Ivan Klobasa, pretežno prozo pa Ivan Vuk (1882—1946). V prleškem narrečju je »pesnikoval« samo ljutomerski duhovnik Peter Skuhala (1847—1913); njegovi verzi kažejo precej banalen humor in pomanjkanje okusa.

Pesnik in pisatelj Edvard Kocbek, doma iz Vidma ob Ščavnici, je v slostvu znan po pesniški zbirki »Zemlja«.

V starejših generacijah opažamo zopet večje število intelektualcev, ki so obogatili našo znanstveno literaturo. Najpomembnejši med njimi je dr. Matija Murko (1861—1953), dolgoletni profesor univerz v Graecu, Lipskem in Pragi, avtor številnih lingvističnih, literarnozgodovinskih in etnografskih spisov v slovenskem, hrvaškem, nemškem in češkem jeziku. Tudi v slovenščini so izšli njegovi »Spomini«. V širokem jugoslovanskem svetu je bil znan dr. Fran Ilešič (1871—1942), nazadnje profesor zagrebške univerze, predstavnik in organizator »novoilirskih« kulturnih teženj, raziskovalec slovensko hrvaških literarnih stikov in kulturne preteklosti panonske Slovenije, razgledan polonist; bil je tudi več let predsednik »Slovenske Matic« in urednik »Slovana«. V lingvističnem raziskovanju naše preteklosti, v proučevanju narodnega blaga in kot pisec priročnika o literarni vedi se je uveljavil profesor germanistike na ljubljanski univerzi dr. Jakob Kelemina (1882), v zgodovinopisju, posebej še v obravnavanju regionalne in lokalne zgodovine je bil na enem izmed prvih mest dolgoletni urednik mariborskega »Časopisa za zgodovino in narodopisje« dr. Franc Kovačič (1867—1939), pisec zgodovine Slovenske Štajerske, Ljutomera, trga Središče itd. Publicistično in znanstveno se je oglašal dr. Matija Slavič (1877). Prlekija je dala tudi dva pedagoška teoretika: Henrika Schreinerja (1850—1920) in dr. Karla Ozvalda (1875—1946); slednji se je ukvarjal tudi s psihologijo. Kot filozofski in literarnozgodovinski

pisec in prevajalec je sodeloval v raznih revijah dr. Maks Robič (1892—1954).

Izmed teh, ki so se rodili ob koncu prejšnjega in v začetku našega stoletja, se odlikujejo s svojimi tehtnimi prispevki v današnjo slovensko književnost dr. Anton Slodnjak, dr. Bratko Kreft in Ivan Potrč. Profesor ljubljanske univerze dr. Anton Slodnjak (1899), učence in naslednik velikega teoretičnega interpreteta naše Moderne dr. Ivana Prijatelja, je pisec dveh obsežnih biografskih romanov (Neiztrohnjeno srce, Pogine naj pes!), najboljši poznavalec dela Frana Levstika, prešernoslovec (komentirana izdaja Prešernovih Poezij itd.) in literarni zgodovinar (»Pregled slovenskega slovestva« in številne razprave). Razeu Levstikovih spisov je uredil za Jugoslovansko akademijo že omenjeno »Slovensko delo Stanka Vraza«, a za Slovensko Matico dve knjigi Prijateljevih izbranih esejev in razprav. Kot biograf-priopvednik kaže široko erudicijo in tankočutno življenje v osebe svojih romanov, kot literarni zgodovinar pa umetniško noto, ki mu omogoča prodiranje v pesniške kvalitete obravnavanih del, svoje izsledke pa izraža v stilu, ki spominja na najboljše tuje literarne teoretike. pri nas pa na znanstveno prozo Ivana Prijatelja.

Bratko Kreft slavi letos petdesetletnico svojega življenja. Se mnogo let plodnega dela v gledališču in slostvu!

Bratko Kreft (1905) sodi med naše najboljše gledališčnike; uveljavlja se kot dramatik, dramaturg in režiser. Njegove historične drame (Celjski grofje, Velika puntarija, Kranjski komedijanti) pomenijo očiten napredek v naši dramatik, ker avtorjevi stvarjalni prijemi razodevajo, da se je snovi lotil polnokrven dramatik in izboren poznavalec odrske tehnike; mimo tega jih odlikujejo sodobni napredni pogledi na zgodovinsko dogajanje. Dr. Bratko Kreft je spisal tudi dramo iz življenja naše malomeščanske gospode (»Kreature«) predelal in izpopolnil Jurčič-Levstikovega »Tugomerja«, spisal scenarij za film o Prešernu in napisal številne razprave, eseje in članke; najpomembnejša je njegova študija o problemih Puškinove in Shakespearove dramatike. Svojo pripovedno prozo, ki obsega deloma tudi motive iz Prlekije, je izdal leta 1950 v knjigi »Povesti iz nekdanjih dni«. Dr. Bratko Kreft je ena najmarkantnejših osebnosti slovenskega gledališkega sveta in uživa tudi onkraj naših meja sloves dramatika in režiserja.

Ivan Potrč (1913) je prejel leta 1955 Prešernovo nagrado za roman »Na kmetih«, v katerem je prikazal kos današnjega kmečkega življenja v krajih blizu Ptuja. Potrč je tudi brezobziren opisovalec človeških strasti in slabosti in daleč od vsakršne cenene idilike o naši vasi. V njegovih prejšnjih spisih (Sin, Kočarji in druge povesti, Svet na Kajžarju) opazamo prevladovanje socialne tematike in tu in tam tudi neprikrito idejno tendenčnost. V dramatski trilogiji o Kreflih (Kreflova kmetija, Lacko in Krefli, Krefli) je prikazal vzpon in propadanje naših gruntarjev v času osvobodilne vojne in po velikih socialističnih reformah kmetijstva; stari Krefl je nedvomno ena najmočnejših kmečkih figur v naši povojni drami.

Izmed drugih pesnikov in pripovednikov, ki jih je dala Prlekija našemu slovstvu v zadnjih dvajsetih letih, je omeniti predvsem Edvarda Kocbeka (1904), avtorja pesniške zbirke »Zemlja«, dnevnika iz narodno-osvobodilnega boja »Tovarišija« in novelistične knjige »Strah in pogum«. Kocbek je kultiviran pisatelj, ki so ga navdihovali vzgledi francoske poezije in proze; tudi njegov slog razodeva esprit in eleganco. Zanimiva je nadalje proza

Stanka Cajnkarja (1900), članki, knjigi »Razgovori« in roman »Noctova barka«; spisal je več dram, ki so delno (kakor n. pr. Potopljeni svet) šle uspešno čez oder.

Med pesniki in prozaisti srečujemo tudi imena Katja Špur (1908), Leopold Stanek, France Borko (1904) in druga, v muzikologiji in zgodovini glasbe se uveljavlja s svojimi spisi dr. Dragotin Cvetko (1911), v politični publicistiki je zlasti po izidu knjige »Spomini ljudskega agitatorja« opozoril nase Ivan Kreft (1906), v kritiki in organizaciji literarnega življenja pa je pokazal prikupne uspehe urednik revije »Nova obzorja« Jože Košar (1908).

*

Pregled deležev, ki jih je vnesla v slovensko književnost Prlekija, nam je pokazal, da je še pred sto leti, če izvzamemo dve imeni, imelo vse to zgolj regionalni in celo lokalni značaj, da pa so pozneje izginile vse, tudi subjektivne ovire in danes nič več ne ločuje slovenskega delavca iz Prlekije od njegovih tovarišev iz drugih slovenskih pokrajin. Narodna osvoboditev in z njo združena družbena revolucija z daljnosežno spremembo ekonomskih pogojev sta samo učvrstili to popolno spojitve periferne Prlekije s središčem slovenstva. V veliki zgodovinski dobi, v jutranjem svitu atomske epohe, je vse regionalno in lokalno, kar je imelo nekoč v kulturi pretežno vlogo, izginilo v problematiki večjih enot; nekdanje kronovinsko »štajerstvo« in »kranjstvo« je postalo tak anahronizem, kakor spomin na »stare, dobre čase« v habsburški monarhiji. Pisatelji, ki jih daje Prlekija, niso nujno glasniki svoje ožje domačije, marveč so predvsem oblikovalci podob naše nove stvarnosti. To pa seveda ne moti, da ne bi kdaj pa kdaj tudi iz njihovega dela zazveuela melodija rojstnega kraja; tako ima n. pr. Potrčev roman »Na kmetih« precej narečnega besedja, ki daje pripovedi regionalni kolorit. Kakor ostajajo ob vseh spremembah svetovne zgodovine narod, jezik in domovina neovrgljiva dejstva, ki jih morajo upoštevati tudi novi, revolucionarni tokovi, se lahko v domovinskem okviru izživljajo tudi regionalne posebnosti, kolikor ne strežejo reakcionarnemu zapečkarstvu in malomeščanski omejenosti.

Naši pesniki, pisatelji in slikarji so radi uporabljali motive goric v svojih delih. Tudi ljudske pesmi opevajo njih lepote.

Kalvarija za vasjo

(Odlomek)

Murkovi so bili med poslednjimi s svojo bratvo. Čim delj pušiš, da grozdje zori, tem več sladkobe je v njem, tem boljše in dražje bo vino. To je bilo Murkovo načelo. Ves teden so stražili vsako noč. Tudi Mihael bi bil rad stražil, toda oča Murko ni pustil. Zavoljo dekline Micike. Noč je čudna ptica, ki lahko marsikaj skriva pod svoja krila. Zato sta se v straži menjavala Ledre in oča Murko. Deževalo je zadnje dni. Jagode so začele pokati in ni bilo več moči čakati. Danes je zasijalo že navsezgodaj sonce in od vseh strani so prihajali bralci. Vsak je moral prinesiti s seboj posodo in oster nož. Oča Murko jih je pozdravljal pred zidanico. Kraj njega je stal Mihael in ogledoval svoj kol, na katerega bo vrezoval število svojih put. Ledre in sosed Rantaša sta bila v stiskalnici, ki je bila danes očiščena prahu, poplakušana z vodo. Težak prešpanj, rjavo barvan, je čakal pripravljen, da bo stisnil iz grozdja ves sok. Pod stiskalnico, ob stopnicah v pivnico, je stala velika kad, na njej rešeto. Vse je bilo pripravljeno.

»Smo vsi?«

Oče Murko se je ozrl po ljudeh.

»Rantaševe Anike še ni.«

»Saj bo prišla. Živini še polaga,« je pristavil želar Rantaša, s hlačami do kolen podsukanimi, bos, da so se videle močne kosmate noge.

»Pa začnimo v imenu božjem.«

To je bil oča Murko. Šli so. Prvi je šel on, za njim bralci in putarji z visokimi putami in koli. Grozdje se je svetilo v soncu, skozi trte je šel smeh deklet, klopotec je pel.

»Poslednjo pesem poješ...« je dejal Ledre, ko so šli mimo grabice, na kateri je stal klopotec. Bil je največji v vsem vrhu in daleč naokrog. Ponos vsega vrha, ponos viničarja in gospodarja. Stal je na šest metrov visokem drogu. Macleki so bili veliki kot glavice novorojenčkov. Desko, po kateri so tolkli, da je zvenela kot zvon, je oča Ledre dolgo, dolgo časa izbiral in sušil, da je dobil pravi glas iz nje. In zdaj je klopotec pel gospodarju svojo poslednjo pesem tega leta. Bratva se je začela, še noč in dan, pa bodo trte stale prazne v gorcih, ob kole privezane, in veter bo odnašal listje, ki bo počasi začelo odpadati.

Iz gozda je prihajalo ukanje.

»U! U! U!«

Bralci so se zasmejali. Dobro so poznali ta vrisk.

»Jaka Pukl gre...« je reklo neko dekle. Vsi so se ozrli po postati navzdol.

»Hehe, Ledre, imaš kaj tobaka?«

Jaka je bil norček, doma iz drugega konca vasi. Že od rojstva je bil tak. Kadar je bil dobre volje, se je vse šalilo z njim. In kadar je hotel, je bil priden in delaven.

»Ali imaš orglice?«

To pa je bila Micika.

»Uju, Micika! Dobro jutro!«

Stopil je med bralce. Skozi trte je šel krohot.

»Ali ti je Micika všeč?«

Tako ga je vprašal nekdo izmed putarjev, da bi podražil Miciko in Mihala, ki je mrkogled stal s svojo puto ob sepu in rezal znamenje v kol.

»Uju! Micika, lepa deklica? Uju! Hehe!«

Smejali so se in pozabljali na delo.

»Pojdimo naprej! Delajmo, delajmo! Dosti je dela!«

Očeta Murka glas je presekal glasni smeh, ki se je potajil in nekaj časa ni tekla bralcem gladko beseda. Nekaj ostrega, tujega je bil Murkov glas, kadar je ukazoval.

»Ti Jaka, pa vzemi posodo in pomagaj! Mudil nas ne boš!«

»Hvaljen bodi Jezus Kristus!«

Tako se je potuhnil Jaka pred gospodarjem in po svoji navadi v pozdrav še salutiral.

»Lepo prosim, ali imaš kaj tobaka?«

»Če boš priden, ga dobiš!«

»Bom, gospod, lepo prosim!«

Murko je potegnil iz žepa ostanek cigare in ga dal Jaki. Ta ga je hitro spravil v usta in ga začel žvečiti. Čikati — to je bila njegova najhujša strast.

»Fej, Jaka, zdaj pa te Micika ne bo imela nič več rada, ker čikaš. Ti gnusoba grda! Jaz bi te že ne pogledal!« se je zagovorila Rantaševa Anika, živo dekle, ki je kljubovalo očetu in materi. Kako bi se bało očeta Murka?

»Kako pa je bilo Jaka, ko si pri Aniki spal?« ga je podražil Karlek, sosedovega viničarja Mauka sin, ki je hodil k Aniki v vas.

»Ti falot! Jaz ti že dal! Gnus! Nič pri Aniki spal, ti pri Aniki spal! Fuj, svinja!«

Kjer je bil Jaka, tam je bil smeh. Tega se je zavedal tudi očka Murko. Še sam se je smejal, ko je gledal razjarjenega norčeka, ki ni dal veljati, da bi bil pri Aniki spal. Dražili so ga naprej.

»Micika mi je pravila, da te nima nič več rada. Zato, ker si zadnjič pri Megličevi mački spal.«

Norček se je spustil v jok in iskal pomoči pri očetu Murku.

»Gospod, prosim, toti gnus ne da mira! Reci mu ti! — Saj te bo že gospod!«

Jaka se je zakadil proti njemu, toda to je bila samo grožnja, zakaj Jaka se je bal vsakogar.

»Čakaj, Mihal te bo! Mihal! Če boš mene in Miciko dražil! Micika ima Mihala rada, ne mene. Pusti me!«

Zdaj so se vsi pritajeno nasmejali. Očetu Murku pa je legel temau oblak v oči. Najrajši bi bil zapodil norca, toda ni hotel glasno pokazati svoje nejevolje in srda.

»Micika ima rada Mihala...«

To mu je zvenelo skozi ušesa in zdelo se mu je, da vsi klopotci po vrhu že to pojo. Putat je sunil norca vstran. Stari Ledre, ki se je težko pripogibal, ko je rezal grozdje, se je ozrl po Murku. In ko je videl njegov temni obraz, tisto kmečko sovraštvo do njegove hčere, ga je minila jeza na Miciko. Sovraštvo je bilo med dolom in hribom, med vasjo in vrhom.

»Bogatec, kako nas mrzi! Kadar bo pa umrl, ga bom dal prav tako v tisto mlakužo, kakor vse druge!«

Murko se je oddaljil od bralcev. Napotil se je k strelni utici in se ozrl po vrhu in dolini. Za njim je stala močna zidanka s cimprano kočo za viničarja. Pred njim se je razprostiral bogat vinograd. Lani je presadil precej trte. Kadar bo letina dobra, dvajset do trideset polovnjakov bo pridelal. Gozd ob vznožju hriba je zašumel kakor pozdrav. Njegov gozd. Debele bukve in visoke smreke so v njem... Preko gozda se je zamislil v svoja polja, v kmetijo v Biserjanah. Kakšne njive, kakšni travniki! Lani je postavil nov hlev. Vsi vaščani so ga prišli gledat. In tistih pet starih hrastov, ki se košatijo tam sredi travnika ob Ščavnici... štiri roke komaj obsežejo deblo. Ali ne bodo dali lepega pohištva za Mihala, za Karleka, za Margareto, ko pride čas ženitve?... In zdaj, da bi Mihal zamotal v viničarsko deklino, da bi ta deklina prišla v dolino na belo cesto, da bi brez dote gospodinjala njegovi kmetiji? Brez denarja, gola, kakor je prišla na svet, naj bi legla v postelj, ki jo je on pripravil, on postlal?... Ha! Nikoli! Dokler bo stal na tej zemlji oča Murko, dokler bo samo še dih v njem, nikoli! In tudi če bo moral Mihal čez prag, Nikoli...

To je bila kletev očeta Murka, iz katere ga je zdramil pozdrav žandarja Žuuiča.

»Dober dan, oča Murko! Kje je Mihal?«

Murko je odzdravil in srepo pogledal po žandarju, češ ali je že spet kaj.

»Kaj je novega?«

Žandarjev ni maral nikoli. Že v mladosti so se mu zamerili. Hotel ga je hitro odpraviti.

»Mihal mora jutri k regimentu. Brzjavka.«

Pomolil mu je kos papirja.

»Sofort einrücken.« je bral Murko.

»Mihal!«

Mihal je pravkar nesel zvrhano puto grozdlja.

»Kaj je?«

»Pridi!«

Ozrl se je ta gor. Videl je orožnika in takoj je vedel, da je moral priti poziv. Saj so mu tako povedali že naprej. Po orožnikih ga bodo poklicali.

»Takoj pridem. Samo puto bom izpraznil.«

»Jutri bo treba na pot!« je dejal orožnik, ko se je Mihael vrnil s prazno puto.

»Dobro, pa gremo pač na Rusel!«

Vedel je, da bo moral iti, toda kljub temu mu je bilo zdaj nekam tesno.

»Odloži puto, pojdi domov in si vse pripravi!«

»Samo enkrat bom še nesel, potem grem,« je po kratkem preudarku pripomnil Mihael. To je storil zaradi Micike. Ko je prišel do bralcev, so že vedeli vsi in Micika je prikrivala solze.

»Uju!«

Mihael je zavriskal.

»Jutri gremo na Rusel!«

Hotel se je šaliti in je spet zavriskal, da je dvakrat odmevalo v gozdu. Ko so mu napolnili puto, se je ustavil še pri Miciki. Prosil jo je, naj mu popravi podlogo pri poti. Guli ga. Micika mu je hotela popraviti, pa je bilo vse v redu.

»Saj ni nič!«

Mihael se je ozrl po bralcih. Nihče ni poslušal. Zato je pošepnil:

»Zvečer pridem po slovo. Tam pri jarku v gozdu na tistem štoru te bom čakal.

Proti polnoči.«

Nato je šel.

*

Noč je bila temna. Mesece se je že skril. Veter je šušljal skozi trtno listje, iz gozda pa je prihajal podtajen šepet. Tu pa tam se je kje oglasil pes in zalajal v jesensko noč. To je bila ena izmed poslednjih noči za klopotee. Kakor da se poslavljajo za vedno, so peli nekateri hitro, tenko in drobno, kakor da tožijo v noč. Mešali so se drug v drugega. Ta je zavijal na mlado, drugi na staro. Nobeden pa se ni mogel meriti z zvonečim basom Lederčevega klopotea.

Klum... pa klum... pa... je težko odmevalo v malo zvezdno noč. Skozi klanec je taval vinjeni norček Jaka in igral na orglice svoj enolični cigo — migo! Sem pa tja je vlekel orglice ob ustnicah in pihal vanje. Taka je bila njegova muzika. Mogoče si je z njo preganjal strah. Dolge korake je meril in pri vsakem se je zazibal. Ko je šel mimo zidanice in je ob oglu zaslišal Murkov klopotee, je zavriskal in zapel z njim...

Klum... pa! Klum... pa!

Stari Ledere vse zalumpa...

Klum... pa! Klum... pa!

V stiskalnici so pravkar zložili grozdje v koš in spustili prešpanj. Stari Murko je na pol dremajoč slonel ob kamnu in mislil svoje misli. V kotu poleg je stala lovška puška. Enkrat je bil že ustrelil nocoj, da bi prestrašil tatove, ki bi skušali krasti grozdje v nebranem delu gorice.

Micika je ležala v štibelcu sama. Kdo bi spal to noč, ki naj bo poslednja pred Mihaelovim odhodom na fronto? Ura je odbila pol dvanajstih. Težko pričakana, nikoli zaželeno ura. Oblekla se je in tilo smuknila preko praga v gorice. Potuhnila se je, da bi je ne videli iz stiskalnice, sicer bi bilo joj! Srečo je imela, zakaj prav takrat je pogledal Murko iz stiskalnice doli po goricah. Zdelo se mu je, da je hušknila senca, da je listje zašušljalo, pa si je dejal, da je mačka. Zakaj bilo je v obrani, prazni grabici.

Micika je hitela, kar so jo nesle noge. In ko je prihitela do potoka, se je težko dihajoč vrgla naravnost Mihaelu v objem. Nič nista rekla. Stisnila sta se drug k drugemu in sedla v travo. Nobeden ni hotel spregovoriti prve besede. Slovo jima ni šlo.

»Ne bodiva žalostna, Micika! Saj to ni za večno. Vojna ne bo več dolgo trajala...«

Tako se je opogumil Mihael.

»Vrnem se, vzela se bova in ti boš gospodinjala, jaz bom kmetoval...«

»Kaj pa oča?«

»Nič! Izpremenil ga bom. Spoznal bo, da nama dela krivico.«

»Kdo ve. Kakor kamen je trd.«

»Tudi jaz sem trd kakor kamen. Pa bova iskre kresala.«

Takšen je bil mladi Murko. In je obetal kakor obeta vsak. Sanjarija sta kakor sanjarijo vsi. In je bila Micika kmetica, bogata kmetica, mati lepih otrok in je gospodinjala tam doli pri Murkovih. Mihal pa je bil ves Murkov najboljši gospodar. V teh sanjah sta se znašla v rosnih travah, ljubezen je planila iz njiju in trenutki so bili, ko ni bilo ne hriba, ne dola, ne vojne in ne očeta, ko sta bila sama in eno sredi gozda in goric. Šele nenadni strel ju je zbudil iz omotice.

»Oča strelja in preganja sence, tatov ni. Bodi mirna!« je potolažil Mihal Miciko, ker je bila zaspala v njegovem naročju.

»Iti bo treba!«

Zakaj je izgovoril te težke besede?

»Da, treba bo iti...« je ponovila Micika in poslednjič sta se sklenila v topli objem, piši in mnogo piši in pazi se!«

»Bom.«

Mihal je bil že na poti, ko ji je dajal roko. Razdvojen je že bil od slovesa in Micikinih solz.

»Saj se povrnem. Srečno!«

»Srečno!«

Šel je. Za gozdom se je ozrl še enkrat.

»Srečno!«

»Srečno!«

*

Legla je sicer oblečena v posteljo, a zaspati ni več mogla. Na vse rano je vstala in šla opravljat živino. Mati se je začudila ti zgodnji priduosti. Ko pa ji je mimogrede pogledala v oči, je videla, da so objokane, se je spomnila. Pa ni nič rekla, nič vprašala. Razumela je. Pet križev že nosi in marsikaj je že preizkusila in doživela.

Tedaj je v daljavi zapiskala lokomotiva. Micika je pustila vse in zbežala čez cesto. Naglo se je povzpela na visoki sep in vrgla oči v dolino. Tam se je peljal vlak in v vlaku je bil Mihal.

»Srečno.« je mislila, a reči ni mogla. Zamahnila bi z roko, toda kako bi videl Mihal majno roko čez polje in gozd?

Mihal je sicer stal pri oknu in zrl na hrib. Pa je videl samo zidanico, streho in visoko hruško, poleg nje vitko palmo.

Predaleč je bilo. Nista se videla, samo čutila sta drug drugega. Vlak je izginil in Micika se je vrnila v hlev. Prazna, spokojna se je vrnila, kakor so spokojni obsojenci, ki že vedo, da ne pride nič več.

»Ali ga bom še videla?«

Vse sanje so se izgubile, v zamazani slami je zrla svojo podobo, svoj obraz. Nič lep ni bil. Star, suh, izmučen, viničarski obraz. Takšen, kakršen je bil njene matere... Žile stopajo iz kože. Ali res ne bo poti iz tega kraja, iz tega hleva, s tega vrha? Ali res ne bo nikoli bele zidanice, mehke postelje in belega kruha?...

*

Minili so dnevi, tedni, meseci. Vojne ni bilo ne konca ne kraja. Vedno bolj je divjala in vedno več so jih klicali pod orožje. Šli so iz Biserjan, šli so iz Murščaka in Rožičkega vrha, iz vseh vrhov, iz vschvasi. Ljudje so se morali privaditi kakor vol jarma. Kdo bi vedno mislil eno in isto? Delati so morali pravtako kakor prej. Le enega jih je bilo najbolj strah: gladu. Zato se je povečalo sovraštvo med dolom in hribom. Hujše je bilo ko prej. Kmetje so začeli skrivati zrnje in moko, ko se je slišalo, da bo rekvizicija. V vrhah niso imeliskriti ničesar. Zato tudi nikoli niso pri njih iskali.

Razneslo pa se je tiste dni po vrhu in nato po vasi, da bo Lederčeva Micika mati po Mihalu, bogatega kmeta Murka sinu. Stikali so glave v vrhu in se zlobno smejali, zakaj vsi so privoščili staremu, skopemu Murku. Kmetje v dolini pa so ga pomilovali.

»Pankrt z viničarsko puco! Ko bi bil vsaj s kmečko deklino! Lahko bi jo vzela kadar se vrne. Ali naj se ženi z viničarko na tako kmetijo? Stari Murko ga rajši požene čez prag. In če se sploh ne vrne iz vojne, kaj bo potlej z deklino in otrokom?«

Nihče ni upal povedati Murku. Najmanj njegova hči Margareta, ki je slišala v nedeljo pri cerkvi. Ženske so šušljale. Kdo bi tudi povedal? Murko bo divjal, tolkel bo po mizi in z nogami ob tla, pretepal bo ženo, hčer in Karleka.

Pa se je zgodilo, da so na hribu nabujskali norca Jako, tobak in žganje so mu obljubili, če gre Murku sporočit novico. Nekaj so mu dali naprej in vinjeni norček se je srečal z Murkom med njivami, ko je ta ogledoval, kakšna je setev po prestani zimi.

»Pjč, si slišal? Micika zibala. Mihaleka zibala! Imaš tobak? Hehe!«

Toda norčku je hitro zamrl smeh. Tako globoko ga je predril Murkov ostri pogled. Nič odgovora ni dobil, nič tobaka. Ustrašil se je Murkovega molka in zbežal.

Murko, stoječ sredi svojega polja, se je ozrl tja gor k hribom, kjer so bili vinogradi. Nato se je napotil. Hitro je stopal, a pot se mu je vendarle zdela strašno dolga. Prva ga je zagledala stara Lederčka in zbežala v hišo k Ledercu: »Stari gre, gotovo je že slišal.« Micika se je zaklenila v štibele. Nič ni pozdravil, kar za mizo je sedel.

»Kaj je z Miciko?«

Trdo, kakor da bi z batom udaril po mizi.

Lederce je odgovoril mirno. Skupaj sta hodila v ljudsko šolo in se nista vikala.

»Vse, kar si slišal, je resnica.«

Murka so zbudle Lederčeve hladne besede.

»Nesreča za nas vse,« je dostavil grobar, je skušal z lepo in mirno besedo rešiti, kar se je rešiti dalo, toda ribaril je v kalnem. Murko je vstal, se razkoračil sredi sobe in potolkel s palico ob tla.

»Čez mesec in pol mora biti kočja prazna. Izelite se, kamor hočete. Čim dalje tem bolje. Na mojem gruntu se ne bodo redili vinčarski pankrti.«

»Murko, počakaj, težki časi so. Vojna je, kruha je malo... kam bomo šli?«

»Mi nič mar. Kakor sem rekel.«

»Deset let smo delali na tej zemlji, pod prejšnjim gospodarjem sedem in zljaj pri tebi tri leta.«

»Res. Toda zdaj je konec. Čim prej tem bolje. Nič se ne bova tožarila, kakor je navada, vse dobiš plačano. To je moja zadnja beseda.«

Odšel je. Trdo so se zaloputnila vrata za njim.

*

Dolgo, veselo pismo je prejela Micika od Mihala, dragonca z ruske fronte.

»Draga mi! Najprej te čez hribe in doline najlepše pozdravljam, Micika, in te poljubljam tisočkrat. Postal sem kaprol. Imam bistrega konja. Kako si Ti? Si zdrava in dobra? Jaz mislim nate vse dni in vse noči in danes Ti sporočam svoje veliko veselje. Moj stotnik me je odlikoval s srebrno svetinjo. Jahali smo trije na patroljo. Po gozdu smo se klatili pa smo naleteli na kozake. To so ti ludiči! Toda mi se jih nismo zbal. Skrivali so se za grmovjem. Razjahali smo in se jim tiho približali. Začeli smo streljati, kakor da nas je bataljon. Tako smo jih prevarili in preplašili. Dva smo ubili, tri ranili, štiri ujeli, ostali so pobegnili. Jaz pa sem bil patrolje komandant in sem dobil danes srebrno medalijo. Samo to je novega pri nas. Bitke vsak dan. Korajžni smo. Stotnik nas navdušuje in mi se borimo za vero, dom in cesarja. Micika, kaj delaš? Ali misliš kaj name? Ali si mi še zvesta? Malo mi pišejo domači. In tudi ti mi nisi že dolgo pisala. Ali si huda name? Ali si me pozabila, to mi piši, da se bom vedel ravnati, da ne bom zastoj mislil nate, ko boš Ti druge imela. Te pozdravlja čez hribe in doline in Te tisočkrat poljublja Tvoj zvesti Mihael Murko, kaprol, Dragoner-Regiment Nr. 5, 5. Esk., II. Abt., Feldpost...«

*

Res. Mihal je bil svojega eskadrona najhrabrejši kaprol. Drzen je bil in krogle, kakor da so se ga izogibale. Jahal je na patrolje, bil je na nevarnih potih kot sel, pa je vse dobro prejahal. Oficirji so ga ljubili in cenili. V srcu je nosil ljubezen do Micike in ničesar se ni bal. Nikoli ni mislil ne na smrt ne na zlo usodo. Zaupal je svoji sreči. Na prsih je nosil srebrno cesarsko svetinjo, v srcu pa svetinjo svoje ljubezni. Zavriskal je ob vsakem pismu, ki ga je dobil od Micike, in oficirji so vedeli, kdaj ga je dobil od nje. Ker takrat je bil kakor ris.

Danes pa je bil mrk, jezičen in slabo zgovoren. V rezervo so stopili in počivali. Ležal je v hlevu poleg svojega konja in mirko gledal v strop. Vsi so že spali. Globoko v noč je že bilo. Mihal še ni zatisnil oči. V prsnem žepu je hranil Micikino pismo, ki je popoldne prišlo.

»Ljubi mi Mihal!«

Pređen pomočim vdrugeč pero. Te tudi jaz tisočkrat objemam. Ne zameri moji trdi pisavi in žalosti, ki je v pismu. Žalostna sem. Dragi Mihal, ker nesreča je prišla v našo hišo in v moje življenje. Tvoj oča nas preganjajo. Moramo iz viničarije. Šli homo. Oča so že našli drugo viničarijo. Majhna je za toliko lačnih želodcev, kakor smo mi. V Rožički vrh se selimo. Tam homo živeli in trpeli. Skoraj se Ti ne upam povedati. Dolgo sem odlašala. Zdaj ve že ves Murščak, vsa fara ve in tudi Tvoj oča vejo. Takrat, ko sva bila v gozdu in se imela rada, se je rodila sreča in nesreča. Mihal, ali razumeš? Ne vem, kako bi to napisala. Nikomur si ne upam pogledati v oči. Vsi kažejo s prstom za menoj. Kaj si mi storil, Mihal, da moram toliko trpeti in da je taka žalost v meni? Naš oča preklinjajo, topli so me, moj bog, v Ščavnico se bom vrgla in potopila. Ni mi več živeti. Vsi me sovražijo, vsi se mi smejejo. V nedeljo si ne upam več v cerkev. K rani maši se plazim in sama grem in molim k devici Mariji, ki je trpela za nas, hude grešnike. Kruha je malo v luži in ne vem, kako homo živeli. Tvoj oča so kleli, mater in sestro so doma pretepli, ko so zvedeli za vse. Nikoli ne smeš več domov, so rekli, pankrti ne bodo tam ležali, kjer so oni postljali. Vidiš, zato sem tako žalostna in zato molim vsak večer k Mariji, da bi me rešila trpljenja. S solzami sem namočila to pismo in s svojo srčno krvjo sem ga napisala. Zima je že davno minila in včasih sije tako toplo sonce, da me boli, ker tebe ni. Še enkrat te lepo pozdravljam iz vsega svojega srca in iz vse svoje duše in Te poljubljam čez hribe in doline v žalosti svoji in si smrti želim, da bi moja sramota ne bila dolga in da bi ne bila nezakonska mati in otrok moj pankrt.

S tresočo roko in solznih oči sklepam svoje bridko pisanje in Te še enkrat srčno pozdravljam Tvoja zvesta, le Tebe ljubeča Micika.«

... Tri dni je taval petega dragonskega eskadrona kaprol s tem pismom na svojem srcu. Tri dni je prebedel in škripal z zobmi. Skrival se je pred drugimi in izpraševali so ga, ali je bolan. On pa nič. Samo glava ga malo boli, se je izgovoril. Padel je zadnjič s konja, ko je nesel poročilo k štabu, je dejal, a nihče ni verjel, da bi mogel kaprol Mihal pasti s konja, saj je bil vaju jahati čez drn in stru in konj mu je bil zvest ko njegovo dekle. Kaprol pa je blodil naprej in izzival smrt, ki pa je zanj ni hotelo biti. Klicalo ga je čez Karpatе v tihe gorice, v šumeče domače gozdove, v tisti hrib, kjer je v nizki cimprani koči jokala Ledrčeva Micika, ki je nosila pod srcem njegovega otroka.

Zajeli so čez tisoč Rusov. Mihal si je izprosil, da jih spremlja v ujetniški tabor na Češko. Dali so mu popotnico in Mihal je šel. Toda še preden so prišli do cilja, ga je zmanjkalo. Nihče ni vedel, kdaj in kod.

Tako je postal hrabri kaprol — svojega eskadrona prvi dezertler.

*

Tisto noč je grmelo in treskalo, da so ljudje preplašeni planili iz postelj in se z grozo ozirali po svojih hlevih, če jih je oplazila strela. Otroci in ženske so molile ročne vence in prosile boga, da naj odvrne ogenj od njihovih hramov. Po tresku in gromu se je ulila huda ploha, da se je Ščavnica v hipu napolnila in ponekod stopila čez svoje bregove. Utrujeni od strahu so ljudje spet zaspali. Zapihal je veter, preganjal dež in sušil premočeno zemljo. Tulil je okrog oglov in raznašal lajež psov na vse konce in kraje.

Mati Murkova ni mogla zaspati. Vsa prestrašena od bliska in groma je venomer molila. In ko se je ulila ploha, se je spomnila svojega prvega sina Mihala in se zjokala.

»Bog ve, ali ima streho nad seboj, otrok moj, in kje je zdaj? Nesrečnež, ali je še živ, ali gladu trpi in čaka pisma z doma, ki mu ga ne smemo pisati? O, Murko je trd ko skala! Njegova pest je njegovo sree. Sina prvorojenca bo pogubil bolj nego se je sam. Zakaj si se zagledal v tisto deklino? Zakaj si pozabil na Murka, očeta svojega neusmiljenega, kneta in gospodarja tega hrama in teh polj? O, otrok moj! Ti, devica Marija, vseh bednih priprošnjica, prosi za nas! Varij ga vsega hudega! Čuvaj ga kakor sina svojega in prosi boga očeta zanj, da mu bo odpuščen greh, ki ga je storil na sebi in na nas vseh. Ni ga storil iz zle volje, iz ljubezni ga je storil! In ti, sveti Mihael, ki si njegov svetnik in patron, stoj mu ob strani v vseh bitkah in nevarnostih! Obvaruj ga pred večnim pogubljenjem!«

Tako je sredi molitve zaspala in sanjala o Mihalu, sinu svojem nesrečnem. Sredi sanj, ki so ji dale rahel spanec, jo je zbudilo lahno trkanje na okno. Prisluhnila je. Spet. Stopila je k oknu. Senca je stala tam.

»Mati, jaz sem. Mihal!«

Vrisknila bi, toda v drugi sobi je spal oča Murko. Tiho je hušknila skozi njegovo sobo in hitela odklepat.

»Mati!«

»Sin moj!«

On se je zjokala, ko je objemala skoz in skoz premočenega vojaka. Stopila sta v izbo. Mati je prižgala luč. Zbudila se je hči, zbudil se je tudi gospodar oča Murko.

»Kaj pa je?«

Mati je pozabila na vse gorje.

»Mihal je prišel! Ves moker je!«

»Mihal?« je vprašal stari zategnjeno in obrvi so se mu namrščile, ko je zagledal vojaka, s katerega je curljala deževnica, kakor s slamnate strehe. Da bi so mu jesti in piti, oča pa dolgo ni zinil nobene besede.

»Kako da si prišel?« ga je vprašal brez pozdrava v pozni uri te noči.

»Pusti ga, jutri nam pove, truden je.«

Toda očetov molk, tisto skrito sovraštvo in sodba, ki jo je nosil v sebi za sina, je skelela Mihala. Ni mislil, da bo našel očeta tako strašnega. In zato je tudi njemu plala kri vedno bolj v glavo.

»Pobegnil sem!«

»Pobegnil?«

»Dezertar?«

»Dezertar!«

Molk.

»Zakaj?«

»Zato!«

»Zakaj zato?«

Oče Murko je zakričal in sedel na posteljo, da je zaškripala.

Mati se je spustila v jok, prilitela sta še brat in sestra.

»Potrpi, oča, potrpi do jutri!«

»Nič, tiho, babe!... Odgovor daj!«

Takrat sta si stala že nasproti in si zrla v oči kakor dva razjarjena vola.

»Prišel sem po svojo dediščino!«

»Po kaj?«

»Rekel sem. Samo v mlinu se ponavlja.«

»Po dediščino za pankrta svojega, za tisto ničvredno viničarsko coprnico, vrhovško kurvo.«

Tedaj se je sin zagnal proti očetu. Kri je zadela ob kri, zob ob zob. Murkova glava ob Murkovo glavo. Toda očetova je bila trša od sinove, očetova pest močnejša in silnejša. Mihal je padel po tleh. V prsi ga je sunil oča, da je v sunku odtrgal srebrno kolajno. Tako ponižanje je doživel Mihal, svojega eskadrona najhrabrejši kaproš. Mati in hči sta jokali in prosili. Karlek je stal ob strani in se ni ganil. Pokleknila sta ženski pred očeta, toda Murko je bil trd in kadar je jeza planila vanj, se dolgo ni ustavil.

Ko se je Mihal dvignil, se je takoj ozrl po kapi in kolajni. Pobral jo je in se obrnil k vratom.

»Kam?« je zavpila mati.

»Naj le gre, da ne bo žandarjev v hišo. Z nami je končal. Tja gor naj gre, med tatove in pretepače, k svoji candri, tam bo že našel še kakšen kot za dezertarje in vlačugarje!«

Mihal pa ni odgovoril nič več. Njegov upor se je zagrizel v molk in odšel je brez besed.

»Konec. Nič več. Vsega je konec. Kam?... V smrt!«

Šel je mimo konjskega hleva. Luca je zahrzala.

»Srečno, Luca! Nikoli več te ne bom česal. Nikoli več vodil, nikoli več jahal.

Moja pot je končana.«

Temnih misli je zapustil dvorišče belega brama. Šel je mimo njiv, ki jih je prav tako ljubil kakor njegov oče, mimo travnikov, ki nikoli ne bodo njegovi. Nje-

govega kmetovanja je konec. Oče ljubi grunt bolj kot sina in njegovo srečo. »O, Micika, sovraštvo je med vrhom in vasjo, med belim zidanim hramom in z blatom omazano kočo tam zgoraj! V to brezno sovraštva sva padla. Ali bova vstala? ... Kaj vse sem ti obljubil! Nikoli ti ne bom mogel dati tega! Nikoli!«

Toliko misli je premislil, toliko sovraštva in ljubezni, pa sam ni vedel, kdaj je prišel na vrh hriba, kjer je stala zidanica. Ustrašil se je, ko se je spomnil, da spi v koči poleg zidanice Micika, ki nosi pod sreem vso njuno srečo in nesrečo. Potrkal bi na okno, toda kaj bi motil spanje in večal žalost in nesrečo? Solze so mu oblikele oči. Nikoli ni jokal, pa naj joče zdaj? Petega eskadrona kaprol Murko Mihal?

Tako si je govoril, noga pa ni hotela stopiti v stran. Vleklo ga je na vso moč k Miciki, privleklo ga ni. Zakaj Murki niso znali kljubovati samo drugim, tudi sebi. Tako reven se je zdel Mihal zdaj pred Miciko. In te revščine ga je bilo najbolj sram. Nič ni bil več bogatega kmeta sin, nesrečen dezertar in razdedinjence je bil. Očetove kletve ni vzel za prazne besede, zakaj vedel je, da je neupogljiv. Kar je rekel je rekel in zato Mihal ne bo kmetoval nikoli, dokler bo mislil na Miciko. Mihal brez Micike — pa bi bilo življenje brez življenja. Kako bi sploh mogel prelomiti svojo obljubo, pomandirati svojo ljubezen! Saj je bilo tako lepo v njunih mislih. Mihal gospodar, Micika gospodinja, beli kmečki dom, mehka postelja in beli kruh... In zdaj, ko je stari, trdi in mogočni Murko napravil črto čez vse to, zdaj naj bi živel Mihal? O, živel bi lahko! Od jutra do večera bi moral težko delati, celo v mesto ali rudnik na tuje bi moral, zato da bi preživeljbal sebe, Miciko in otroka... Koliko bi bilo belega kruha? Toliko kakor v viničarskih kočah. Nič. In kakšna bi bila postelja? Trda slamnjača. In koča? ... Ta bi pa sploh ne bila njegova. Tuja zamazana, zakajena koča... Na kmetiji in za kmetijo je rojen Mihal, ne za beračijo. Ljubezen in kmetija, Micika in beli, mogočni hram z močnim Mihalom — to je bil eden in isti sen njune mladosti, zanju tako resničen, neločljiv, kakor sta noč in dan. Zdaj pa se je postavil vmes oča Murko. Ha, oča Murko, res, življenje si mi dal, ljubezen pogubil in kmetijo mi jemlješ, da bi me upognil. Toda Murki so hrasti. Ali nisi govoril tega tudi ti? Zato se tudi Mihal ne bo uklonil ne tebi ne komu drugemu. Zato rajši v smrt kakor v tako življenje...

Zdaj je bil truden in sam s svojo usodo. Zdaj je videl jasno pot, ki jo je moral še prehoditi. Težak je bil sklep. Stisnil je zobe, zakaj v oči je kanila solza.

Solza bolesti, ponižanja in upora.

Napotil se je skozi gorice v gozd, tjana tisto trato, kjer je živela njuna prva noč, njuna ljubezen. Na štor se je zgrudil in jokal ponosni kaprol Murko Mihal, bogatega kmeta sin, ki iz otroških let ni pomnil joka. In še zdaj se je njegov jok strnil v upor, v pest, ki je grozila tja doli v dolino, očetu, kmečki hiši, ki ga je vrgla izpod svojega krova. Očetova upornost se je zbudila v sinu, očetovska kri je vzplamtela v njem, očetov ponos, strašna, nepremagljiva zavest puntarja in ponižanega človeka. Prekipevala je v njem, silila je na plan pred smrtjo je zahtevala še utešitve, maščevanja. Mihalu se je hotelo dejanja in še pred sklenjeno uro smrti, dejanja in maščevanja, da zadosti razžaljeni, preganjeni svoji duši. Taki so bili Murki.

... In drugo noč je prestrašil ljudi plat zvona.

Pri Murkovih je gorclo.

Kajetan Kovič:

Stare sanje

Pot čez polje v drobnem dežju,
pot čez polje na večer,
pot čez polje in čez travnik
spet prinaša srcu mir.

Spet nekdanje lepe sanje
križajo mi tiho pot,
kot da nekdo drugi hodi,
kot da sam ne hodim tod.

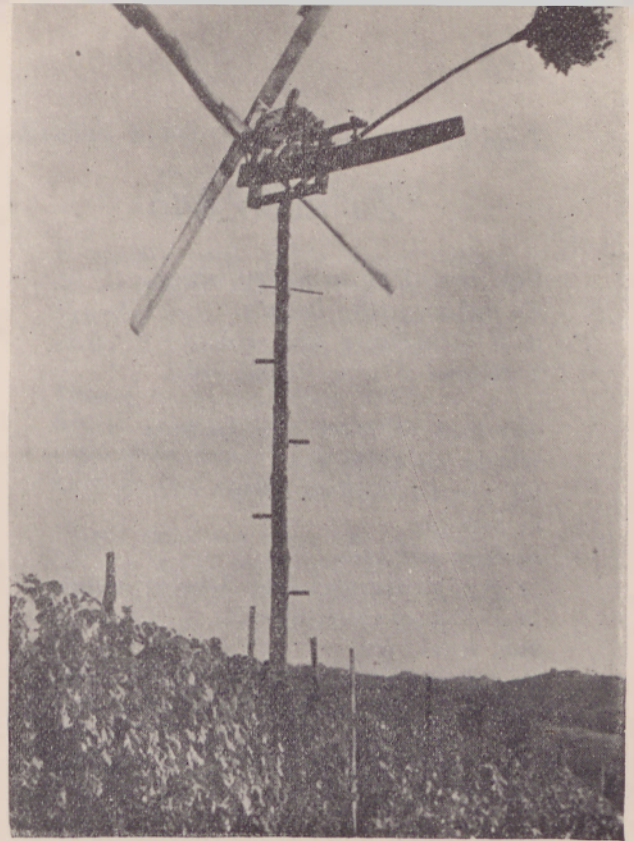
Kaj je droben dež priklical
ni spomine prejšnjih let?
Kaj sred pokošene trave
spet odkril sem staro sled?

Staro sled, ki do vodnjaka
— zdaj usahlega — drži,
staro sled, kjer se dekletom
po vodo zvečer mudi...?

Daleč plaho zaječalo
na vodnjaku je kolo.
In si mislim: kmalu pride
tudi ona po vodo.

Stare sanje, lepe sanje,
ne hodite mi na pot.
Ni več listi, ki je hodil,
nekdo drugi hodi tod.

Ah, pa rad v seneno kopo
spet kot nekdanj bi se skrtil
in bi sanjal in bi sanjal
in se nič več ne zbudil.

Marija Skorjanec:

Doma

Marje deteljice sive,
tu in tam rdeči cvet,
proi mrak pokriva njive
in pa sanje mladih let.

Cepijo se bela pota,
ta na polje, ta domov,
ena vodi k tihi njivi
med ciprese do grobov.

Bela pota kot trakoni
vodijo me v tuji svet,
vedno znova moram iti,
vedno se vrnil spet.

Ni ljubezni, ni pokoja,
trudna že mladost je moja.
Mak in deteljica siva,
za cipreso mrtoih njiva.

Tone Ferenc:

Za novo leto

Veš, skoraj bo novoletni večer...
Na našem gričku bo mir,
le ti domačim v tihi sreči
z željami v srcu stisneš roke.

Jaz bom pa ta večer tako sam.
Morda pa tvoje srce
mi posveti vsaj en utrip
in tisti hip
ne bom več sam.
Iz pozabe izgrebel bom lepe spomine
in ko me ofožnost mine,
bom legel spat.
In takrat
bom sanjal, druga o tebi.

Dane Zajc:

Materi

Vem za deželo, kjer rože cveto,
oem za deželo, kjer ptički pojo,
v tisti deželi studenci šumijo,
v tisti deželi še palčki živijo.

V tisti deželi se vsega dobi.
Z veje prav vsake oranža oisi,
tamkaj še tečejo reke medene,
tam iz sladkorja so gore snežene.

Tam se nikomur prav nič ne zgodi.
Dvoje ljubečih, skrbečih oči
noč in dan tiho nad vsakomer čuje,
hudega vsega pobsod ga varuje.

Tam ni ne žalosti in solza.
V tisti deželi le smeh je doma.
Čudežna roka vse solze obriše,
boža te, boža, dokler ne smejiš se.

In ko na zemljo se vleže večer,
ko po vseh kotih že zlekne se mir,
takrat se čudne besede oglasijo,
čudne besede, ki sanje rodijo:

To je bilo tam, kjer rože cveto,
to je bilo tam, kjer ptički pojo,
tam je dobrola neskončna živela,
vse nam je dala, vse, kar je imela.

Edvard Kocbek:

Vračanje

Vrtna ograja začanja trhleli,
mravljice so si utrle nova pota
in ljudje hodijo rano k počitku.
Krošnje so se znova obletele,
v vseh koreninah je zaječalo.
Pajčevina je prepredla deteljščice,
sopa kliče sleherno noč,
dan se krajša in srce mi poka.

Ze tretje leto tavam v dežju
in vročini, v snegu in mesečini,
um se mi je utrudil od prihodnosti,
srce se je nastradalo sedanjosti,
preteklost se je nevarno približala.
Rad bi že bil v dobri tišini,
kjer teče zrnje med prsti,
da se ničemur ne odtuji.

Šel bom naravnost do prve hiše
in se zaril v seno in zaspal,
da se nablazim mukanja krav
in hrzanja konj in gruljenja goloban
in klicanja s polja domov
in lajanja v odmevno noč
in tihega padanja zrelih sadov
v rosno travo.

Kajetan Kovič:

Zapuščena pot

Med akacijami je že mnogo let
osamela, zapuščena pot.
Nekdaj so vozili tu na brod,
o suhi zemlji še pozna se sled.

Zdaj se je razpel nad reko most.
Čez to pot gre le še kak drvar.
Pokraj struge sam živi brodar
in na duri trka mu starost.

Edvard Kocbek:

Staro vino

Nad brajdami se je zgostila motna črta,
tovarišija gre omamljena v dolino.
Večerna sapa giblje bele gube prta,
na dna kozarcev je ostalo staro vino.

Spominjam se prevzet, nekdo nevedno poje,
skrivnosten strah se pod zeleno trto vije,
prastari mesec vrže lnnek v srce moje,
postajam plen neznanke čarovnije.

In zdaj ležim pod staro smreko sredi Roga,
zmagalec nad strahovi, smrtjo in temnino,
in vendar ne prestopim risanega kroga,
še vedno me omamlja naše staro vino.

Nihče ne ve za uro, ki bo zadnja bila.
Če moram pasti, da bi padel poleg hruma,
obdanega od trt, da bi ga duša pila
mi osako noč, ko bo ostala sama, sama.

Kajetan Kovič:

Pogreb otroka

V majhni vasi, kakor kje v povesti,
šli so sovatje žalostni po cesti.
Spredaj križ je nesla drobna roka,
zadaj v krsti nesli so otroka.

Komaj so mu sukajico sešili,
komaj so mu kolca naredili,
malo dete, komaj porojeno,
nesli so čez polje zasneženo.

Stopil prav na tiho sem za soati
in sem hotel biti brat med brati.
Mislil sem, da smrt pregrade sname
in ljudje so bližji si kraj jame.

Pokraj zida so ga pokopali.
Eno samo lučko so prižgali.
Nič se niso jokali za njim.
Vsi so šli. Ob grobu sam stojim.

Edvard Kocbek:

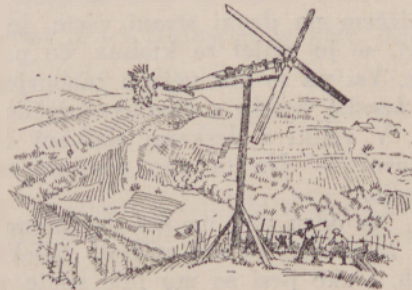
Nevesta

Čebelni roj sanjave mesečine
nad nočnimi goricami žužnja.
Vse spi, le stara ura iz doline
s klopotcem zdaj pa zdaj poklepeta.

Pod slannim kapom breja mačka prede,
cigani spijo v vrtu zrelih sliv.
Brezbrizni vonji muškata in bresken
se družijo z omamo gozdnih glih.

O temno mirni kolobarji zemlje!
Nekje v daljavi tihi krik medli
in deklicam po kamrah spanec jemlje,
nevesta šele tretjo noč zaspi.

In z njo bedim kot zreli grozd na trti,
ko muzikanti zadnjo režejo.
Harmonika me bliža sladki smrti
in o flauti čutim zdaj samo še njo.

Na licitaciji

Gospod Jakob Maguša, župnik v fari Sv. Martina, je sedel pri južini. S palcem in kazalcem — kakor je bil vajen pri maši — je držal temnorumeno kokošje bedro. Z dlanjo desnice je prestrezal podolgovate kaplje masti, ki so se mu cedile po bradi, mu padale na za ovratnik zataknujen pri velik kot krušnica, in na že nekoliko zamahčene hlače. Debela spodnja ustnica, s katero je spretno oblizoval kuretino, mu je kdaj pa kdaj zadrhtela, ko je z renčočim glasom ponujal jed svojemu sosedu, župniku od Sv. Aue:

»Založi, sosed, založi! Ne bhani se dahu božjega.«

Župnik — sosed — se je s svojimi drobnimi nogami in petelinje drobnim obrazom stiskal — oblečen v dolgo črno suktno in mnogo preširok rumeokast kolar — na robu mize, občudovaje zroč na široka usta svojega gostitelja, ki je z očrnelimi zobmi mlel hrustanec. Njegov široki, mogočni obraz z globoko v toliščo utopljenimi očesci, ki sta bili nekam zlateničasti, je bil poten. Debele vrečice pod očmi in pozibavajoče se pogačice ob uhljih so mu rdele, kakor da bi bile nekoliko preveč napihnjene. Trebuh, pokrit z belim prtom, se mu je dvigal in upadal, kakor bi dihala pod mizo velika žival. Kdaj pa kdaj si je obliznil prste, segel po kozarcu in hlastno pil, gledaje z očitajočim prezirom na suhega gosta, ki ni pil in ki je nekam bojazljivo prekladal kuretino po krožniku.

»Pij, bhat! Kaka škoda, da ne piješ. Samo žvihce, ki jim ne diši to pbehšešno življenje, ne pijo. V škofiji si menda edini, ki mu je kislo mleko dhažje od jehuzalemčana,« se je smejal gostu ter tiščal proti njemu do roba natočeno čašo. Oni jo je boječe odriaval in zbegano pogledoval v smehljajoče se oči svojega soseda.

Zunaj je razsajal veter. Škripal je s križem vrh zvonika ter bobnal s pločevinasto streho. Včasih se je zagnal skozivežo v župnišče in porogoviliš po zapuščenih hodnikih, po katerih je tu pa tam hušknila kakšna miš.

Zrak je bil gost, sivorjav. Izlizane trate so jokaje šelestele in njihova lisičja barva je temnela. Voda Pesnice se je pobliskavala in vitke veje ob nji so opletale druga po drugi. Pod Sevrovim kapom je drdral klopotec z neizmerno naglico, kakor bi kdo šival na stroj.

Vstopila je kuharica. Njeno mogočno, v številne janke obloženo telo se je komaj prerilo skozi vrata. Postavila je na mizo skledo kadečih se gibanic, nato pa je začela predstavljati po nji steklenice in krožnike. Župnik se je zasukal nekoliko h kuharici ter jo vprašal z bučnim, iz trebuha prihajajočim glasom:

»Kako je doli, a? Si kaj pogledala?«

»Ni še končano; licitirajo še,« je odvrnila kuharica. Stopila je k oknu ter se z nosom na šipi razgledovala po trgu pred cerkvijo.

»Zakaj pa licitiraš v dvorani?« se je začudil suhi gost. »Pri meni to delajo v cerkvi.«

Gospod Maguša se je nasmehnil s svojim lisičjim smehom in dejal:

»Za nalašč, da pokažem našo phavico do doma, ki smo ga zghadili mi. Naj čutijo, da še nismo pohaženi in da nam je za listo njihovo ljudsko oblast malo mah.«

Ura v stolpu je udarila deset. Iz nekdanjega prosvetnega doma, ki je stal pod župniščem na drugi strani ceste, je kdaj pa kdaj planil kakšen človek. Če je bil moški, se je prijel za klobuk, če pa je bila ženska, je potegnila ramena v pleteni robec. Vsi pa so bili nekam razburjeni. Odbajali so godrnjaje in kdaj pa kdaj je katera ženska hotela z omalovažujočim zamahljajem roke zadušiti v sebi nenir.

V veliki z deskami obokani dvorani je vršalo, da se je čulo v župnišče. Bilo je Janževo. — Na ta dan prodaja cerkev na dražbi sedeže — stole —, odkar ljudje pomnijo.

Na odru pod na pol dvignjeno rdečo zaveso je stal petdesetletni kmet — viničarji in želarji so mu pravili »prekleti žnodravec« — v visokih škornjih in na dolgih nogah. Ozke prsi so mu bile spete v nekoliko obrabljen temen suktnič. Iz prekratkih

rokavov so mu visele dolge roke s prsti, ki so bili nabrekli v členkih. Inel je majhna usta, okrogla kakor luknja v sodu, gube pa so se nizale okrog in okrog njih. S piskajočim glasom je kričal, hoteč prevpiti nemir v dvorani:

»Prvi stol pri žagradu. Izkljena cena je tisoč dinarjev. Kdo da več?«

S ploskimi, vodenimi očmi je obletaval dvorano in bodril ljudi:

»Gril, licitiraj! Tak kmet pa stoji v cerkvi. Liza, lepo posestvo si dobila po božji volji, daj nekaj v božjo čast in slavo!« Veke pod srččimi, resastimi obrvmi so mu polagoma utripale in vozlast požiralnik se mu je vozil gori in dol po dolgem vratu, kot da bi požiral kaj velikega.

Ženske — na dražbi je bil ženski stol — so se gledale, kakor bi druga drugo ocenjevale. Pred odrom so se zbrale večje kmetice, siromašnejši ljudje pa so se gnetli dalje zadaj. Kmetice so se pogovarjale z moškimi, majale z glavami, posmehljivo gledale po dvorani in se spet spraševale.

V prvih treh vrstah so ženske sedele, dalje zadaj pa so nekatere klečale na klopih, za njimi pa so mnoge na sedežih stale.

»Lizika, oglasi se, jaz bom licitirala pozneje, ko se bodo babe že nekoliko utrudile!« je prigovarjala Vučinka svoji sosedi, ki je odprtih ust strmela na oder.

»Petdeset dodam!« Previden, preudaren glas je zadržtel nad glavami in ozračje se je začelo spet napenjati.

»Tisoč petdeset dinarjev. Ne da nihče več? Tisoč petdeset dinarjev k prvemu...«

»Tisoč sto!«

»Tisoč sto petdeset!«

»Tisoč dve sto!«

Licitantke so druga za drugo dodajale po petdeset dinarjev počasi, trezno, mukoma.

»Dva tisoč tri sto petdeset!« je z jezno odločnostjo vzkliknila Mohorjeva Kata, debelušna, kakor razstava široka gruntarica z obrazom, ki je bil podoben ščipu. Govorila je zadirčno, kakor bi lučala komu besede v obraz. Skočila je na klopi, uprla roke v bok in se z zardelemi, golobje rožnatimi očmi ozirala po dvorani.

»Glej ga hudiča, kako se je razkokodakala! Misliš, da smo tvoji viničarji?« jo je nekdo pičil in zdrknila je na tla, nekoliko osramočena.

»Dva tisoč tri sto petdeset!« je z odurno pojočim glasom vlekkel izklicatelj.

»Lujz, dajte ga Kati!« se je nekje oglasila ženska s skoraj prosečim glasom.

»Dva tisoč tri sto petdeset! Ne da nihče več? Kaj boste pustili takšen stol Kati? Ne da nihče več? K prvemu, drugemu...«

Moški so molčali. Le tu pa tam je kateri vzpodbujal svojo ženo, naj se oglašaja, ali jo je pa vlekkel za rokav in ji prigovarjal, naj odneha.

Pri vratih, kjer so bili takšni, ki so prišli samo iz radovednosti, so želarji godrnjali:

»Prekleta Kata z masnim gobcem. Zdaj bi še v cerkvi rada sedela bogu na očeh.

»Dva tisoč štiri sto!« Suha ženska je uporno pogledala po ljudeh pri vratih in nekdo je zinił:

»Ta labko da, ko dela takega hudiča s težaki. Še jesti jim ne privošči, le priganja jih. In dvema viničarjema pije kri: v Oblačjaku in na Canjkovi.«

Kmetica je uprla srdite oči proti vratom in sikuila:

»Misliš, da ne poznam tvojega glasu, Vinc! Ko stradaš, smo ti pa dobri. Denar mi prej vrni, ki sem ti ga posodila pred osmimi leti, nato šele obrekuj človeka.«

Veter je z vso silo pritisnil na poslopje. Nekaj opek je rožljajaje zletelo na tla in šipe so pojoče zazvenele.

»Dva tisoč štiri sto! Ne da nihče več?« je zoprno brnel izklicateljjev glas. Njegove oči so se zdaj muzajoče nasmihale.

»Dva tisoč pet sto!«

»Dva tisoč šest sto!«

»Dva tisoč sedem sto!«

»...osem sto!«

Kakor plaz se je usulo z vseh strani in ženske so bojevito vstajale s klopi. Nekatere so si prigovarjale, naj druga drugi popuste, nekatere pa so si pretile in se zmerjale.

»Pet tisoč!«

»Šest tisoč!« se je dvigala cena.

K odru se je prizibal Cobel. Ljudje so mu dali priimek »Čep«, ker je bil neprestano pijan. Z žegnanim vinom v žepu suknjiča — polovico ga je bil že po maši popil — je opletal okrog sebe. Porinil si je ozkokrajni klobuk na zatilnik, brlizgnil slino po odru in zaklical:

»Na prisilno delo bi vas obsodil, hudičeve babe preklete, pa bi imele stole!« Ženske so zaregljale, ga pritisnile proti vratom in njegovo renčanje je utonilo v njihovih srditih glasovih.

»Kaj bomo mi tudi taki petelini, ko pridejo na vrsto moški stoli?« je začudeno vprašal plešast visok kmet in nekaj ljudi se je glasno zasmejala.

Šum po dvorani je ponehaval. Ženske so druga za drugo skakale s klopi. Brisale so si pot z razgretih obrazov, popravljale si naglavne rute. Razočaranih pogledov so sedale nazaj in molčale.

Rekova Julika je zamahnila z roko. Planila je proti vratom, govoreč:

»Naj me piše v uho takle stol, če gre tako visoko!« Razrinila je ljudi in zasopla skočila skozi vrata.

Zdaj so ostale le še tri.

»Štiri, ki so tale stol imele, so že umrle, kar jaz pominim.« se je izgovarjala ena izmed njih — Valentova želarka — ter se umikala. »V pet in dvajsetih letih štiri... Naj ga le kupi, katera ga hoče!« je svareče dodala.

Cena se je bila dvignila že na sedem tisoč. Zdaj sta sedež držali le še dve ženski: Stramička, bogata kmetica iz Brengove, in Plohca, kočarica iz Gibine. Stramička je veljala za dobro gospodinjo in je znala z malenkostjo vzrediti lepe prašiče. Plohca s trenji orali zemlje pa se je bahala z velikim zaslužkom svojega moža in sina, ki sta delala v Mariboru kot zidarja.

Stramička, tridesetletna, rdečelična, kot stopa široka ženska je zdaj skočila na klop, da bi laže videla v obraz svojo nasprotnico, suho, žoltolično ženico z visoko spodvezano janko. Ruta ji je bila zdrknula na teme in temna bradavica na sencih se ji je napela.

»Kaj boš ti z menoj licitirala, ko še na potrebo na tuje hodiš!« se je obregnila ob kočarico medtem, ko je dodala k ceni še petdesetak.

Ta se je nekoliko privzdignila na klopi. Zajela je sapo ter počasi pribila:

»Sedem tisoč tri sto petdeset! Zefa misli, da so stoli v cerkvi samo za gruntarje. Tudi nas eden se rad nasedi v njih,« se je nasmehnila, obračaje se na tisto struo, kjer so stali revnejši ljudje.

»Kravji stolec si prinesi s seboj, če ga premoreš! Za take, kot si ti, je dober. Boš že prišla prosit orača. Te bo že še prisililo. Zidanja bo enkrat konec, tedaj te bomo pa imeli spet na hrbtu. To je kmečki stol,« je poudarila s povzdignjenim glasom. »Kaj bi se škulila med kmete, ko ti še s strehe na tuje teče.«

»Davek plačaj, pijanica, ne pa da kupuješ stol. Na občini pa vekaš, da ne zmoreš za davke. Manj bi pila, pa bi lahko odrajtala državi, kar ji gre.«

»Ne boš ga imela, tega stola, pri moji duši ne, pa če prodam gorice zanj! Že zaradi časti ti ga ne pustim!«

»Ti ne boš svoje debele zadnjice po njem valjala, to ti rečem, pa če bosta moja moška pol leta zanj delala! Zdaj ni več tako, da bi morali siromaki še v cerkvi pod turnom stati.«

»Tiho, za boga svetega! Saj gre za cerkveno stvar, ne za kakšnega kokota!« je miril razjarjeni ženski izklicatelj, ki je menal od nemoči in vprašujoče pogledoval po ljudeh.

»Pusti, naj se lasata! Saj imamo čas, babjo svajo pa malokdaj slišiš,« se je nekdo oglasil.

»Župnik že težko čakajo na denar,« se je zasmehljivo odtrgalo od vrat in nekaj ljudi se je jezno ozrlo tja.

»Pojdiva, saj bo kmalu poldne, živina pa je še neopravljena in otrok je gotovo ves ponesnažen,« je vlekel Zorec ženo za roko, toda otepaje se ga je le-ta godrnjala:

»Da bi zdaj šla! Le enkrat na leto je kaj takega, pa bi še tega ne poslušala. Bodi tiho, doma sva itak vedno!«

»Ne boš ga imela, pa če se razčesneš od jeze!« je mirno, brez srda, zasmehljivo in z viška govorila kmetica, kakor da ji je zoprno razpravljati s kočarico.

»Petdeset let je sedel naš rod v temle stolu, zdaj bi ga pa naj vrhovec dobili!«

Niste nas še spravili na kolena, čeprav nam vaši odbori pijejo kri, kolikor se da. Mi smo še tu, o še. Kmetje smo še trdni. Ni nas tako lahko ukloniti...«

»Kaj boš to pikala zastran odborov. Naš je dober. Mi smo si izvolili prave ljudi. Vi pa imate v njem grunlarje. Koga pa ščitijo, če ne takih kot si ti. Reveže ste izrinili iz njega.«

»Tu prodajamo cerkvene stole, hudiča prekletega, vidve pa vlikata kremplje druga v drugo in v politiko. Licitirajta ali pa utihnita!« Cerkveni ključar Gregorec se je razvnel, da mu je od vina modrikasti obraz zagorel.

»Odstopi, Klara. zlepa ti pravim! Jaz pojdem, če bo treba, do petdeset tisoč.« je prigovarjala kmetica svoji nasprotnici, ki ji je obraz zmerom bolj bledelel.

»Dovolj si rejena, da lahko stojiš. Če mora stati siromak, ki ga ves dan pri-gunjaš in podiš po njuhah, boš stala še ti,« ji je vrgla v obraz. »Jaz sem že v letih. Meni stol bolj pripada.« Umirila se je kakor bi upadel prenapolnjen mehur ter sedla na klopo.

»Osem tisoč dinarjev! Ne da nihče več? Osem tisoč dinarjev k prvemu, dru-gemu in tretjemu!« je zaskovikal izklicatelj ter segel s koščeninimi rokami proti kme-tici, kakor da ji izroča stol. Stramička se je napihnila. Začela je govoriti s sosedo na ves glas, ohole oči pa so ji iskale Plohlo. Ta se je bila že izmuznula iz dvorane.

»Coblova želarka se je dvignila. Razprtih ust, kakor da bi razvozlala kakšno skrivnost, je spregovorila:

»Pravzaprav smo nori, hudiča! Vse stole bi bilo treba pometati iz cerkve; vsak naj bi stal. Pred bogom smo menda vsi enaki. Z denarjem tem vragom bogatim ne pridemo do živega.«

Pri vratih pa se je oglasil moški s karajočim začudenjem:

»Še dvakrat več davka bi vam morali odmeriti, ko se tako igrate z denarjem. Človek pa še za srajco nima. Garati mora pri kmetu za vsako betvo, da ga odro, kolikor se da.«

»Jezus, osem tisoč!« se je zgrabila za glavo suha vinčarka. »Da se jim ne smili denar! Osem tisoč takle stol! Kos grunta bi si človek lahko kupil, da bi bil na svojem...«

Izklicateljev glas jo je prekričal:

»Zdaj je na vrsti zadnji ženski stol osmi, kajne? — Vnaprej pa naj bo tako: če mislite licitirati, tedaj licitirajte, če se hočete kregati, pa pojdite k Pavlaču. Šest moških stolov nas še čaka. Kdaj bo to končano, če si boste zmetali med licitiranjem pod noge vse, kar o kom veste.«

»Tako je, tako jel« so se ljudje oglašali po dvorani, »saj bi se morali zavedati, da licitiramo žegnane stvari.«

Poldne je bilo že odzvonilo, ko so se ljudje vsuli iz dvorane. Nekateri so se krep-čali z žeganim vinom, ki so ga bili prinesli zjutraj k maši, nekateri pa so odšli v gostilno.

Župnik Jakob Maguša je bil že sedel h kosilu, ko je na vratih njegove jedilnice nekdo boječe potrkal. Župnik — sosed — je pil iz velike čaše mleko, njegov gostitelj pa si je nalagal na krožnik mlado svinjino in veselo renčal.

Skozi vrata je zakinkala drobna izklicateljeva glava. S klobukom v roki je obstal pri vratih in s sladkobnim glasom pozdravil oba duhovnika:

»Hvaljen bodi Jezus Kristus!«

»Požegnej se, požegnej, Lujz, ko si tihpel!« se je smejal župnik ter mu ponudil natočen kozarec.

Izklicatelj se je previdno primaknil k mizi, si obrisal preste ob hlače, nato pa pazljivo prijel za kozarec.

»Bog daj dobro zdravje obema gospodoma! Danes smo dobro delali. Do osem tisoč smo jih nekaj nagnali,« je dejal važno, ko je sedel na ponujeni mu stol.

»Pri meni pa je prišlo lani na deset tisoč. Letos pa bo nemara za kakšen tisočak več,« je mirno dodal župnik sosed.

»Jakob Maguša se je obrnil z modrikastim obrazom k njemu rekoč:

»Vehnejše ljudi imaš in izklicatelj je nemaha boljši.« Muzajoč se je škilil na nemirno se presedavajočega Lujza in trebul se mu je tresel.

Čez trg so se pripodili raztrgani in blede otroci, ki so bili že od jutra rezali ob Pesnici vrlovo šibje za korobače za tepežni dan, in veter je tuloč cefral male viničarske hrane.

JOZE MAJČEN:

Delež Prlekije v likovnem ustvarjanju

Govoriti o slikarjih in umetniški dejavnosti nekega kraja, ki je bil dolgo časa nekako odrinjen iz političnega in kulturnega dogajanja v svoji matični enoti, je težko; še težje je osvetliti vse delo in podati neko skupno oceno, ki bi pokazala, kakšen je delež, ki ga je prispevala Prlekija v obsegu celotnega delovanja Slovencev v umetnosti. So vzroki, ki so močno vplivali na kulturno in umetniško dejavnost in se odražajo njihove posledice še danes.

Prlekija je kljub svojemu bogastvu, ki so ga dajale gorice in slovesu, ki si ga je pridobila v svetu zaradi izvrstnih vin, ostala revna; to je bil v glavnem svet kajzarjev in viničarjev, ki je delal za druge. Zato ni čudno, če jih je odšlo v šole razmeroma malo in da so se ti povečini odločili, da postanejo »gospodje« ali pa »šolmaštri«. Da se je kdo odločil na primer postati slikar in se uveljaviti s svojim slikarskim talentom, je moral imeti precej samozavesti in poguma. Na pomoč od doma ni mogel računati, saj doma ni nihče pokazal razumevanja za likovno ustvarjanje in umetnost na sploh. Razumljivo, moral si je zagotoviti obstoj sam in mu je zaradi tega vsakodnevna borba in otepanje z življenjem dostikrat onemogočila doseči tisto, za kar se je odločil.

Zakaj vemo danes tako malo o nekaterih

umetnikih iz naše sredine in zakaj je težko prikazati njihovo ustvarjalno in umetniško pot?

Izšolali so se v tujini in večina jih je ostala tam vse življenje. To je razumljivo. Naleteli so na pogoje, ki so jim omogočili uresničitev njihovih idej in umetniškega stremljenja. Večina njihovih del je tako ostala v tujini, tista, ki so nastala doma, ko so se od časa do časa vračali v domovino, pa so raztresena po Sloveniji in povečini v privatni lasti. Tudi pisalo se ni veliko o njihovem delu — vsaj pri nas ne — morda prav zato, ker so bili vsi zelo samostojni. Vsekakor bo potreben podroben študij in tudi čas je že, da bomo dali njihovu prizadevanju in umetniškemu delu dostojno oceno in mesto, ki mu pripada v likovnem ustvarjanju našega naroda.

Podatki, ki so navedeni v naslednjih vrsticah, naj na kratko orišejo dejavnost naših ljudi na umetniškem in likovnem področju.

Med starejše umetnike, ki so ustvarjali nekako v drugi polovici devetnajstega stoletja, oziroma na prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje, štejemo ROMANA PEKONJO, rojenega v Podgradju pri Ljutomeru. Že zgodaj je zapustil domovino in živel v Ameriki. Je pa pogosto prihajal domov in izveševal freskarska dela v nekaterih cerkvah. Poleg fresk je veliko

slikal v olju in to največ portrete, ki so umetniško dovršeni in zelo dobri. Umrli je okrog leta 1908 in večina njegove umetniške zapuščine je ostala v Ameriki.

FRAN KOŠAR je živel na Stari gori. Šolal se je na akademiji v Pragi, nekaj časa skupaj

svetovne vojne. Zbolel je na tuberkulozi in umrl po preselitvi k Mali Nedelji v pomanjkanju... Poleg slikarstva se je Košar veliko ukvarjal s fotografijo.

TOŠE ČEH iz Nunske grabe je bil človek, ki bi brez dvoma veliko doprinesel k deložni

Ivan Kos: Moja bolna mati

s Trstenjakom, pozneje pa je nadaljeval študije v Münchenu. Slikal je največ v olju — portrete in krajine — ter imel nekatere dobre stvari, a skoraj nobenega dela ni dokončal. Morda je bila temu kriva bolezen. Bil je invalid iz prve

Prlekije na umetniškem področju in Prlekijo tudi v svojih delih dostojno predstavil. Ni pa imel prilike, da bi se izsolal. Starši so bili viničarji, ki verjetno niso imeli dovolj razumevanja in potrebnih sredstev, da bi lahko ures-

*Ante Trstenjak.
Domačija v Prlekiji (akvarel)*

ničil svoja slikarska stremljenja. Že v mladosti je kazal izredno nadarjenost in izvrsten čut za opazovanje. Končal je umetno obrtno šolo v Grazu. Pozneje se je zaradi težkih življenjskih in gmotnih razmer ukvarjal s poslikavanjem kapelic, s freskoslikarstvom v cerkvah in dekorativnim slikanjem sob. Njegova dela v olju kažejo umetnika, ki se je kot samouk s prizadevnostjo dokopal do samostojnega slikarskega izraza.

IVAN ZABOTA — Ljutomerčan — je že mlad odpotoval v tujino zaradi neugodne kritike doma. Studiral je na Dunaju in pozneje v Pragi. Nad trideset let je živel v Bratislavi na Slovaškem in tu upodabljal življenje in okolje slovaškega človeka na pristrčen in izviren način, da so si ga Slovaki nekako prilastili in ga uvrščajo med svoje najvidnejše slikarje. Zabota je portretist in slikar velikih kompozicij. Dela, ki so nastala v času, ko se je slikar vračal v svoj rojstni kraj, so močno doživeta in pričajo, da ni pozabil tistega koščka domovine, ki mu je dal prva umetniška doživetja. Umrli je 1959. leta, zadet od kapi, v Bratislavi. Nekaj Zobotovih portretov je v privatni lasti v Mariboru.

Slikarja, ki sta izšla iz Prlekije in še danes vztrajno ustvarjata, sta IVAN KOS in ANTE TRSTENJAK.

Prvi je bil rojen 1895. leta v Gornji Radgoni. Po prvi svetovni vojni je študiral na dunajski akademiji, leta 1919 pa je prestopil na praško akademijo. Danes je profesor risanja in umetnostne zgodovine na klasični gimnaziji v Mariboru.

Po tehniki je Kos zelo raznolik. Poleg slikanja v olju se v zadnjem času ukvarja z grafiko. Posebnost so njegovi mojstrski akvareli, ki so, prav tako kot ostale tehnike, umetniško prepričljivi. Ivana Kosa zanima vse, od dogajanja v družbenem življenju do lepih prizorov iz slovenskih goric, kjer zažive nizke, s slamo krite viničarije, tako značilne za naše predele.

Najvidnejši predstavnik Prlekije v likovni umetnosti je ANTE TRSTENJAK, priznan umetnik doma in v tujini. Rodil se je 1894. leta v Slamjaku pri Ljutomeru. Po končani srednji šoli se je odločil za študij arhitekture, toda že 1918. leta ga najdemo na umetno-obrtni šoli na Dunaju. Na tej šoli je dovršil tri semestre. Po razpadu avstro-ogrske monarhije je Ante Trstenjak nadaljeval študij na novo ustanovljeni

*Ante Trstenjak:
Kmečka hiša v Prlekiji (akvarel)*

akademiji v Zagrebu. Po enem letu študija na zagrebški akademiji je pozneje, 1923. leta, končal specialno slikarsko šolo v Pragi. Leta 1924 je dobil francosko štipendijo in študiral na privatni šoli pri nekem znanem slikarju v Parizu. Takrat je že slikal po svoje. 1925. leta je priredil samostojno razstavo svojih slikarskih del. 1927. leta pa je razstavljal skupaj s Piratom v galeriji Carmine v Parizu. Dosegel je priznanje zaradi odločnosti in vztrajnega dela. V Parizu ga je sprejel za svojega člana Salon d'Automne.

stičnimi vplivi, prevladuje pozneje realizem, ki pa je svojski. Dela v najrazličnejših tehnikah: olje, akvareli, gvaši, poleg tega pa je obsežno tudi njegovo grafično delo. Prav tako je izredno pester v motivih. Sam pravi »slikam vse z enakim veseljem: pokrajino, dnevno življenje, delo kmeta in delavca«.

V zadnjem času slika predvsem motive iz domačega kraja in lahko pričakujemo, da bo v kratkem pripravil razstavo, ki bo prikazala Prlekijo, po lepoti in zanimivostih enakovredno ostalim predelom naše domovine.

Ivan Kos: Dve deklici

Po pariški dobi je odpotoval v Nemčijo, kjer je slikal med Lužiskimi Srbi ljudi in pokrajine. Te narodopisne slike je pozneje razstavil v Pragi, kjer so vzbudile veliko zanimanje. Od 1932. leta je živel in ustvarjal v Pragi, kjer je prikazal svoja dela na desetih samostojnih razstavih. Po sporn s Kominformom se je 1950. leta vrnil v domovino, kjer neutrudno ustvarja naprej. O tem pričajo razstave v Mariboru, Ljubljani in Zagrebu.

Trstenjak je zelo samostojen v svojem ustvarjanju. Modne smeri se ga niso veliko dotaknile. Iz njegovih del diha lirično občutje, pogojeno v domačem kraju, iz katerega je izšel. Če je bil v prvi fazi razvoja pod ekspresioni-

Če pregledamo delo naših umetnikov, ki so ustvarjali v težkih okoliščinah, nekateri ločeni od rodne Prlekije za daljša obdobja in četudi so v umetniškem upodabljanju pokazali vsak subjektivne prijeme in svojstven umetniški izraz, bomo videli, da je vendar tu nekaj, kar jih drži in kar kaže, da so vsi izšli iz neke karakteristične etnične enote. To je lirična občutenost naših krajev, slikovitih vinorodnih gričev in s slamo kritih belih hišic, ki se kopljejo v vročem poletnem soncu. Vse to zaživi in zapoje na platnu v čudoviti harmoniji. V slikah iz vsakdanjega življenja pa je zajeto mišljenje in čustvovanje našega človeka. Tudi ljudski običaji so zaživele na slikarjevem platnu in predstavljajo poleg umetniške vrednosti dokument o mišljenju in navadah, ki počasi izumirajo.

Šolstvo in ljudska izobrazba

Kratek zgodovinski pregled

V Ljutomerskem okraju so obstajale šole že v dobi pred Marijo Terezijo. Zgodovinski viri omenjajo šolo v Ljutomeru v času protestantizma, to je pred letom 1591. V Bučkoveih se omenja šola v letu 1650.

Natančneje podatke o šolstvu pa imamo iz dobe Marije Terezije. V začetku njene vladavine so bile šole le nekakšne pripravljavnice za srednje šole. V njih so gojili pisanje, čitanje in računanje. Učitelje so nameščale pristojne oblasti, vendar to niso bili učitelji v današnjem smislu, ker so razen učiteljske službe opravljali posle cerkovnika in organista. Plače so dobivali delno v denarju, delno v pridelkih, ki so jih na svojem območju pobirali od hiše do hiše. Poučevali so v nemškem jeziku, zato so se šole imenovale »nemške šole«. V njih bi naj učenci dobili primerno znanje nemškega

ljajnske in verske dolžnosti. Tudi cesarske odredbe bi natančneje izvrševali, če bi bile objavljene v domačem jeziku. Z večjo izobrazbo bi ljudje bili sposobnejši za vojno službo, marljivo bi kmetovali in tržili ter bi lažje plačevali tudi davke. Sčasoma je oblast pričela ustanavljati kmečke šole ali trivialke z enim ali dvema razredoma, ki so se postopoma razvile v takozvane glavne šole s tremi ali štirimi razredi. Tako omenjajo zgodovinski viri, da je l. 1776 šolska komisija ukazala ustanoviti glavno šolo v Radgoni.

Nekateri učitelji so že v tem času poučevali deloma tudi v slovenskem jeziku. Mnogi učitelji pa so slovenščino prezirali in namenoma vcepjali mladini nemško miselnost. Šola v Apačah je bila ves čas popolnoma nemška in je v precejšnji meri pripomogla k ponemčevanju Apaške kotline. Tudi ostale obmejne šole so bile prave ponemčevalnice. V Radgoni so poučevali v obeh višjih razredih v nemščini. Poročilo o šoli pri Miklavžu (Viški vrhovi) iz leta 1819 pravi, da je bila samo nemška. Pri Vidmu je bil pouk v štiridesetih letih 19. stoletja popolnoma nemški, slovenščina je bila učencem prepovedana celo v medsebojnem pogovoru. Na križevski osnovni šoli so do konca leta 1918 uradovale le v nemškem jeziku. Tudi pouk je bil v nemščini, le v prvem in drugem razredu je bil učni jezik slovenski. Tako stanje se je obrnilo po šolah še naprej, čeprav je vlada izdala l. 1862 odlok, po katerem so se pri nas poslovenile vse ljudske šole, nemščina pa je bila uvedena kot učni predmet šole v drugem razredu osnovne šole. Devetnajsti člen decembrske ustave iz leta 1867 je priznal enakopravnost vsem deželnim jezikom v šolah, uradih in javnem življenju. Vendar se ljudstvo s tem ni zadovoljilo. Zahtevalo je splošno narodno enakopravnost. V ta namen so začeli pri nas prirejati množične shode na prostem, imenovane tabore. Prvi slovenski tabor je bil 9. avgusta 1868 v Ljutomeru. To je izzvalo graško namestništvo, da je še isto jesen poslalo vsem učiteljem Ljutomerske šole odlok o potrebi negovanja nemškega jezika v šolah in zahtevalo, da mora biti v četrtem razredu učni jezik nemški. Ker je bil ta odlok protizakonit in protistaven, je proti njemu protestiralo vseh osem županov iz Ljutomerske okolice: iz Stare ceste, Pristave, Vogričevec, Rinčotove grabe, Cvena, Noršincev, Babincev in Podgrada.

O večini šol nimamo iz te dobe natančnejših poročil. Le o Ljutomerski lahko poleg že omenjenega razberemo iz zgodovinskih virov, da je postala l. 1774 javna. Za časa Jožefa II. so zgradili na severozahodni strani cerkve novo priltično šolsko stavbo z eno učilnico in stanovanjem za učitelja. Ljutomerska trivialka je bila nemško-slovenska šola. Ker pa so v njej vsiljevali nemščino, je kljub šolski obveznosti obiskovala proti koncu 18. stoletja šola le tre-

Osnovna šola v Vidmu ob Ščavnici

jezika, da bi nato lahko sledili pouku v višjih »latinskih šolah«. Obisk v nemških šolah je bil slab, posebno med kmečkim ljudstvom.

Hitreje se je začelo šolstvo razvijati v poznejših letih vladanja Marije Terezije. To dobo nazivamo dobo prosvetljenega absolutizma. Takrat so začeli izobraževati tudi preprosto kmečko ljudstvo, da bi ga naučili bolj gospodariti in da bi na ta način lažje plačevalo povečane davke. Za to dobo je značilna dunajski vladi predložena spomenica Blaža Kumerdeja, takratnega učitelja orientalske akademije na Dunaju. V njej govori, da je kranjsko ljudstvo nadarjeno, toda zelo siromašno. Temu je kriva neprosvetljenost in slaba izobrazba. Ljudi je treba učiti čitati in pisati v domačem jeziku, da ljudstvo lahko boljše razume in spozna svoje držav-

tjina šoloobveznih otrok. Šolska obveznost je bila šestletna, od šestega leta dalje. Leta 1909 je obiskovalo šolo 52 dečkov in 26 deklet. Potrebnovali so večje prostore. Zato so l. 1826 zgradil na vzhodni strani cerkve novo šolo s dvema učilnicama. Leta 1844 je bila razširjena v trirazrednico, l. 1859 pa v glavno šolo s štiriimi razredi. 1888. leta je imela že štiri deške in tri dekliške razrede.

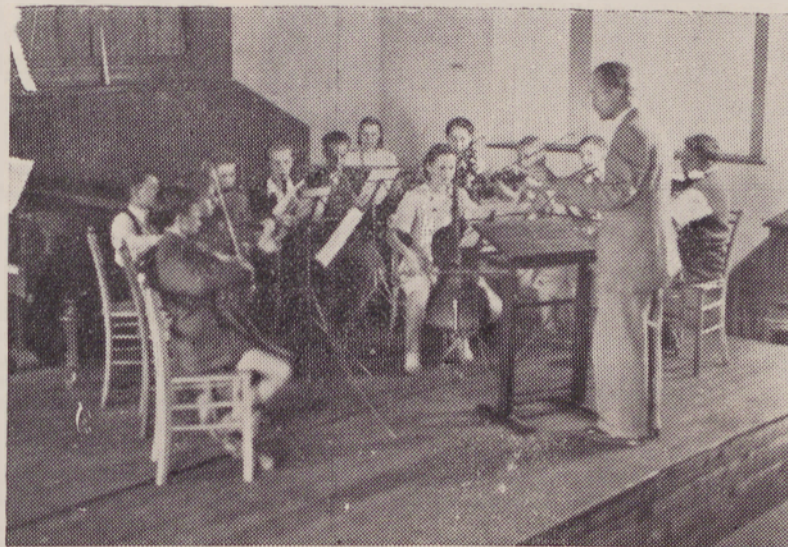
Večina današnjih šolskih stavb je bila sezidana v preteklem stoletju, nekatere pa še celo prej. Kot najstarejši se omenjata šolski stavbi pri Negovi (1782) in Bučkoveih (1780). Iz šolskih kronik je razvidno, da so zidali šolske stavbe po naslednjem redu: Radgona (1805), Kapela (1812), Stara gora (1819), Kostanj (1828), Stogovei (1850), Križevci (1851), Apače (1856), Veržej (1837, Videm (1854), Negova — druga stavba (1861), Cven (1872), Ščavnica (1882),

Splošnoizobraževalno šolstvo po osvoboditvi

Po izgonu okupatorja v maju 1945 so odhori OF kot začasni predstavniki oblasti povesetili vso skrb šolstvu. Pri tem jim je pomagalo ljudstvo, ki je prav dobro čutilo škodo, ki jo je povzročil okupator pri vzgoji in pouku šoloobvezne mladine. Učiteljstvo, ki je pred vojno službovalo na šolah, se je postopoma vračalo na svoja stara službena mesta. Vračali so se iz izgnanstva, taborišč in iz narodnoosvobodilne vojske, da prično zopet vzgajati šolsko mladino, ki je bila potrebna rednega šolskega dela in pouka.

V večini šolskih stavb, predvsem na območju Ljutomersko-ormoških goric je bilo zadnje mesece pred osvoboditvijo nastanjeno nemško vojaštvo. Šola na Kogu je bila porušena, na Razkrižju poškodovana, ostale pa vse prej kot

Za glasbeno izobrazbo smo šele v pomožni dobi dobili potrebne šole. V Prelekiji imamo glasbeno šolo v Ljutomeru in v Gornji Radgoni.

Ivanjkovci (1883), Ljutomer — osnovna šola (1888), Kog (1889), Ruščič in Vinski vrhovi (1892), Ljutomer — gimnazija (1895). V prvih desetih letih dvajsetega stoletja so bile zgrajene šole v Cezanjevcih (1900), Stara cesta in Stara gora — nova zgradba (1901), Vučja vas (1906) in Razkrižje (1913). Nekatere od omenjenih šolskih stavb so tekom let razširili, kakor n. pr. križevsko, ki je bila prvotno enonadstropna in videmska, ki je dobila današnji izgled šele l. 1902.

V razdobju od leta 1780 do 1915 je bilo zgrajenih na področju današnjega okraja 23 šolski stavb s 100 učilnicami. Po prvi svetovni vojni je začelo število prebivalstva naglo naraščati, naraščale pa so tudi potrebe po novih šolskih prostorih in učilnicah. Vendar je bila v stari Jugoslaviji zgrajena le šola v Radencih s 4 učilnicami.

V takem stanju nas je leta 1941 zatekla okupacija. Večina takratnega učiteljstva je okupator izselil ali pa preganjal. Nameščeni so bili nemški učitelji in v šolah so poučevali samo v nemškem jeziku. O štiriletni dobi okupacije lahko o šolstvu rečemo, da pravega pouka sploh ni bilo. To še danes dovolj občutno opazamo pri mladini, ki je takrat obiskovala šolo.

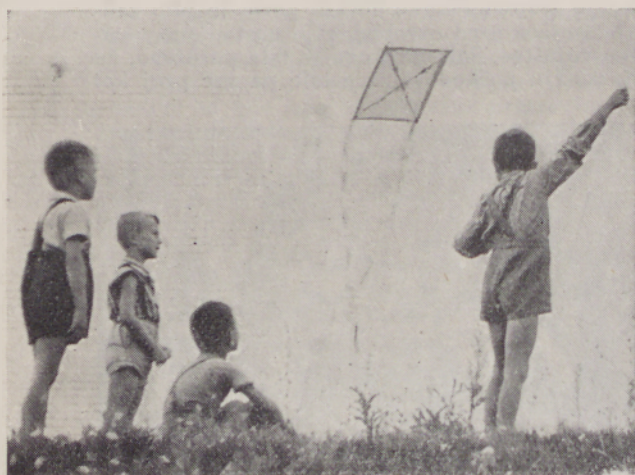
pripravne za pouk in šolsko delo. Vendar je ljudstvo z voljo in razumevanjem pristopilo k obnovi, da se je na nekaterih šolah lahko pričel pouk že v maju, na ostalih pa v juniju. Zasedba z učnimi močmi je bila na šolah v splošnem zelo slaba. Ponekod sta bila na šoli le po dva učitelja. Zato je Okrajni odbor OF organiziral v Ljutomeru tromesečni peдагоški tečaj, katerega je dovršilo 52 tečajnikov z nižjo oziroma nepopolno srednjo šolo. S šolskim letom 1945/46 so mladi tečajniki ob pomoči starejšega učiteljstva že začeli z delom v šoli.

Na področju današnjega Ljutomerskega okraja je bilo takrat 23 osnovnih šol in dve gimnaziji (Ljutomer, Gornja Radgona). Od teh je odpadlo 9 osnovnih šol in ena gimnazija na takratni radgonski okraj, ki se je leta 1952 združil z Ljutomerskim. Delno porušeno in opuščeno šolo na Razkrižju so v kratkem času obnovili, na Kogu pa so uredili šolske prostore v zaslitni baraki in začeli z rednim šolskim delom že v začetku šolskega leta 1945/46.

Šolsko delo se je opravljalo pod zelo težkimi pogoji. Večina šol je bila brez najnujnejših učil in učnih pripomočkov, knjižnice je okupator uničil, šolski arhiv se je porazgubil, pa tudi šolske opreme je primanjkovalo. Poročila šolskih vodstev iz takratne dobe govore o težkem delu v šoli in požrtvovalnosti, ki so jo

pri delu pokazali prosvetni delavci. Učiteljstvo je bilo obremenjeno tudi z mnogimi nalogami izven šole. Sodelovanje pri raznih gospodarskih in političnih akcijah ga je zaposlilo prva leta po osvoboditvi v taki meri, da se šoli ni moglo posvetiti tako, kot bi se moralo.

V zimskih mesecih šolskega leta 1947/48 so se začeli tečaji za pošolsko mladino, ki zaradi okupacije ni dovršila štirih razredov osnovne šole. Trinajst šol je imelo 199 takih tečajnikov. Ti so ob zaključku tečaja polagali izpite čez posamezne razrede osnovne šole. Tečaji so se nadaljevali tudi v naslednjih zimah.

Tudi igra je lahko oblika učenja.

Organizirano je bilo tudi 5 analfabetskih tečajev z osemnajstimi analfabeti, od katerih so se opismenili samo trije.

V šolskem letu 1947/48 so se osnovne šole, ki so z ozirom na število učencev v posameznih razredih imele pogoje za 7 samostojnih razredov, preimenoval v sedemletne šole. V višjih razredih je bil uveden predmetni pouk s predmetnikom in učnim načrtom za nižje gimnazije. V tem času so bile ustanovljene sedemletne šole v Apačah, Križevcih in Kostanju, v naslednjem letu pa na Kapeli, pri Negovi in Razkrižju.

S šolskim letom 1950/51 se je 7 sedemletnih šol preimenovalo v nižje gimnazije. Tako je od tega leta naprej delovalo v okraju 9 nižjih gimnazij (Apače, Bučkovec, Kostanj, Križevci, Ljutomer, Gornja Radgona, Razkrižje, Videm in Vinski vrhovi), dve osemletni šoli (Kapela in Negova), 14 štirirazrednih in 7 osemrazrednih osnovnih šol. V poznejših letih so gimnazije v Bučkovecih, na Razkrižju in Vinskih vrhovi zopet preimenovali v osemletne šole.

Najtežji problem pri šolskem delu predstavlja občutno pomanjkanje učilnic. To vprašanje postaja iz leta v leto bolj pereče. Večina šolskih poslopij je bila zidana pred več kot 50 leti za takratne potrebe. Število prebivalstva se je v zadnjih 50 letih skoraj podvojilo. Zvišala se je tudi šolska obveznost. Kljub težavam, ki smo jih morali premagovati po štiriletnem vojnem pustošenju, nam je uspelo pridobiti v 10 letih 29 učilnic. Od tega je bilo 13 pridobljenih s prizidavo ali prezidavo pri že obstoječih šolskih poslopijih, ostale pa z novogradnjami ozi-

roma adaptacijami. Veliko pridobitev so pomenile adaptacije šol v Orchovcih, Logarovecih in na Murščaku, s čimer je bila šoloobvezni mladini prvih štirih let občutno skrajšana pot do šole. Posebno velja to za šolo Murščak. Prej se hodili otroci tudi preko 5 kilometrov po slabih, v dežju in pozimi težko prehodnih, ilovnatih kolovozih h Kapeli in Vidmu, sedaj pa imajo šolo v neposredni bližini.

Zdaj je za 220 oddelkov osnovnih šol in gimnazij na razpolago 133 učilnic. Zaukrat torej primanjkuje 87 učilnic, to je 59%. Zaradi tega ima skoraj 5000 učencev popoldanski pouk, kar ne ustreza ne higienskimi, ne pedagoškimi zahtevam. V zimskih mesecih je tem učencem treba skrajšati pouk, da lahko še pred temo pridejo domov.

Prav tako pereče je vprašanje pomanjkanja učnih moči na osnovnih in še bolj na gimnazijah. Za 168 oddelkov osnovnih šol bi bilo potrebno 173, za 52 gimnazijskih oddelkov pa 75 učnih moči, vendar jih je na osnovnih šolah samo 150, na gimnazijah pa komaj 57.

Šolska mreža v okraju je redkejša od republiškega povprečja, gostota prebivalstva pa večja (100 na km²). Povprečno pride na eno šolo 235 učencev. Vsi razredi nižje stopnje osnovnih šol imajo samostojne oddelke. V šolskih centrih, kjer dovoljno število učencev v razredih višje stopnje omogoča pouk v samostojnih oddelkih, obstajajo nižje gimnazije, drugod pa so ostale samo osemletne šole. Kjer je bilo le mogoče, so se učenci višje stopnje takih šol vključili v šolske okoliše sosednih šol, tako da ima 8 šol samo nižjo stopnjo osnovne šole. Vkljub temu preniko število učencev v podinih razredih osemletnih šol onemogoča nedeljeni pouk. Tako sta pri sedmih osemrazrednih šolah v enem oddelku skupaj 7. in 8. razred, v štirih pa 6., 7. in 8. razred.

Mreža gimnazij je gostejša od republiškega povprečja. Gimnazije zajemajo 62,4% mladine, ki je končala nižjo stopnjo osnovne šole. Posledice nezadostnega števila učilnic so pri gimnazijah občutnejše kot pri osnovnih šolah. Za 52 oddelkov je na razpolago le 30 učilnic. Preko 42% učencev ima zato popoldanski pouk, kar negativno vpliva na učne uspehe. Zaradi nezadostnega števila učnih moči so morali na vseh gimnazijah skrajšati po predmetniku predpisano število tedenskih ur.

Pošolsko izobraževanje mladine

a) Kmetijsko gospodarske šole.

Vkljub navedenim težavam se že od šolskega leta 1947/48 uspešno izvaja izobraževanje pošolske mladine. Pri 24 šolah delujejo kmetijsko gospodarske šole. Tekom let so se tako uveljavile, da jih obiskuje preko 90% mladine prvih dveh pošolskih let. Glavne zasluge ima pri tem vsekakor učiteljstvo, ki mu je ob podpori množičnih organizacij, predvsem SZDL, uspelo prepričati mladino in starše o potrebi nadaljnega izobraževanja kmečke mladine.

Šole delujejo skozi vse leto. V zimskih mesecih imajo po enkrat ali dvakrat na teden teoretični pouk, tako da do prvih spomladanskih del predelajo ves program. V naslednjih mesecih pa imajo po dvakrat na mesec praktične demonstracije, kjer se seznanjajo z različnimi načini obdelovanja zemlje in nege rastlinskih kultur. Splošne predmete predavajo učni-

telji, strokovne pa kmetijski strokovnjaki. Posebna komisija okrajnega sveta za prosveto in kulturo proučuje iz leta v leto problematiko teh šol ter daje predloge za čim uspešnejše delo. Ob zaključku zimskih tečajev prirejajo šole lepe slovesnosti, najboljši tečajniki pa prejmejo darila. Pri vsaki šoli organizirajo nato tudi ekskurzije na vzorna kmetijska posestva in v naše turistične kraje.

b) Zdravstveni tečaji RK za žensko mladino.

Pri pošolski izobrazbi ne smemo prezreti uspehov, ki so jih v zadnjih treh letih dosegli zdravstveni tečaji za žensko mladino. Zdravstvena izobrazba tukajšnjega prebivalstva je prav tako nujna kot splošna izobrazba, tako zaradi alkoholizma v goriških predelih, zaradi nizke stanovanjske kulture in pomanjkljive prehrane. Pri akciji za vpis v zdravstvene tečaje so sodelovali občinski odbori z odbori RK in množičnimi organizacijami ter so se dekleta pozivu k udeležbi odzvala v lepem številu.

Kakor v kmetijsko-gospodarskih šolah tako so tudi v tečajih gojili kulturno-prosvetno dejavnost. Šole in tečaje so zaključevali s kulturnimi programi, katerih so se polnoštevilno udeleževali tudi starši te mladine.

c) Strokovno šolstvo.

Že od leta 1946/47 delujejo v okraju šole za vajence. Prva leta, ko še ni bila dovolj razvita mreža šol za posamezne stroke v republiškem merilu, je delovalo pet takih šol: v Bučkovecih, Cezanjevcih, Križevcih, Ljutomeru in Gornji Radgoni. Od teh so ostale le zadnje tri. Križevska in radgonska vajenska šola imata svoje lastne prostore, medtem ko Ljutomerska še gostuje v prostorih osnovne šole. Poleg pouka se v teh šolah posveča vsa skrb tudi vzgoji vajenske mladine. Posebno velja to za radgonsko šolo, kjer se vajenci udeležujejo v raznih krožkih. Pevski in tamburaški odsek že pripravljata spored za dan vajencev, ki ga že več let praznujejo vajenci vajenskih šol. Na ta dan se spoznavajo med seboj in prežive prijeten dan skupaj s starši in mojstri.

Tudi glasbeni šoli v Ljutomeru in Gornji Radgoni uspešno izvajata svoje naloge. Zanimanje za glasbeno izobraževanje je zelo veliko in morata vodstvi šol med prijavljenimi izbirati le tiste, ki so zares nadarjeni. Pomanjkanje učnih moči in prostorov ne dopušča sprejema vseh prijavljenih. Šoli prirejajo z gojenci uspele nastope, katerih se posebno starši gojencev udeležujejo v velikem številu.

Od 1953. leta deluje na Podgradju pri Ljutomeru enoletna kmetijska šola, ki bo lahko v nekaj letih služila kot zgledna šola kmetijsko-gospodarskim šolam okraja kakor tudi ostalim kmetovalcem.

Predšolske ustanove

Prvi vrtec je začel delovati leta 1946 v Železnih dverih. Zadruga je na pobudo okrajnega poverjenišča za prosveto z razumevanjem dala na razpolago prostore in druga sredstva.

Vzgladu vinogradniške zadruge Železne dveri so naslednja leta sledile tudi druge zadruge in državna posestva v vinogradniških predelih ter je do danes na področju gorie 5 vrtcev: Vinski

vrhovi, Jeruzalem, Železne dveri, Strezelina in Janžev vrh. Čeprav so odmaknjeni od kulturnih središč, opravljajo med prejšnjim in sedanjim ljudstvom važno politično vzgojno vlogo. Poleg omenjenih vrtcev jih deluje še 6: Ljutomer, Radenci, Gornja Radgona, Apače, Žepovci in Stogovci.

Uspehi, doseženi z uvedbo družbenga upravljanja na poprišču gospodarstva, so narekovali, da je tudi na področju prosvete prevzelo upravljanje delovno ljudstvo. Pri vseh prosvetnih ustanovah so ustanovljeni odbori, ki ponckod že uspešno opravljajo svoje naloge. Šolski odbori, kakor tudi odbori vrtcev, ne razpravljajo

Spričevala so razdeljena, pouk je končan in začele se bodo prijetne počitnice. Spričevala so njihov prvi delovni uspeh.

samo o materialnih vprašanjih, ampak dajejo ponckod že tehtne predloge za izboljšanje pouka in vzgoje. Vzgoja naše mladine postaja tako splošen problem celotne javnosti, ki se zanima za razna vprašanja v zvezi z reformo šolstva. V veliki meri je to zasloga prosvetnih delavcev samih, ki so po večletnem delu na roditeljskih sestankih vzbudili pri starših zanimanje za vprašanja pouka in vzgoje.

Prosvetni delavci Ljutomerskega okraja so pri proučevanju šolstva nudili nekaj koristnih prispevkov za izboljšanje pouka in vzgoje. Soglasni so bili, da dosedanja način šolanja ne ustreza današnjim potrebam. Osemletna splošno-izobraževalna šola naj bo enotna ter naj nudi učencem isto izobrazbeno vsebino, ki jim bo koristno sužila pri poznejšem vključevanju v kakršenkoli poklic.

Ljutomerski okraj je gospodarsko nerazvit. Večstoletno izkoriščanje viničarskega življa je zapustilo globoke sledove, ki se odražajo v alkoholizmu in ljudski zaostalosti. Vendar je neumorno in požrtvovalno delo političnih in kulturno-prosvetnih delavcev v raznih organizacijah in društvih doseglo take uspehe, da smo nanje lahko vsi ponosni.

Ljudska prosveta skozi desetletja

Pisati o začetkih in razvoju ljudske prosvete v Pretekliki, njenem pomenu in mestu v življenju ljudi, je težko in zahtevno. Ljudska prosveta je pri nas pognala trdnjše korenine šele v drugi polovici preteklega stoletja. Sproa ljudsko-prosvetno delo ni bilo obsežno in točno opredeljeno. Mnogo važnih podatkov, ki bi nakazali začetni razvoj ljudske prosvete, se je porazgubilo; kar je bilo zapisanega, je uničil zob časa in pretekla vojna. Starejše generacije so pomrle in dogodki so tonili v pozabo. Tisk je razmeroma dobro spremljal politični in gospodarski razvoj, zanemarjal pa je prosveto in ji ni posvečal niti poprečne pozornosti. Ostala je skromna zapuščina, ponekod celo občutna praznina. Gradivo sem zbral iz zapiskov in po ustnem izročilu, ki pa čisto ni dovolj zanesljivo in točno za obdelavo. Kljub pomankanju virov pa bodo zbrani podatki skušali bralcu podati bežen pogled o razvoj ljudske prosvete skozi desetletja.

Človek opravlja v življenju dve vrsti dela: duševno in fizično. Takšna delitev dela je nastala na določeni zgodovinski stopnji, se skozi stoletja obdržala v različnih oblikah in bo v prihodnosti morala izginiti iz družbenega življenja. V zgodovini so obstajale družbene ureditve, ko je duševno delo pripadalo ekonomsko vodečemu razredu. Na polji družbenega razvoja pa je postala takšna delitev dela nedopustna. Gospodarski razvoj je ovrgl strogo opredeljenost duševnega dela, postavil zahtevo po izobrazbi in prosvetljanju ljudi. Naša družbena skupnost teži za tem, da odpravi vse razlike in je zato razumljivo, da je splošna ljudska izobrazba in intenzivno duševno delo ljudskih množic poglavitna naloga na poti v napredek človeštva.

Napredno pojmovanje o delitvi duševnega in fizičnega dela je ovrгло stare nazore. Danes smatramo za najosnovnejše človeške pravice tudi izobrazbo, kulturo in umetnost. Človek potrebuje poleg kruha tudi besedo, lepoto in resnico. Ljudska prosveta bi morala ljudem nuditi te duhovne dobrine. Zakaj bi moral biti podeželski človek prikrajšan za izobrazbo, knjigo, estetske in umetniške užitke in zdravo zabavo? Zato je koristno ozreti se nazaj, kako smo skozi desetletja orali ledino in kako smo znali izrabiti čas za prosvetno delo. Pomen vzgoje in izobrazbe nam je plastično pred očmi. Vendar pa se včasih lepi in pametni načrti pozabijo, izgubijo v zapisnikih in zaklebejo v pisalno mizo, da do delovnega človeka sploh ne pridejo.

Kaj je ljudska prosveta? To je nekaj, kar človeka oddaljuje v duševnem in materialnem pogledu od primitivnega, grobega, nerazumskega, nečloveškega. Kultura in prosveta obsegata vse, po čemer si človek danes razlikuje od svojih prednikov in je plod človekove duševne ustvarjalnosti. Ljudska prosveta omogoča ljudem, da svoj razum in spoznanja ter odnose med ljudmi razširijo in obogatijo z mišljenjem, izkustvom in znanjem drugih ljudi, s pomočjo knjige, predavanj, gledališča in pesmi. Družba stremi po takšnem duševnem liku človeka, ki bo v stiku z življenjem in sedanostjo.

Ljudska prosveta je namenjena ljudstvu in mu mora koristiti. Njena naloga je, da odpira ljudem oči. Iz močvirja neznanstvenih, nazadnjaških pogledov in zastarele miselnosti, ki je usedlina preteklosti, jih vodi na obrežje s pravo vzgojo in izobrazbo. Njena naloga pa je še večja: dvigniti mora človeka na stopnjo, kamor človek

kot človek spada, pospešiti mora njegovo duševno rast, ga preusmeriti k boljšemu ravnanju, vzbuditi v njem čut za resnico, da bo lahko ocenjeval življenjske pojave vsebinsko.

Popolnoma zgrešeno in napačno bi bilo pojmovanje, če bi iz povedanega napravili zaključek, da so delovni ljudje le brezoblična množica, ki samo sprejema kulturo, ustvarja pa jo poseben sloj. Takšno podcenjevanje vloge delovnih ljudi v kulturnem ustvarjanju je obsodil že Ivan Cankar v svojem znamenitem predavanju tržaškim delavcem leta 1907. Med drugim je dejal: »Kaj ne sloni vsa kultura na njih izmučenih plečih, kakor je slonela nekoč grška kultura na plečih helotov, rimska kultura na plečih navadnih sužnjevc?«

Če zasledujemo zgodovinski razvoj skozi stoletja, vidimo, da je preprosti človek stopnjevano razvijal svoja kulturna in prosvetna stremiljenja ter željo po izobrazbi. Nепrestano je v tem zgodovinskem razvoju rasla njegova ustvarjalna in tvorna moč. Kmet je bil nosilec ljudske poezije, pregovorov, rekov, vsega tistega neizčrpnega bogastva, h kateremu so se zatekali in iskali v njem navdiha vsi veliki umetniki. Bajke, legende, pravljice, pripovedke in ljudske pesmi so vrste ljudske tvornosti, ki so vredna umetniška dela.

Ostanino v našem okviru in poskušajmo odgovoriti na vprašanje: Ali ni prleški človek dovolj lep primer, da je ljudsko oblikovanje njih spremljevalec skozi stoletja? Kaj ni bogastvo kulturnega in umetniškega izživljanja, ki je ostalo iz preteklosti, ustvarjeno vzporedno z delovnimi napori? Številne ljudske popevke, napitnice, pesmi šaljivke, zbadljivke, razne obredne pesmi in končno tudi običaji, kot je »prleško gostüvanje«, nam pričajo, da je imel prleški človek izreden smisel za ljudsko pesniško oblikovanje. Ohranjena zapuščina govori, da je bila ljudska tvornost pri naših prednikih zelo razširjena. Ta tvornost bo morala biti tudi v bodoče osnova pri prosvetnem delu. Naloga ljudske prosvete je, da ta med vojno usahlj studenec ljudskega oblikovanja zopet oživi. Nedvomno so tudi danes na podeželju med kmečkim ljudstvom biseri, ki jih je treba poiskati, dvigniti in obrusiti.

V razvoju kulturno-prosvetnega dela v Pretekliki, njegovem razmahu in rasti, moramo podčrtati pozitivno vlogo, ki jo je ljudska prosveta opravila v tem obmejnem predelu, kjer je bil nemški pritisk in vpliv izredno močan. V pro-

svetnih društvih, raznih barv in pogledov, so se zbirali rodoljubi, ki so, nekateri v večji, drugi pa v manjši meri, delali z namenom, da ohranijo dobrine slovenske kulture iz preteklosti in da jih razširijo na nova področja, zlasti na podeželje. V takšnih okoliščinah je prosvetno delo dobilo tudi drugo obeležje, saj je vzporedno s prosvetnim prepovedom budilo tudi narodno zavest. Živalno društveno življenje v drugi polovici preteklega stoletja, zlasti čitalniška doba, dokazujejo, da je prosvetno delo v Prekljki našlo ugodna tla in je imelo sprva med meščanstvom, pozneje pa med podeželskim in kmečkim prebivalstvom pravo osnovo za poznejši razmah.

ZACETKI LJUDSKE PROSVETE IN USTANOVITEV LJUTOMERSKE ČITALNICE

Prvi začetki segajo v dobo taborov. Tabori so bili shodi ljudskih množic pod milim nebom, ki jih je po češkem zgledu pri nas prirajala izobražena mladina. V začetku poletja 1868 je prišel v pisarno ljutomerskega odvetnika dr. Ploja Valentin Zarnik. Z župnikom Klemenčičem je poživl delovanje čitalnice in dvignil narodno zavest v okraju. Čitalnice so na Slovenskem začeli ustanavljati po obnovi ustavnega življenja po češkem in hrvaškem vzoru. Čitalnice pa niso bile samo bralna društva, kjer so bili na razpolago časopisi, ampak so se v njih zbirali tudi k takoimenovanim »besedam«, kjer so z glasbo, petjem, plesom, igrami in govori budili narodno zavest in prosvetljevali ljudi. Zlasti v obmejnih mestih so bile čitalnice pomembne kot slovensko kulturno in prosvetno ognjišče. Ker pa so ustanavljali čitalnice sprva le v mestih in trgih, niso bile toliko namenjene podeželskemu ljudstvu kakor meščanom in izobražencem. Zato so sčasoma začeli na podeželja ustanavljati bralna društva, ki so kljub pomanjkljivosti mnogo storila za izobrazbo in prosveto kmečkega prebivalstva. Nekatera so po krajši dobi prenehala, druga pa so obstajala še do nedavnih dni.

Med prvimi čitalnicami, ki so jih na Slovenskem ustanovili, je bila ljutomerska. Prvi pisani dokument, ki je obranjen, je vabilo k ustanovitvi »Čitalnice«. Datiran je z dne 15. decembra 1867. Podpisali so ga ljutomerski vidnejši izobraženci. Društvena pravila je kmalu potrdila namestija v Gradeu, kar je Zarnik naznanil v »No-

vicah« 22. decembra 1867. Ustanovni občni zbor se je vršil 2. februarja 1868 v Furlanovi gostilni v posebni čitalniški sobi. Zapiski pravijo, da se je občnega zbora udeležilo precejšnje število zavednih Ljutomerčanov. Začetke prosvetnega dela pa zasledimo tudi že pred ustanovitvijo čitalnice. Delo je bilo seveda neorganizirano in priložnostno. Ohranjeni viri omenjajo, da je bila prva »beseda« v Ljutomeru 6. septembra 1863. Že v soboto so se pripeljali pevci iz mnogih sosednih krajev. Celo študentje in dijaki so prišli od vseh strani. Med gosti so bili tudi prebivalci Ptuja, Maribora, Slovenske Bistrice in drugih mest, ki so se na »besedo« pripeljali z okrašenimi vozovi. Najprej je govoril dr. Ploj, potem pa so pevci zapeli slovenske narodne pesmi. V Ljutomeru so tako dostojno proslavili tisočletnico Cirila in Metoda in pokazali, da se dobro zavedajo svoje veljave.

Leta 1883, ob sedemdesetletnici rojstva Frana Mikošiča, se je v Ljutomeru vršila velika svečanost z uspešnim pevskim nastopom. Na tej slavnosti se je rodila misel, da bi združili vse okoliške pevce v skupno pevsko društvo s sedežem v Ptuju. Nekaj let kasneje je to društvo že prirejalo po raznih krajih uspele koncerte.

Čitalniško delo je vodil odbor, ki je zelo razgibal prosvetno delo v Ljutomeru. Ob ustanovitvi je imela čitalnica na razpolago »Novice«, »Slovenski narod«, »Slovenski gospodar« in »Danico«. Leta 1872 je bilo delo posebno živahno. Osnovani so posebni odsek, ki je nameraval ustanoviti sokolsko društvo. Kmalu so izdelali društvena pravila in jih predložili v potrditev, vendar jih namestija v Gradeu ni hotela potrditi. Istega leta so v okviru čitalnice ustanovili tudi pevski odsek. V devetdesetih letih preteklega stoletja je društveno delovanje nazadovalo. Vzrok so bile neugodne politične razmere v mestu. Petindvajsetletnica društvenega obstoja je šla tiho in brez hrupa mimo.

PODEŽELJE SE PREBUJA

V osemdesetih in devetdesetih letih preteklega stoletja se je tudi podeželje začelo dramiti. Ustanavljati so začeli bralna društva, ki so postala središče izobraževalnega in prosvetnega dela na vasi. Pobudo za bralna društva v okolici je dala ljutomerska čitalnica. Že leta 1897. je

Poskočna je slovenska polka, kadar jo zaigrajo prleški godci. Ob njenih zvoških se zavrti staro in mlado.

Narodni plesi so se ohranili kljub močnemu nemškemu vplivu. Za to so skrbele folklorne skupine. V desetih folklornih skupinah pleše okrog 150 kmečkih fantov in deklet.

Čitalnica predlagala ustanovitev bralnega društva za ljutomersko okolico. Pravila so predložili namestiji v Gradcu, ki pa jih je odbila in šele leta 1899 je začelo društvo delovati. V Veržaju se je bralno društvo ustanovilo leta 1890 kot protiutež nemški miselnosti in nemškutarskemu duhu, ki se je širil iz Ljutomera. V isti dobi so nastala bralna društva še v Križevcih, Cezanjevcih in pri Mali Nedelji.

Radgona je v drugi polovici preteklega stoletja predstavljala središče nemškega vpliva, kjer si je le s težavo utiralo pot narodnostno gibanje. Izobraženstvo, zlasti učiteljstvo, ki je bilo drugod hrbtenica narodnega in prosvetnega prepoveda, je bilo v Radgoni nemško usmerjeno in ni kazalo razumevanja za kulturno izživiljanje slovenskega prebivalstva. Prizadevanje za ustanovitev društva, ki bi povežalo redke slovensko misleče posameznike, so ostala samo prizadevanja, ker je takratna nemško nastrojena oblast v Radgoni v klici zadušila vsako misel o ljudsko-prosvetnem delu. Kljub vsem težavam se je okrog 1890. leta ustanovilo na pobudo duhovščine tudi v Radgoni bralno društvo, ki pa je bilo ves čas obstoja pod močnim katoliškim vplivom. Društvo je imelo največ članstva med okoliškim kmečkim prebivalstvom, dočim je nemško usmerjeno ali pa liberalno meščanstvo ostalo izven društva. V teh letih, zlasti v začetku 20. stoletja, so se začele oblikovati razlike v nazorih in politični pripadnosti. Po letu 1900 so v večini prleških vasi obstajala katoliška bralna društva, ki so se ponekod razvila iz Mladeniške in Dekliške zveze. Pri Tomažu sta obe zvezi dalj časa prirejali ločeno nastope in gledališke predstave.

Celotna prosvetna razgibanost v takratni dobi je bila preveč priložnostna in nezadostna. Delo je bilo omejeno na določene prilike: pevске nastope, prirejanje izletov in čitalniške prireditve. Izobraževalno delo na podeželju je

kmalu zašlo v krizo, ker ni bilo primernih knjižnic in predavanj, ki bi kmetu povečale izobrazbo po končani osnovni šoli. Tudi delo v čitalnicah je po letu 1900 nazadovalo vse do prve svetovne vojne. Število izobraževalnih društev je sicer raslo iz leta v leto, toda to ne daje realne slike nastalega položaja. Do leta 1898 je bilo prosvetno delo osredotočeno v Slovenski krščansko-socialni zvezi, ki je bila tudi pozneje središče katoliškega prosvetnega dela na Slovenskem. Po vojni, leta 1923, se je ta zveza preimenovala v »Prosvetno zvezo«. V njo so bila vključena vsa katoliška prosvetna in izobraževalna društva. Ostala naprednejša in liberalnejša društva so bila vključena v Zvezo kulturnih društev.

Leta 1903 je bilo v Ljutomeru ustanovljeno sokolsko društvo »Murski Sokol«. Ustanovitev društva je pomembna, ker je Murski Sokol predstavljal poleg telovadne tudi močno vzgojno in prosvetno organizacijo. Sokolsko društvo je takoj v začetku razvilo prosvetno delo s svojimi odseki: dramski, tamburaški in knjižnica. Pozneje so prirejali tudi strokovna predavanja za splošno izobrazbo.

Takšne so bile razmere v ljuski prosveti pred začetkom prve svetovne vojne. Potem pa se je začela cepitev sil in trenja med posameznimi prosvetnimi društvi, ki se v svojih nazorih niso ujemale. Ponekod so se odnosi med društvi zaostrili in ovirali delo, drugod pa je takšno stanje samo pospeševalo prosvetno rast s težnjo za prestižem.

Med vojno je prosvetno delo zamrlo.

CEPITEV SIL — SKELECA RANA

V stari Jugoslaviji je bilo prosvetno delo ponekod na vasi dokaj živahno, le da je bilo bolj priložnostno, odvisno v prvi vrsti od iniciative in nadarjenosti posameznikov. Skoraj ni

bilo vasi v Prlekiji, kjer od časa do časa ne bi nastopali z igrami in petjem. Središča prosvetnega dela so bili prosvetni domovi, ki so bili pred drugo svetovno vojno v vseh večjih vaseh. Od nadarjenosti in sposobnosti vaških prosvetarjev je bilo odvisno prosvetno delo v vsebinskem in idejnem pogledu. Velik delež in vpliv pri prosveti na deželi sta imela duhovnik in učitelj, ki sta bila duhovna in praktična voditelja. Nasprotja med političnimi strankami niso prizanesla niti prosvetnemu delu. Cepitev sil na vasi, kjer sta obstajali dve prosvetni društvi, je bila skeleča rana, ki je prosvetno delo zavirala in preprečevala napredek v kulturnem dvigu podeželja. Ljudstvo je v svoji zdravi pameti stvarno odklanjalo vsako cepitev. Namesto da bi številčno slab kader na vasi, ki je bil sposoben v kulturno-prosvetnem delu dati kaj od sebe, povezali z vzgojnimi in izobraževalnimi smotri, so na tak način zastupljali v njem vsako veselje do prosvetnega in vzgojnega dela.

Osnovne celice kulturno-prosvetnega dela na podeželju so bila razna društva. Vrata društvenemu življenju pri Slovencih je odprlo leto 1848. Društveno življenje v predvojni dobi je bilo razširjeno. Poseben razmah je doživelo neposredno pred vojno. Prosvetna društva so bila po svoji ideološki in svetovnonazorski pripadnosti zelo raznolika, saj smo imeli v Prlekiji poleg katoliških še liberalna, sokolska, stanovska, politična in druga društva, ki so imela svoje dramske, pevske in druge prosvetne odseke. Cerkev je močno uporabljala svoj privilegirani položaj v ljudski prosveti. Najrazličnejše nabožne organizacije so imele značen vpliv na ljudi, predvsem v smeri verske gorečnosti in spoznavanja verske doktrine. Katoliška prosvetna društva so bila v vaseh, ki so bile kulturno in gospodarsko zaostale. Oddaljenost od mest in večjih kulturnih središč, pomanjkanje izobraženstva in sposobnih prosvetarjev je v prosvetnem oziru zaostalo zaledje še bolj navezalo in prepuščalo idejno in organizacijsko vodstvo prosvete duhovščini.

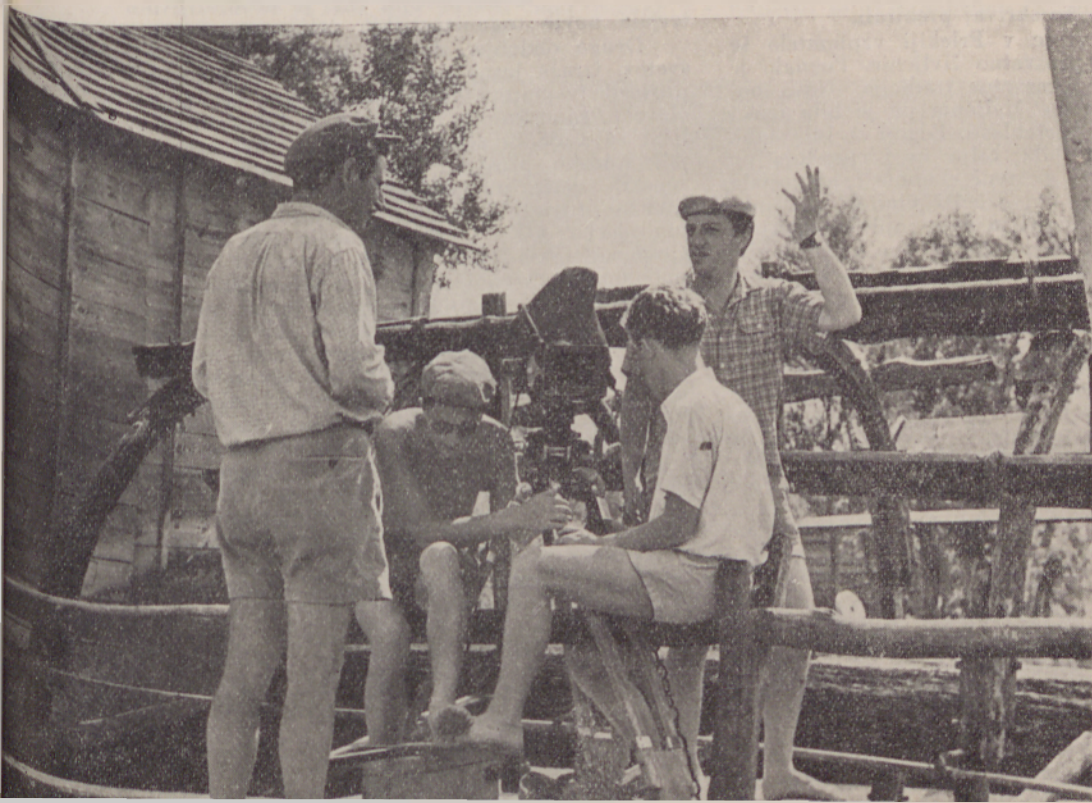
Prlekija je bila v industrijskem pogledu nerazvita, zato delavstvo s svojimi naprednimi društvi Svobodami ni moglo vplivati na podeželje, tako kot v delavskih središčih. Pomanjka-

nje delavstva in gospodarska zaostalost je morda vzrok, da se v obdobju med obema vojnama prosvetno delo ni moglo bolj progresivno usmeriti.

Močnejši pretres predstavlja za raznoliko prosvetno obzorje Prlekije ustanovitev prvih društev KFID, ki so imela člane predvsem v kmečkih vrstah. Ta društva so v poletnih mesecih prirejala kmečke praznike z nastopi koscev in žanjic, v zimskih mesecih pa razvijala močno izobraževalno delo med kmečko mladino. V prleških vaseh so DKFID poživala delo igralskih skupin, ki je zamrlo ob poplavi nabožnih verskih iger; prinesla so med kmečko ljudstvo tudi puntarske pesmi, zborne recitacije, prirejala predavanja in izlete ter tako vnašala v delo več živahnosti in pestrosti.

Predvojna prosvetna društva raznih barv in odtenkov, ki so vršila na svoji podlagi začrtane naloge, niso bila zaradi politične opredeljenosti sposobna, da bi zajela vas kot celoto v vsej njeni gospodarski in kulturni problematiki. Zato tudi niso bila sposobna dati vaški mladini močnejše kulturne in prosvetne razgibanosti. Kmečki fantje in dekleta so se le redko priklopali do primerne izobrazbe, da bi lahko našli svoje mesto v socialni razporejenosti tedanje družbe.

Vzroke, da se prosvetno delo ni moglo sprostiti in da je ostalo skozi vso dobo »sezonsko«, je iskati v nesamostojnosti, nekritičnosti in brezidejnosti prosvetnega in vzgojnega dela. Ljudska prosveta je ostala na površini brez globljih prizadevanj za kulturni dvig naše vasi. Povsod ni bilo enotnosti, kajti prosvetno delo se je tudi na podeželju drobito med zobci različnih političnih strank. Glavni vzroki pa so še globlje. Takratna vodstva in prosvetarji so lahko samo uravnavali prosvetno življenje in mu pomagali, razvijati pa se je moralo iz ljudskih potreb po izobrazbi in lepoti. Nizka proizvodnost dela, ki podeželskemu prebivalstvu ni dopuščala časa za prosveto, je prav tako važen razlog. Prleški kmet in vinogradnik garata v poletnih mesecih noč in dan in le zima pomeni za nju primeren čas, ko lahko posvetita svoj prosti čas izobrazbi in prosveti. Ljudi danes proizvodnost dela še ne prinaša takšnih dohodkov, da bi bili zagotovljeni potrebni pogoji za kulturni dvig našega

Slovenski filmski delavci so pri nas posneli film „Na valovih Mure“

podeželja. Zaradi tega je ljudska prosveta po osvoboditvi morala upoštevati to važno dejstvo in graditi na obstoječih pogojih.

Predvojnih uspehov kljub pomanjkljivosti ne smemo podcenjevati. Zabeležene so kvalitetne igralske stvaritve, srečujemo bogate knjižnice in uspele pevske nastope.

DOBA OKUPACIJE IN POVOJNI RAZVOJ

Doba okupacije pomeni najtežji čas, ki ga je kdajkoli doživel naš človek. Okupator je z nasiljem inkvizicije potujčeval in pustošil kul-

seveda ne da dokazati s številkami. Kljub temu pa v tej, močno oddaljeni pokrajini od središča slovenskega kulturnega in prosvetnega življenja opažamo prizadevanja po kvalitetni rasti v enaki meri kot skebno in premišljeno pospeševanje množičnosti. Razvoj ljudske prosvete v Prelekiji bi lahko razdelili v tri obdobja.

Prvo obdobje zajema čas po osvoboditvi, do prvega kongresa Ljudske prosvete. To obdobje ima bolj značaj spontanega navdušenja ob končani vojni kakor pa organiziranega, načrtnega dela. Prelistajmo kroniko te dobe! Vsaka vas je na svoj način dajala duška veselju ob

Ljutomersko slovensko pevsko društvo se je v dobi svojega plodnega delovanja razvilo v matično drugih glasbenih ustanov. Slika prikazuje ljutomerski mladinski pevski zbor, ki je kol prvi te vrste na slovenskih tleh začel delovati leta 1904.

turne dobrine širom po Prelekiji, ki so bile plod truda in dela vztrajnih prosvetarjev. Prosvetne domove so zaprli, inovino zaplenili, slovensko besedo in kulturo preganjali, knjige sežigali na grmadah, prosvetarje preganjali in jih izselili. Izobrazba slovenske mladine je bila prepuščena nemškimi šolam, javne knjižnice opustošene, bralni večeri in čitalnice prepovedani, igralske skupine pa razpuščene. Ljudska prosveta je bila na tleh. Redke slovenske knjige, ki so ostale po slovenskih hišah, so skrivaj prebirali.

Po svoboditvi je v Prelekiji vzplamtelo še nevidno kulturo-prosvetno življenje. Pognalo je iz korenin stare prosvetne tradicije. Nova pot lasinega kulturnega življenja pa je bila težka zaradi dediščine preteklosti. Pogoji so bili slabi. Odločilna pa je bila volja in hrepenenje po izobrazbi. V novi državni skupnosti je postala ljudska prosveta najvažnejši činitelj pri prevzgoji stare miselnosti in dvignu splošne kulture.

Iz preteklosti smo vzeli vredne kulturne dobrine. Najnaprednejše stvaritve naših kulturnih ustvarjalcev je bilo treba posredovati ljudem. Prosveta se je temeljito lotila dela v smeri miselne prevzgoje ljudi. Vojna je čudovito razgibala težnjo po izobrazbi. V vojni je človek spoznal marsikaj, doživel duševno krizo in v knjigi je iskal odgovor na številna vprašanja. Ta uspešena duševna preobrazba in hotenje ljudi je v novih pogojih ustvarilo organizacijske oblike vseljudskega prosvetnega dela. Prosveta je dobila značaj množične dejavnosti. V tej kvantitativni razširjenosti je najbolj napredovala od predvojne, dočim v kvalitativnem pogledu ponekod še zaostaja za predvojno višino. To se

končani vojni. Na vaških mitingih so že nastopali z recitacijami in plesnimi točkami. Prosvetno delo je bilo razdrobljeno in nepovezano. Vsaka organizacija je imela svojo knjižnico, pevski zbor in igralsko družino. Na splošno lahko trdimo, da so bila takratna vodstva prosvete brez pravega posluha za prosvetno delo. Takšen položaj pa je bil za daljšo dobo nevzdržen. Težnja po izobrazbi in široki razgledanosti, ki je gotovo značilna za povojni čas, je neodložljivo terjala novih organizacijskih prijemov.

Drugo obdobje, obdobje ljudsko-prosvetnih svetov, izraža jasne smernice kongresa Ljudske prosvete (v marcu 1947) s poudarkom na vzgoji človeka. Ljudsko-prosvetni sveti so bili ustanovljeni zato, da bi združevali in pravilno usmerjali ljudsko prosveto sindikalnih, mladinskih, ženskih, zadržnih organizacij in samostojnih ljudsko-prosvetnih društev ter kulturno-prosvetnih odsekov OP. V bistvu se način dela ni dosti spremenil. Niso redki primeri, ko so bili ti sveti popolnoma odtrgani od ljudi in stvarnosti. Sveti so dovoljevali in prepovedovali razne igre in kulturne prireditve. Te cenzurske ukrepe so ponekod delali brez zavestne odgovornosti in kritike predloženih del, zato so bili takorekoč na dnevnem redu spori med predvojnimi igralskimi družinami, gasilci, mladino itd. Razumljivo je, da je takšen način dela samo hromil in razjedal zdravo delo ljudske prosvete. Organizacijska oblika takšnega dela je iz dneva v dan opozarjala, da z razdrobljenimi skupinami ne bo mogoče doseči večjih uspehov. Da so krajevni sveti mogli biti le prehodna organizacijska oblika, se ni pokazalo samo v Prelekiji. Nužno se je

bilo treba vrniti k prirodnejši organizacijski obliki, ki je trdnjša, bolj demokratična in ljudska — k društvom.

Tretje obdobje označuje torej povezovanje skupin v društva in iskanje sposobnih okrajnih vodstev. V nadaljnjem organizacijskem razvoju so se formirala sindikalna, mladinska, izobraževalna in druga društva, ki so se čedalje bolj

Dramatski odsek ljutomerskega Sokola je pred vojno uprizoril Mažuraničevo »Hasanaginica«

osamosvajala, dokler se dokončno niso popolnoma odcepila od svojih matičnih organizacij. Prva društva so bila leta 1949 ustanovljena v Ljutomeru, Gorju, Radgoni in tudi že na deželi. V mestih so ustanavljali sindikalna, na podeželju izobraževalna društva.

Nova doba pa je nastopila preteklo leto z ustanavljanjem delavskih kulturno-prosvetnih društev »Svobode« v delavskih središčih. »Svobode«, ki bi naj prinesle novega duha v kulturno-prosvetno delo naših ljudi, še niso prebile ledu in se njihovo delo bistveno ne razlikuje od prejšnjih društev. Do konca preteklega leta je bilo ustanovljenih pet »Svobod« in sicer: v Radgoni, v Ljutomeru, Radencih, Kapeli in Zelez-nih dverih; to je tam, kjer je med člani društva

večina delavcev in kjer so ugodni pogoji za razvoj »Svobod«. Skupaj je po podatkih delovalo v okraju 32 ljudsko-prosvetnih društev.

LJUDSKI ODRI IN DRAMATSKE SKUPINE

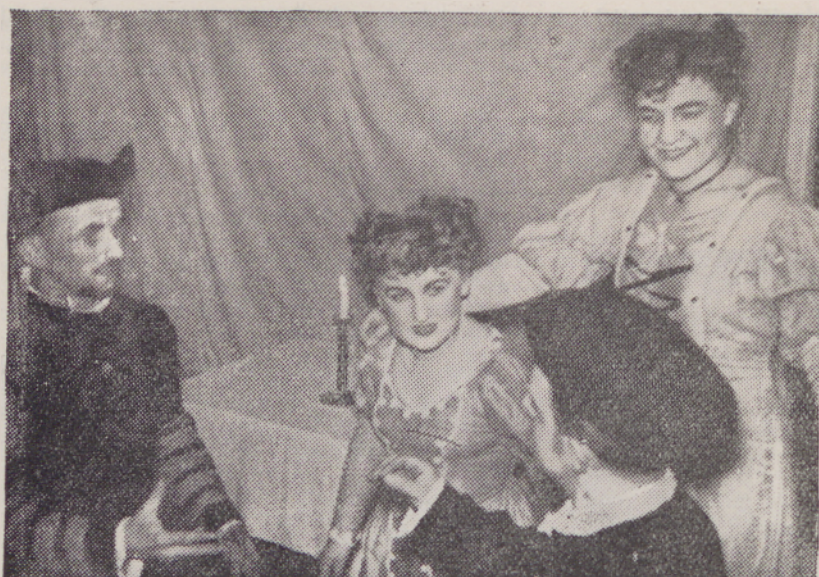
Začetki igranja v Prlekiji segajo v drugo polovico preteklega stoletja. Ne smemo misliti, da se naš človek že pred prvo gledališko predstavo ni igralsko izživljal. Stari ljudski običaji, zlasti ženitovanjski, so posebne vrste ljudske komedije, kjer so ljudje lahko zadovoljevali svoje estetske potrebe po igranju. Prvo uprizorjeno slovensko dramsko delo je bila Linhartova »Zupanova Micka«, ki so jo v okviru priprav za ustanovitev čitalnice uprizorili 18. avgusta 1867 v Ljutomeru. Vloge so dobro interpretirali Angela Huberova, Kukovčeva, Gomilšek, Ornik, Kukovec in Jesih. Igro je po vsej verjetnosti zrežiral A. Kocmit, ki je verjetno tudi sam igral. Za daljšo dobo nimamo nobenih podatkov o razvoju dramske kulture v Ljutomeru. Leta 1892 je čitalniški odbor razpravljal o čitalniški dramski skupini in sprejel sklep, da se čitalnica vključi v »Dramatsko društvo« v Ljubljani kot reden član. To dejstvo nazorno govori, da je amatersko igranje v Ljutomeru bilo v tedanji dobi že precej utrjeno in razširjeno.

Val odrskega ustvarjanja je proti koncu prejšnjega stoletja zajel tudi podeželje. Leta 1897 je igrala ljutomerska čitalniška skupina igro »Berite Novice«. Istega leta je bil prirejen skupni izlet ljutomerske in ormoške čitalnice k Tomažu in verjetno je, da so tudi tam uprizorili »Berite Novice«, ker sta v sporedu nastopila tudi združena pevska zbora obeh čitalnic. Amatersko gledališko dejavnost so razširjali tudi dijaki, ki so pribajali na počitnice. Ustno izročilo pravi, da je pisatelj Ksaver Meško že pred letom 1900 nastopal z dijaško igralsko skupino po večjih krajih, med drugim tudi pri Tomažu.

Katoliška izobraževalna društva so skrbela za razvoj amaterskih ljudskih odrov na deželi. Prvotno je bila izbira del nabožnega značaja. Ponekod, kjer je bil vpliv duhovščine močan, so igre igrali ločeno dekleta in fantje. V tem času so igrali nabožne igre kot so: »Lurska pastirica«, ki so jo okrog leta 1900 uprizorili v Radgoni in »Pri kapelici«, ki so jo v začetku

Zadružni dom na Cveni je bil zgrajen med prvimi v Sloveniji. Slika prikazuje množino ljudi ob otvoritvi doma

Izobraževalno umetniško društvo »France Prešeren« iz Stare ceste je bilo na tekmovanju Ljudske prosvete v Ljubljani nagrajeno kot najboljšo podeželsko društvo v Sloveniji. Posebno se je proslavila njihova igralska skupina, ki ima v kraju in okolici zaradi kvalitetnih prireditev lep ugled

tega stoletja uprizorili v Križevcih. V poznejših letih se na odrih vedno bolj uveljavljata burka in komedija. Leta 1908 so mariborski dijaki pod imenom Ljutomerske čitalnice uprizorili igro »Cigani«. Naslednje leto je bila Ljutomerska čitalnica pobudnik, da so pod njenim pokroviteljstvom prišle na oder sledeče igre: »Cevljar-baron« s sodelovanjem orkestra in »Slovenskega pevskega društva« v Ljutomeru. Dvakrat so uprizorili igro »Cigani« v Vidmu ob Ščavnici in Veržeju. Pod zaščito čitalnice pa so v Vučji vasi igrali »Solskega nadzornika« in »Bucek v strahu«. V letih pred prvo svetovno vojno se je amaterska gledališka dejavnost na deželi utrdila, saj so letno igrali že 3 do 4 igre.

Po vojni je skupina gimnazijcev, učiteljskihnikov in študentov pritegnila pozornost ljudstva z raznimi nastopi in gledališkimi predstavami v Vidmu in pri Mali Nedelji. Največji kulturno-prosvetni dogodek, v zvezi z delom prleških študentov, kmečkih fantov in deklet, je bila uprizoritev Tostojeve drame »Moč teme« pri Mali Nedelji poleti 1925. Napredna mladina je dokazala tistim, ki so trdili, da je treba na kmetih upri-

zarjati le lahke in cenene veselice in burke, da to ni res. Delo je zrežiral in igral tudi glavno vlogo Bratko Kreft.

Dramatski odsek Ljutomerskega Sokola je uprizoril leta 1925 za otvoritev sezone Cankarjevo dramo »Kralj na Betajnovi«. V tem letu so predstave morali prirejati že vsakih 14 dni. Cankarjeva drama je na Ljutomerskem odru kot prvi revolucionarni poizkus dosegla prodoren uspeh in pokazala, da je naš preprosti človek sposoben za resno kulturno-umetniško delo in da je občinstvo sposobno sprejemati in razumeti tudi težja dramska dela. Zabeležiti še moramo predstavi: Gogolj »Revizor« in Kreftove »Celjske grofe« v Ljutomeru ter uprizoritev Tolstojeve drame »Moč teme« v Veržeju.

Po osvoboditvi se je amatersko igranje še razširilo. Po statističnih podatkih je bilo preteklo leto v okraju 30 dramskih odsekov z 805 člani. Vsi odseki so naštevali 73 dramskih del in priredili 167 predstav.

Najbolj pereče vprašanje naših odrov je repertoar. To vprašanje je za ljudske odre še po-

Za razvedrilo ljudi skrbijo danes v okraju zelo razširjeni kinomatografi. Po osvoboditvi so bile tudi na podeželju zgrajene in opremljene kinodvorane s filmskimi projektorji. Mreža vasi s sedmimi filmskimi predstavami se venomer širi. Kinomatografi v Ljutomeru, Križevcih, Gornji Radgoni, Radencih, Apačah, Vidmu ob Ščavnici, Tomažu, Miklažu in Ivanjkovcih posredujejo ljubiteljem sedme umetnosti domače in tuje filme.

Svedski film »Plesala je eno samo poletje« je bil pri ljudeh dobro sprejet. Najpeč obiskovalcev pa so poleg omenjenega filma privabili tudi domači film »Vesna«, mehiški film »En dan žioljenja« in ameriški film »V vrtincu«.

selbno težko, ker moramo pri izbiri iger upoštevati igralsko zmogljivost skupin, tehnično zmogljivost odrov in ustreznost iger glede na različnost občinstva. Kakor pri igralcih tako so tudi pri občinstvu veseloigre najbolj priljubljene. Pred vojno je na veseloigre odpadlo 75% vseh uprizaritev. V zadnjih letih se je to razmerje nekoliko popravilo, toda komedija še vedno prevladuje. Lansko leto so največ igrali: Moliere: »Jurij tepček«, Golar »Vdova Rošlinka«, Dickens »Čvrček za pečjo«, Nušič »Navaden človek« in »Dr.«; od dram pa: Finžgar »Naša kri« in »Veriga«, Jurčič »Rokovnjači«, Renec »Volkodlak« itd.

PETJE IN GLASBA

Prlekija je pokrajina veselja in vedre pesmi, ki zveni od gostije do gostije, od trgatve do trgatve. Čeprav ljudje tod radi pojo, je bilo petje dolgo neorganizirano. Za pred ustanovitvijo Čitalnice in v Ljutomeru vodil petje učitelj Janez Bauer. Čitalniški pevski zbor je deloval od leta 1868 do 1894. Ker pa je bil odvisen od čitalniškega odbora in ker so mislili, da bi samostojno laže napredoval, je vzklikla misel o samostojnem pevskem društvu, ki je bilo ustanovljeno leta 1894. Društvo je skoraj vsako leto pripravilo kvaliteten koncert narodnih in umetnih pesmi, prirejalo pa je tudi operete, zabavne večere in izlete v okolico. V začetku tega stoletja so se tudi na deželi začeli pojavljati pevski zbori, ki so jih običajno vodili organisti. V Radgoni je zbor Bralnega društva vodil Čirič, nadarjen organist, ki je vglasbil več narodnih pesmi. Znaní so še zbori v Križevcih, Veržejni, Vidmu ob Ščavnici itd.

Za dobo čitalnic je značilno tudi tamburaštvo. Tamburaši so skupno s pevci prirejali gostovanja. Zbori tamburašev so bili v vseh večjih vaseh. V Vidmu ob Ščavnici so nekaj časa obstajali celo trije tamburaški zbori.

Po osvoboditvi se je petje in glasbeno življenje še bolj razmahnilo. Na proslavi 60-letnice pevskega društva v Ljutomeru je nastopilo 468 pevcev in pevk. Godbi na pihala v Bučkovecih in Ljutomeru se postopoma tudi tehnično izboljšujeta. Statistični podatki pravijo, da je v okraju 24 pevskih zborov, 6 tamburaških zborov, 5 godbe na pihala, 2 orkestra in 2 plesna orkestra. Zlasti lepo se v zadnjih letih razvijajo nekateri tamburaški zbori, kar je vsekakor za pozdraviti.

Če na koncu strnemo povedane misli v celoto in skušamo napraviti zaključek, je na prvi pogled vidno, da Prlekija skozi desetletja svojega kulturnega in prosvetnega razvoja ni cap-

Značilna prleška hiša, ki jo srečujemo v vinskih gorica.

ljala po poti kulturnega primitivizma. Čeprav je bila do nedavnega brez pravih kulturnih zvez s središčem slovenskega kulturnega in prosvetnega življenja ter brez potrebne pomoči, ni zaostala za kulturnim razvojem ostalih slovenskih pokrajin. Nasprotno, ponaša se lahko s delom, ki izhaja iz starih tradicij in ima vso podporo pri ljudstvu, ki je pripravljeno za svojo prosveto mnogo žrtvovati.

Jeruzalem, kraj kjer gojijo trto svetovno znanih vin. Jeruzalem pa ni samo znan po vinu. Delavci vinogradniškega gospodarstva slovijo tudi kot skrbni gospodarji. Pogrešamo pa pri teh ljudeh v »belaženih gorica« organizirano prosvetno in izobraževalno delo.

O ljudskih grbih v Prelekiji

Med posebnosti Prelekije štejemo poleg samosvoje govorice in raznih starinskih šeg tudi ljudske ali vaške šaljive grbe, s katerimi se ponašajo še skoraj vse vasi in se med seboj zbadajo. Tako pravijo Lotmeržanci svojim sosedom na Kamenščaku, da imajo žabo »na lancie (verigi) in jih dražijo s staro zabavljico, ki jo je zapisal Stanko Vraz in se glasi najbrž takole:

Vi Kamenščanci,
sami pijanci,
penez več nemate,
hoče domul

Mamo, še mamu
žabo na lancie,
žabo udamo,
peneze mamul

Kamenščanci pa jim odgovarjajo, da imajo medveda »na lancie«. Izraz »na lancie« je precej razširjen, posebno na Murskem polju, vprašanje je, ali je samo v zvezi z živalmi, ki bi utegnile uiti, ali tudi z drugimi rečmi, ki veljajo za ljudski grb. V slednjem primeru bi bila tu neka podobnost s knjigami, ki so jih v srednjem veku imeli na verigah, da jih ni kdo ukradel. Kraja ljudskih grobov pa je sploh razširjena in pomembna navada.

Ljudski grbi imajo kakor plemiški, mestni, trški in deželni svojo zgodovino. Grbi sploh so se razvili v srednjem veku z nastankom viteštva in najbolj za časa križarskih vojsk, ko so plemiči po vzhodnjaškem ozir. bizantičnem vzgledu prevzeli podobe raznih živali: leva, leoparda, orla itd. Tudi svoje čelade so okraševali z istimi znamenji, ki so bila tam dalje vidna ko na ščitu. Grbi vladarskih rodovin so se večkrat obranili kot državni grbi. Določen grb je kmalu postal dedno znamenje vsega plemiškega rodu in se je s časom prenesel tudi na njegovo zemljiško posest ali gospodstvo. Če je plemič podedoval ali sprejel v zakon kako novo graščino, je prevzel v svoj rodbinski grb še grb graščine ali vsaj njegov bistveni, najznačilnejši del. Grb se je torej podedoval. Nemški se pravi podedovali erben. Se zdaj pravijo pri nas ponekod za podedovati erbatni ali herbatni, erh ali herb, kar pomeni dediča, in erbija, herbija — dedičina. Iz te nemške besede, ki je prišla k nam s frankovsko-nemškim fevdalizmom, je nastala naša izposojenka grb, ruska gerb, češka herh.

S časom so take grbe prevzele ali prejele od vladarjev tudi mestne trške občine ter celo osebe meščanskega stanu. Tako je n. pr. trg Ljutomer dobil svoj stari uradni grb: na srebrnem ščitu se vzpenja nad zmajem na zeleni trati konj-samorog, t. j. konj z rogom na čelu, v levem gornjem kotu pa so trije rdeči križci. Morda je konj v zvezi s konjerejo, ki je bila že od nekdanj na Murskem polju doma, zmaj pa z močvirnatim svetom na severu in zapadni strani kraja. Grb so imeli Ljutomerčani kakor tudi drugi imetniki grobov v svojem uradnem pečatu, s katerim so pečatili vse važne listine. Kako pa so Ljutomeržani prišli do svojega medveda »na lancie? Graščinski podlužniki na Murskem polju in sploh v Prelekiji so videli, kako se njihovi plemiški gospodje na Braneku, Doljem gradu, v Lokaveh, na Cvenu itd. ponašajo s svojimi grbi ali kakšno veljavo imajo pečati s takimi grbi. Prčki pa so tudi veseli ljudje in hudi šaljivci, ki radi zbadajo drug drugega ter rajši pojejo in se smejiyo, kakor da bi preklinjali in se jokali. Ker jim vladarji niso poklanjali lepih grobov kakor plemičem, mestom, trgom itd., so si razne preleške vasi izmislili čisto svoje, največkrat šaljive vsebine. Včasih so najbrž sosedne vasi nadele kakšni vasi kak grb vedno šaljivega in navadno za kraj značilnega pomena. Drugače si namreč ne moremo razložiti dejstva, da imajo neki kraji grbe, ki niso čestni, n. pr. Zerovinci, ki po starem izročilu »na vutjem govnu kolje špičijoz«. Kajpada so bili tudi Ljutomerski tržani ali »pürgaris« na svojega samoroga huda ponosni in se imeli za nekaj boljšega od zvesničarstva ali vaščanov. Ni čudež, da so jim okoličani nagajali, kjerkoli so le mogli. Tako so jim najbrž priknali tudi medveda na lancie.

S svojimi grbi se ponašajo ozir. dražijo Prčki, kakor že rečeno, ob takih prilikah, ko se zbero ljudje iz raznih vasi, n. pr. na znanih »gostivanjih«, ki so trajala nekdanj do tri dni. Samo jesti in piti, pa peti in plelsati niso mogli ves čas, med številnimi rihdami (jedmi), ki so jih nosili na mize v daljših presledkih. Zato pa so se kratkočasili s raznimi šalami in burkami. To se dogaja v manjši meri še dandanes. Bandere ali zastave z grbom tudi nekdanj niso imeli po vseh vaseh, še manj v sedanjih časih. Svntje prineso s seboj znamenja svojih vasi,

ki jih nekateri hranijo prav za take prilike ali jih napravijo iz lesa. Obesijo jih navadno na stropni tram, da visi nad njimi. Bahajo se z njimi, se hvalijo, kako so lepa in imenitna. O drugih pa govore šaljivo, prepirljivo in zbadljivo. Kdor ima dober jezik, zmaguje v tem boju. Največ veselja in smeha je tedaj, če ukrade kdo, recimo, Ljutomeržani, nugačeno igračo, medvedca, ki si ga je tu prinesel s seboj, in nagna polem z njim svoje bucke. Najbolj sramotno je to za domačine vasi, kjer se pravkar gostijo. Spodnji Kamenščak ima zlato gorro, gotovo ne zala, ker je bila nekdanj v njem zlata ruda, ampak najbrž zato, ker je prdnata prest na njem rdečkaste burve, toda malo rodovitna. Gorrajemu Kamenščaku so izmislili žabo na lancie menda zato, ker je na njem mnogokrat suša. V sosednjem Radomerju, ki leži v lepi dolini, častijo piškurja, ribo, ki živi v plitvih potokih in blatnih jarkih. Pravijo, da ima piškur hrke in še mrtev skače po hiši, če ga osoliš. Noršinci blizu Ljutomern se bahajo z rotavžem, t. j. s kotorom, večjo hišo ali gradičem, vselej pa s stolpom, četudi so samo vas. Sosedni Babinci pa imajo edinstveno »babinsko russo«. Znoj unstopajo vaški »čehakie« predvsem tudi na pustni torek. Josip Karba jo opisuje v Večernicah leta 1891 takole: Iz lesa naredijo konjsko glavo, jo ovijejo z zajčjimi kožami in ji napravijo ušesa in oči. Potem ji nataknejo uzo in obesijo na njo zvonce. Dalje pripravijo kola s sedežem za dva našemljena moška, pred tem je prostor za ruso: neki moški, v gungo (koco) ali rjuho zavil, drži napravljeno glavo ter jo prenika sem ter tja. Obrača jo vedno na ono stran, od koder se ji kdo približuje, kakor da bi ji dišalo človeško meso, in sega hlastno po človeku. Ta rusca se torej vozi. V ščavnici dolini pa hodi od hiše do hiše. Napravita jo dva moška, ki se naslonita s hrbti drug na drugega, potem ju čez pas zvežejo. Sklojena ju pokrijejo s ponjavo ali veliko rjuho. Prvi moli izpod ponjave drog z doma izdelano in s peruti našemljeno konjsko glavo ali pa s stariim piškrom. Drugi pa maha namesto z repom z metlo, jo namaka v mlake in kaluže ter škropi radovedneže. Seveda mora ta mož hoditi zadenski, če se rusca prenika. Okoli Vidnu ob ščavnici pa predstavlja rusca samo en moški. Ru-

sino glava stoji na lesenem okviru, ki ga nosi moški na obeh bokih. Okvir zgrnejo z rjuho tako, da moški navidez jaha, saj mu vise ob rusinih bokih visoki škronji. Ruso lahko imamo za ostanek prastarih poganskih obredov, ki so bili razširjeni po vsej Evropi in v zvezi s konjerejo. Poleg dveh »vzagoče« ali »hudičof« je rusu edina mistična predstava, ki je prešla v preški ljudski grb.

Staroslavnemu trgu ali »varaši« Veržeju blizu Mure, o katerem krožijo razne budomašne storije kakor o Ribničanih, Butaleih, Maruberžanih in Lemberžanih blizu Rogatec, kuca ob veselih prilikah kuka vica, dasi imajo v uradnem grbu ribo in jih sosedi radi dražijo s tikvijo ali bučo, ki so jo pre nekoč jahali dol po Muri, ali pa z bikom, ki so ga baje »na turec« vlekli. Veržejci so bili včasih hudo iznajdljivi in nujajivi. Tako so nekoč hoteli prebivalcem Mote niže ob Muri utopiti gosaka, ki ga imava v svojem grbu. Seveda se jim to ni posrečilo in gosak še danes ponosno stopa po molenskih pašnikih ali leži o Martinovem pohlevno na velikem krožniku. Krapje ob Muri si je izbralo tistega krapa, ki v tankjšnjih Muricah (trokavib) ni redek. Na bližnjem Cvenu pa častijo rakovo samico, račico, ki »so jo k biki gonili, bikovino pa dužni ostali«. Vas Pristava ob Muri ima v grbu mak, znamenje, da so nekdanj prišleovali na Murskem polju veliko moka, od katerega so dajali graščakom tudi desetino. Imeni Mukoter in Makovec nista redki. Sosedna Štročja vas se sladka z medom iz čebelnega košča — morda so se tod posebno ukvarjali s čebelnami. Vinorodni Presiki so prišli na brod, dasi teče po dolini samo ponižen potoček. Sosedna Nunska graba ima klošter ali samostan, ker je tu stala večja hiša, nekdanj last Runskega samostana pri Gradcu. V Rinečtovi grabi gostoli slavič, slavček, kar se sklada z nekdanjim nemškim imenom Nachtigall. Na Podgrudju, nud katerim se dvigajo lepe gorice, nosijo starinski čustiljivi rovaš, t. j. palico, v katero še danes zarezujejo »pištarje« ali brentarji število »piše« ali brent, ki jih, polne grozija, nosijo ob trgatvi v »preše« ali stiskalnice. V paradiz ali naj te povahijo prebivalci bližnjega Grosovčaka, ki so si za znamenje raja izbrali rdeče jabolko. Na grifasti Stari cesti zapadno od Ljutomera redijo ježa, ki hudo zblnda, če ga nanteniš ukrasti. Sosednemu naselju Benetku prepeva vse jesenske noči od sladkega soka omamljeni čirič in vabi v trgatve. Raztreseno naselje Mckot-

Trgateg. »Piša« bo skoraj polna in »pištar« jo bo odnesel na »preše«. Zvečer, ko bo mošt že tekkel v kad, bo spet mnogo smeha in veselja.

njak se ponaša kot pravo mesto in ima tega v svojem grbu v velikih čišlih. V Zerovincih — Vrazovi »dubravi zerovinske« — pečejo z nekim poniževalnim delom: kakor smo že čuli, »špičijo« kolje na vučjem govnuu. Zato pa je sosedni Desnjak bolj imeniten, snj »spišča zarjo«. Ko namreč napoči čas, ko se svatje razidejo, polegne gospodar čez rešeto rdeč rohce, v rešeto pa postavi gorečo svetilko. Ko stopi nato s to pripravo v hišo, ugasnejo vse druge sonce. Gostje vedo, da je gostija pri kraju. Ponižnejši Kozarščak se ponaša s kratko kozo, dolgi Hujar pa s gibčnim kuščarjem. V Cezanjeveih ob Sčavnici so si izbrali vizo ali bizovino, ki ji navadno pravimo »beluga«. V Vo-gričevcih imajo čuden grb, namreč pri vsaki hiši druga meštrijo ali rokodelstvo najbrž zaradi tega, ker tam nekdanj ni bilo rokodelcev ali prav malo. Vaščane Vidanovec na sosednem griču straži vsako noč čuk; morda jih

spominja njegov klic na ime naselja. V Lokavcih na ravnem Murskem polju lahko ukradeš debelo rdečo butlenko, jabolko neke domače vrste. V Šalincih zobljejo debelo črešnjo in ti jih radi ponudijo. V bližnjih Kristancih se potem lahko nalokaš imenitne sirrotke. V Banovcih so manj ječji, zato pa stanejo bolj gospodski v graščini podobnem »Lampiščaku« ali svetilniku. Na sosedni Grčavi te čaka navadna zelena žaba. V oddaljene Logarovec pa hodi samo, če se ne bojiš živega »vrageca«, ki ti privihra naproti. Podabnega hudiča imajo tudi v Gajšoveih na lanci, z logarovskim pa sta si »vrdi kak vrug zlodja. V Kokoričih ti zaigrajo radi na starinske »brumbice«, majhen instrument za velika usta, o katerem je zapisal Stanko Vraz: »Da bi brumbice mela, si hrumbala bit«. V Križevcih sredi Murskega polja prelisčijo tatove grbov z vujkarjem ali »vajkartom«, pramenom rdečih nití, v katerem so skrite igle. V bližnjih Borecih

se pazi, da te sosed ne piči z iglo v bedro rekši: »Boreške mühe hudo pikajo.« V Ključarovecih ti ponudijo črgo, žogo ali blazinico s skritimi iglami, po drugih podatkih pa »prper« (popper) ali celo suho južino. V Bunčanih prinese cvrlo, povodno plico, ki jo navadno predstavlja hudo razkuštrana in oskubla kokoš. Bolje okusen je menda recak (racman), ki te čaka v Stari vasi, če še ni po-

Ljutomerski grb

ginil pod mostom, »ven je ne vode meja«. Nato se v Novi vasi lahko napiješ zanesljivega domačega zdravila, brijave, t. j. s poprom pomešanega žganja, v Iljaševcih pa si potem oddahneš, ko napredeš nekaj časa, kakor to opisuje tudi Fran Milčinski v pravljici »Gospod in bruska«. Predstavlja ga mož in žena, ki sedita, saj imata čas. Starovaškega recaka lahko spraviš v lovsko torbo ali kanjir, ki ga izmakneš v Bučevcih, kjer pre »krüh s kanjira jejo«, v sosedni Vučji vasi pa se zopet srečaš z makom tam od Pristave. Med vasmi, ki se nato vrste ob Muri proti Radgoni, se ponaša Hrastje s svojim kavranom ali kavračem, Gornja Motla se masti z ribo, v Rihčarovecih jedo radi jetra in v Turjancih so hajdinski žgajniki zelo priljubljena jed, saj so mladiči iz Ščavniške doline, ki so nekdanj hodili tja mlati, tožili: »Zaran žgajinke, opodne žgajinke, večer žgajinke, pa sen sit kak bik!« V Radencih si »vračijo« želodec v svojem grbu z imenitno slatino, v Boračevi so veliki prijatelji kolone, v Šratovecih imajo redkega ptiča, namreč »vrabla v kobačie (kletki), na Meleh blizu doroče Mure pa baren (brod).

Na Račkem vrhu ali Račjaku pijejo še iz starinske majo-

like, na visoki Kapeli se prevažajo z ladjo, Paričnjak čuva svoj prazni vinski »püčele« (nemški Pitschel), na Zahjaku redijo namesto žabe purana, v Orehovcih se bahajo z orlom, ker jim je bil oreh najbrž premalo imeniten, v Črešnjevcih zobjajo seveda črešnje, na Noričkem vrhu pa praznijo »pütroz«, posebne vrste vrč z ozkim dulcem. Na poti v Ščavniško dolino se okrepčamo na vinorodnem Murščanku s pintom dobrega vina, v sosednih Zasadih nas pozdravlja »vučja tacca«, na Rožičkem vrhu pa lahko pozobamo lep, sladek grozd. Medpotoma si v Stanetincih privoščimo preko prece (presto), v Kupetincih se ustavimo pred znamenito Benedikovo (Benediktovo) tablico in jo nato naglo mahamo po Seliščih, da nas ne popikajo z jezo, t. j. z ježovo kožo na palici, kakršno še nosijo »pozavčini«, kadar hodijo po vaseh »na gostüvanje pozavate« ali vahit. Mimogrede poglejmo še v vasi okoli Male Nedelje! V Bučkovcih lovijo po jarkih svojega priljubljenega piškurja, v Drakovecih častijo »grozovitnoga lintvera« — zmaja (nemški der Drache), v Kuršencih jedo »črno žüpo s pütre«, kar ni lahka reč, v Sitarovecih nabirajo na močvirnatih travnikih silovce in Radoslavci se postavljajo s čajco, povodno plico, ki je prej sorodna galebu (ruski čajka) kakor kavki. V Precetincih pomaga pri delu trmasta mula, v Moravecih na južni strani »bregače« skače kobila z zrebcom, v Bodislavcih ti postrežejo z domačim mehkim sirrom, v Godčmarcih pa z »zmahnine gosakom«. V Grabšincih silno skrbijo za dober pinkavec ali »čürke«, da namreč žganje lepo teče iz kofla v lonec, v Trbegovcih pa nam radi pokažejo borovnjaka ali brinovko (prleška borovica — brin), napravljenega iz žgune gline in votlega; napolnijo ga z vodo, in če vanj pihneš, zažvrkoli in poškropi radovedneže. Po Sovjaku se spreletava ponočna sava, v ravninskih Berkovecih onstran vijugaste Ščavnice nosijo »krüh v kanjir« in sosedji jih zbadajo: »Berkoveci majo kanjir na gobci!« V Bolehnečevcih se pase lepa kobila, na Zihlavi skovika že znani čuk ali nas morda čaka oblikovec, okroglo poleno, ki se mu je dobro izogniti. Slaptinci imajo samo domodono žabo, na Jamni pripravljajo dragim gostom pijavice, ki pa niso nič drugega kakor klobase z ostrimi »gumbešnicami« (bucikami) namesto lesenih »špale«. Tudi na Vidmu se oglašča čuk, v Bi-

serjanah pa bolj prijazni recak. V Čakovi moramo pazko imeti, da nas ne piči kača iz njegega grba. Najbolje je, če se zatečemo pod breze vasi Brezje ali pa v Kutince, kjer nam morda postrežejo z rumeno kutino. Ni pa dobro hoditi po Blagušu, kjer se utegne zgoditi, da nas napade priljudna domača uš. V Dragotincih ti radi pričejejo na mizo »maternoc«, kolono iz debelega črevesa in polno skritih bodic. V Okoslavcih nas pozdravlja smrdeči hupkač ali vdeh, ki živi na ondotnih močvirnih travnikih; sosedni dečki zmerjajo okoslavske z »vdebovc«. V Očeslavcih te povahijo na »rendoc«, rajanje (nemški der Reigen) ali ples in ti ponudijo domače slatine, potem pa lahko zaspiš pod blazino, ki jo čuvajo v »zlahtnem« Grabnoču, ali pa si v sosednih Kraljevcih privoščiš sočno rumpo, neko debelo vrsto hruške. V Ivanjcih se ne hodi bost z njihovim divjim bikom, ampak ga skušaj zvezati s »stričkic« (nemški der Strick) ali vrvmi, ki jih častijo v Kunovi pri Negovi.

Če pogledamo zdaj iz ljutomerske okolice v bolj oddaljene »grabe« in »bregače«, tju v tiste predele Prlekije, od koder teko njeni potoki v Pesnico in Dravo, prihajamo najprej v kraje, kjer so poročila o ljudskih grbih redkejša. V Oseku nosijo krčenco, moliko za krčenje, kar se nunaša na bližnje, nekdanj

Prleška pozavčina

pomembne kamnolome. V Cogečincih si zvonijo v eekarju, v Senarski se zalagajo s skromno koruznico, koruzno pogučo, v Spodnjih Verjanah pa redijo permana (nemški der Bär), merjansa. V Gočovi

jim je od vsega mesa za veliko noč ostala samo uboga čeljust, v Župetiincih pa od živinčeta samo kravji rep. Malo na buljšem su v Ločiču pri Desterniku (Vrbanu), kjer imajo vsaj butole ali že omenjene butolenske, in v Trnovski vasi pri Bišu, kjer jedo golljo in sladko župo, medtem ko se v Gaberniku pri Juršincih zadovoljujejo s pukaši, zelenimi žabicami. Hlapenci se zabavajo ob igri kobile, Polenci pri Polenšaku ponujajo gostom kiselaka (kislomleko) za žejo, v Srelnjancih in Zalmancih jih pitajo s ščuko, v Ritmerku jim priosejo medu v torbi, v Brezovcih pa se jim je v sirotki znašla žaba. V Brezovcih so si za grb ulovili ručico, neko potčno ribico, v srečnejših Sodiincih se mastijo s krapom, v Podgorcih pa se buhajo s po-

ga jelena in v Sejanecih prvažajo sirotko celo na lojtrah. Majhni Zablenščak je ponosen na svojega konjenika, ki mu Senežci ponujajo za konoja krplje (lucne) sena. V Pršetiincih gojijo lepo živino, saj v kopanji (koritu) tele kopljejo in z žlico (golido) krv zajemljejo, v Lahoncih pa so bogatejši in bolj potrtni, kar kažejo njihovi iz klobas spleteni pločovi ali lese, pokrite z »gibanjem«, najboljšimi prleškimi pogačami. Sosedni Zvab je skromnejši in zadovoljen s koruznjajo (zlevanko iz koruzne moke), Ivanjkovci z muho na lanu, Stanovno s krapom, Brebravnik s piškurjem, Pavlovci celo z volčjim črevesjem, medtem ko se Mihalovci bahajo s svojo debelo prasico. V Lihanji pa je ostal spomin na valka, zafa

gledajo na »slukovo vüra«, kdaj jim je treba pleti slavni »hüke« ali čebulo. V Dornavi merijo blato z mernikom (meclom, nemški der Metzen), v Mezgovcih redijo debelo uš, Tibolci se ponašajo s slabotnim in strašljivim možičkom, Moškanjci pa v sitno muho ali bolho. Gorišnica se muči z zalitim kopunom, v Forminu obsekavajo staro vrbačo, Spuhlja nosi konjsko figo na deski, v Prvencih in Sobetiincih se zadovoljujejo z domačim kruhom, v Bukovcih nosijo kašo v vrečevi, v Stojncih pa je jetrnica s kašo doma. Muretinci so si izvolili jaremuica, ki spaja jarem z ojnico, Mala vas zopet muho in Gajevci želvo. V Zamošanih si privoščijo večkrat pogačo na kozachi (trinožnem stolu), v Cvetkovcih se zalagajo z graham, v

Najbolj domače se naš človek počuti, kadar se napije iz »slučene ročke«

trtim gutrom ali lesu. V Rucmancih blizu Kostanju (Tomaža) poselevajo radi na jezi, t. j. na obročnjaku ali reznem stolu, pri Kostanju častijo krompir, v Ključarovecih suho južino, v Savecih si gladijo z brusom človeško jezo, v Bratonečevcih so ustrelili ponosne-

pravijo ojenim prebivalcem »vukojede«. Da so na Lešnici doma debeli »lešjakla« ali lešniki, to se razume samo ob sebi in tudi listici na Hardeku blizu Ormoža se ne čudimo.

Tudi na Spodnjem dravskem polju in ob Dravi navzdol niso brez ljudskih grbov. V Podvincih

Osluševcih zakoljejo vrasib uš ali gledajo po starejših podatkih skozi strti gater v oknu, v Trgoviču poznajo »mrzli ogenj«, ki pa je le neka živordeča goba, v Mihovcih lahko dobiš damačji sir ali skuto, v staroslavnem Ormožu pa ričet, ker je bilo tam nekdanj znano sodišče, o kate-

Prleška kmečka hiša je zaradi neenakih razmer v preteklosti zelo različna. Ponekod je razkošna in prostorna, drugod pa vse preveč skromna in tesna. Povsod pa srečujemo na oknih cvetje, ki krasi njen izgled.

rem pravi stara muropoljska pesem: »Ti prvi (namreč jetniki) grejo na Gradec gor, ti drugi grejo na Ormož doja v bližnjih Pušencih imajo skusa« (morda iz madž. kutja) ali psico v čiških, v Loperšicah poje že znani hupkač ali vdeh, v Frankovcih žaba in na visokem Humu donijo gosli. Obrež si je ulovil močno muho, Grabe se zanašajo na dobre priliko, štedljivi Središčani pa se gostijo s slokim piščetom. Če še od tod krenemo v gorice, nam v Dolnjih Šalovcih zapoje drozg, v Gornjih Šalovcih se lahko ogrnemo v mantil (plašč), v Godevincih počastimo brodarja na suhem, v Vodranceih nam stisnejo metlo v roko, na Vitanu nas pozdravijo s cvetjem, Lača vas nam ponudi sklizkega piškurja, v Jastrebcih se lahko prepričamo, kako znajo ponoči zarjo podpirati, da ne zirkne nazaj, na Krčevini imajo zmerom svoj čas, na Vinskem vrhu čvajo brus, na visokem Kogu naposled nam zapoje sinica svojo veselo pesmico.

Ko smo tako obhodili Prlekijo in segli naposled tudi malo prek njenih mej, pogledimo, od kod je prleško ljudstvo jemalo like za 179 naštetih vaških grbov. Samo v 3 primerih si je izbralo osebe, v 18 domače živali (9 sesaleev, 8 ptic in 1 drugo), v 3 primerih zveri, dalje 2 žučkojeda, 16 ptic, 2 prežvekovalca, 4 plazilce, 7 krkonov, 10 členonožcev, 1 črva, torej v celotnem 79 živali. Delov živalskega telesa je 6.

Iz rastlinskega sveta je vzeto 22 likov (rastline, njih dele ali plodove). Veliko je število predmetov (orodja, jedi, pijač) in sicer 51, manjše pa število stavb in večjih naprav — 6. Vseh likov iz stvarnega sveta je 165, medtem ko jih je iz pojmovnega vsega skupaj le 14, in sicer 5 označb za pojme v ožjem smislu, 6 za dejanja in samo 3 za baheslovna, mistična bitja (rusa in 2 vrageca). Ta pregled dokazuje, da se prleški človek ni oziral na stroga pravila nekega učenega grboslovja, ampak da je svoje grbe ustvarjal v vselem, zbadljivem razpoloženju, uporabljajoč pri tem like iz svojega življenjskega okolja. Zato se grbi

Slamjak pri Lutomeru, rojstni kraj slikarja Ante Trstenjaka. Odtod ni daleč do znamenitega Babjega klanca, kjer so leta 1664 junaške žene pobile četo Turkov.

nanašajo po večini na naravne značilnosti krajev, na posebne, pretežno smečne lastnosti in navade njih prebivalcev, redkeje na krajevno gospodarstvo, zgodovino ali samo ime. V svojem jedru so torej docela realistični, kar zopet priča, da so povsem ljudski. Preprost človek dojema jasno samo to, kar more s svojimi čutili tako rekoč oliputi, in fantazira najblže na realni osnovi svojih dojetij. Pojme, dejanja in baheslovna bitja si skuša ponazoriti stvarno: paradlž z jabolkom, spuščanje zarje z rešetom in lučjo, ruso s konjsko pošastjo, prejo časa z brezdeleno dvojico itd. Te ponazoritve in sploh ljudski grbi pritrjejo o duhovitosti in iznajdljivosti prleškega ljudstva. Zato so vredni, da jih ohranimo, če že ne v dejanjih, pa vsaj v spominu in zapiskih.

Včasih pripisujejo razna poročila kakih vasi dva ali celo tri različne grbe. To je razvidno tudi iz knjige dr. Josipa Pajka »Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev« (Slovenska Matica, Ljubljana 1884), iz katere je posnet pretežno del navedenih podatkov, medtem ko je precej poročil o predelu ob Pesnici in na Spodnjem Dravskem polju nabral Franc Obrat iz Moškauca. V takih dvomljivih primerih se je treba ravnati po najnovejših podatkih, ki kažejo sedanjo prakso in stanje. Tudi ni izključeno, da je kakšna vas zavrgla od sosedov vsiljenji žaljivi grb in ga nadomestila z drugim po svoji izbiri, sosedji pa so jih dražili še nadalje s starim. Ker pa ljudski grbi precej naglo izginejo, saj so gostovanja leto za letom krajša, manj je tudi nekdanjih hrupnih primicij, zato so tudi novejši podatki precej nezanesljivi; dobili jih je skoro izključno samo pri starejših ljudeh. Zanimivo je v tej zvezi, kar

poroča Pajek o Središču. Pravi namreč, da imajo nekatere hišne skupine še posebej zajen, druge žerjava, druge čapljo in še druge ščuko v svojem grbu. Če so take grbske skupine nastajale tudi k kakemu drugemu kraju, je lahko mogoče, da je s časom prišlo do nasprotujočih si podatkov o vaškem grbu.

V uvodu smo si skušali pojasniti, zakaj so nastali ljudski grbi prav v Prlekiji. Mislim pa, da to vprašanje še ni docela rešeno; potrebnou je še nadaljnega študija. Zanimivo bi tudi bilo doznati, kdaj približno so nastali. Za krompir, ki ga ima Kostanj v grbu, je jasno, da so ga vaščani prevzeli po prvi polovici 18. stoletja, ko ga je državna oblast pričela pri nas uvajati. Morda ni v zvezi z nekdanjo zaostalostjo tamkajšnjih ljudi, po nemškem reku namreč da prideluje najbolj zabiti kmet najdebelejši krompir. Precejšnje število močvirnih ptic v grbih priča, da so nastajali v času, ko so bile doline in ravnice Prlekije mnogo bolj močvirne ko danes in je bilo tudi več ribnikov. Na to kaže tudi piškur, omenjen štirikrat, dalje žaba — šestkrat, hupkač — dvakrat, krap — trikrat, ščuka, gosak in renek — po dvakrat, viza, som, ručica, riba sploh, rak, pijavice, želva, liniver pa tudi sitovec po enkrat. Ugotoviti bi se morda dalo, kdaj se je mak, dvakrat omenjen, umaknil drugim oljarcem, odklej približno je vozil pravi brod za vozove ali baren na Melah prek Mure, kdaj se je na kmetih pojavil tuji »manila« namesto domačega plašča, kdaj so plesi v parih zamenjali nekdanje množinske raje ali »rendec« itd. Ni še tudi dognano, kako daleč so bili in so še ljudski grbi razširjeni n. pr. v gornjem delu Slovenskih goric, ker niso samo v Prlekiji doma, kje jih še stalno uporabljajo, kako se morda zlatj spreminjajo in poenostavljajo, koliko še je ostalo od njih v živem ustnem izročilu itd.

Za zaključek tega nepopolnega pregleda prleških ljudskih grbov čujmo, kako so po najbrž največjem izročilu prišli Ljutomerzani do svojega kosmatineca! — Neke viharne in deževne noči ti kolovrati prilično natreskan »püegare« po položnem kovačevem sadovnjaku domov. Zlatjei zagleda na pobočju nekaj velikega, črnega, nekaj strašnega! — Medved! — mu šine skozi zameglene možgane — in že dirja in se kotali po spolzkem bregu kričec: »Medved! Ljudje božji — medved na kovačevem bregu!« — Strastni Ljutomerski lovec skočijo iz toplih postelj, pograbiyo bridke piške in planejo ven v vihar in dež — nad medveda! — Kaj pa je bilo? — Kovačev gnjunični sol je spokojno ležal med jablanami. In da bi se ne skotalil po bregu navzdol, ga je bil kovač priklenil z verigo za jablano...

Redkokje je lepota in prisrčenost narave tako lepo združena s prijaznostjo in gostoljubnostjo ljudi kot v Slovenskih goricah. Zemlja se preliva iz hribočka v hriboček, po njih pa se širijo bogate in plodne gorice.

Kajetan Kovič:

Nezvesta

»Hodi z menoj, pusti jega,
meni daj roko.«
»Nemren, liibi, nemren üt,
žmetno jeni bo.«

Neje heja je prositi,
dokič neje šla.
Druga nej od kuče vzela,
samo klóda dva.

Prvi den si je oblekla
lepi, beli klód
no je šla na ves za potok
bele rühe prot.

Kak so rühe ble opróne,
sinek ba kraj te:
»Mati, kaj te mi opróli
srajco za óče?«

Drugi den je pa oblekla
lepi, beli klód
no je v svojo belo hiško
rühe šla ravuót.

Kak so rühe ble zravóne,
sinek ba kraj je:
»Toti črni gvant zravuójte,
mati, za óče.«

Tretji den je pa oblekla
lepi, beli klód,
šla je lühemu v kamuro
postelo rahlót.

»Kaj se jočeš, lepa lüba?«
»To san bog naj ve,
nekam mi je čudno, žmetno,
betežno sreč.«

Neje še do kunca zrekla,
sinek ba kraj prot:
»Mati zaj si gor oblečte
lepi črni klód.«

Deset let našega gospodarstva

Z narodnoosvobodilno borbo jugoslovanskih narodov, ki je nosila zmagoviti pečat socialistične revolucije, so v naši državi prevzele oblast ljudske množice, ki so zagotovile spremembo gospodarske fiziognomije naše dežele, odpravo polfevdalnega sistema in ekonomsko izgradnjo države na novih, socialističnih temeljih. Te, v preteklosti izkoriščane in od oblasti odrinjene množice, predstavljajo življenjsko jedro vsakega naroda, saj pomenijo tisti produktivni sloj prebivalstva, ki poleg sredstev za zadostitev svojih osebnih potreb (plača) ustvarja tudi za družbene potrebe, ustvarja torej presežno vrednost. To presežno vrednost so v stari Jugoslaviji izrabljali kapitalisti za svoje osebne koristi. Sprememba gospodarsko-politične fiziognomije naše države je nujno zahtevala izročitev oblasti nad presežno vrednostjo dela v roke tistim socialnim slojem naroda, ki to presežno vrednost ustvarjajo. S tem je bilo zagotovljeno drugačno, družbeno napredno naganje in uporabljanje te vrednosti. Socialistične sile Jugoslavije so tako po razvojni nujnosti dobile popolno kontrolo in oblast nad razpoložljivo presežno vrednostjo in nad tistimi proizvodnimi sredstvi, ki so v kapitalističnem sistemu omogočala izkoriščanje. Ti razlogi so dovedli do agrarne reforme z vsemi kasnejšimi dopolnitvami, do 10 ha maksimuma obdelovalne zemlje, obe nacionalizaciji ter drugi ukrepi, ki so pri nas splošno znani, tako v prvi vrsti razlastitev tistih sovražnikov naše domovine, ki so v najtežjih dneh zgodovine jugoslovanskih narodov zasadili svojim narodom nož v hrbet.

Po drugi svetovni vojni, ko je še obstajala nevarnost zunanjih intervencij, ko smo imeli v domovini še ostanke razbitih izdajalcev in ko so bile reakcionarne sile še razmeroma močne, je bila nujna koncentracija oblasti v rokah države, katere temelj je predstavljal delavski razred skupno z ostalimi delovnimi ljudmi. Po dokončnem zlomu nazadnjaških sil in po uspešnem odporu zoper pritisk držav vzhodnega bloka na čelu s Sovjetsko zvezo, je bil leta 1950 izdan zakon o delavskih svetih, ki je uvedel delavsko upravljanje v proizvodnji. Ta zavestni

socialistični ukrep pomeni velik zgodovinski dogodek ne samo v jugoslovanskem, marveč tudi v svetovnem merilu. V okviru teh splošnih pogojev in skladno z njimi se je razvijal tudi naš okraj.

V stari Jugoslaviji, če izvzamemo tri opekarne, v ljutomerskem okraju sploh ni bilo industrije. Krajevne oblasti, ki so bile v rokah ali pod vplivom kapitalistov, predvsem agrarnih, niso dopuščale razvoja industrije v bojazni, da se ne bi razbili polfevdalni odnosi v vinogradništvu (viničarski odnosi) in bi bila tako izgubljena ceneva delovna sila. Znano je, da je bila delovna sila v našem vinogradništvu najcenejša, celo cenejša kot v Prekmurju. Viničar je bil z viničarijo in deputatno zemljo navezan na kapitalista ali na kmeta. Obdeloval je gorice in delal tudi na polju pri tako imenovanih »špicah« delala. Kmetijstvo v nižinskem predelu okraja je bilo že v stari Jugoslaviji dobro razvito zaradi dokaj visoke kulturne ravni nižinskega kmeta, kakor tudi zaradi cene delovne sile, ki so jo predstavljali viničarji. Vinogradništvo pa je bilo razmeroma zastalo in nova Jugoslavija se je znašla pred problemom skoraj popolne obnove vinogradov.

Po vojni je bilo treba najprej izvesti agrarno reformo in osvoboditi viničarje polfevdalnih odnosov, odpraviti agrarne kapitaliste in razlastiti Nemece in domače izdajalce, ki so med zadnjo vojno bili na strani okupatorja. Vse to je bilo storjeno, naknadni dodatni predpisi pa so deloma do kraja uredili, deloma še urejajo lastniške in proizvodne odnose v kmetijstvu. Tako so prišle v sklad splošnega ljudskega premoženja naslednje površine zemlje:

1. Po zakonu o agrarni reformi	1.069 ha
2. Po odloku AVNOJ in po zakonu zoper slovensko narodno čast	7.820 ha
3. Po zakonu o kolonih in viničarjih	363 ha
4. Po rednih zaplembah sodišč	423 ha
5. Po zakonu o viničarskih odnosih	990 ha
6. Po zakonu o kmetijskem zemljiškem skladu	1.544 ha
Skupaj	12.209 ha

Zemlja, ki je prišla v sklad splošnega ljudskega premoženja, je bila razdeljena takole:

1. Kmetijskim posestvom	3.929,68 ha
2. Bivšim zadrugam	1.924,63 ha
3. Občinskim ljudskim odborom in podjetjem	338,— ha
4. Kolonistom v Apaški kotlini	1.589,— ha
5. Bikorejcem	101,73 ha
6. Nerazdeljena zemlja v občini Kostanj	195,71 ha
7. Agrarnim interesentom	297,— ha
8. Gozdnemu gospodarstvu »Silva«	531,41 ha (gozdov)
9. Gozdnemu gospodarstvu Maribor	770,13 ha (gozdov)
10. Upravi za gozdarstvo OLO Ljutomer	916,— ha (gozdov)
11. Agrarnim interesentom, bivšim zadružnikom	170,— ha (gozdov)
Skupaj	10.763,29 ha

Razlika 1446 ha je deloma vrnjena avstrijskim dvolastnikom, deloma pa v najemu.

Iz tabele je razvidno, da je bila večina zemlje iz sklada splošnega ljudskega premo-

ženja dodeljena v glavnem državnim posestvom, ki so bila ustanovljena po vojni, nadalje vinogradniškim zadrugam, kolonistom v Apaški kotlini in ostalim agrarnim interesentom. Agrar-

Gradbena dejavnost je bila v preteklem desetletju precej živahna. V vojni porušene stabe smo na novo zgradili, opustošene pa obnovili. V prvih povojnih letih smo gradili tovarne in druge važne gospodarske obrate, zato za lokalno graditev ni bilo dovolj gradbenega materiala. Med večje gradnje, ki smo jih v poznejših letih zgradili v Ljutomeru, sodijo zgradbe Agrotelnika - servis, klabnica, dva šestdružinska stanovanjska bloka, več transformatorskih postaj in zadružnih domov v okolici. K temu moramo pristeti še izgradnjo vodovoda in ureditev mesta Ljutomera. Razen tega je bilo v tem obdobju zasebnikom izdanih še nad 800 gradbenih dovoljenj.

ni interesenti izven absolutno vinogradniških področij in kolonisti v Apaški kotlini so obdržali lastništvo nad dodeljeno zemljo, medtem ko so se bivši viničarji sporazumeli za ustanovitev bodisi državnih posestev bodisi vinogradniških zadrug, ki so kasneje dosegle raven državnih posestev. Tak razvoj je bil nujen zaradi specifičnosti vinogradniške kulture. Razkosani vinogradi bi bili obsojeni na propad, ker posamezniki niso imeli dovolj sredstev za uspešno obdelovanje. S tem bi tudi komaj osvobojeni viničarji bili prepuščeni socialnemu propadu. Tako pa je rešen osnovni socialni problem v našem kraju. Bivši viničarji so povezani v skupnih posestvih, imajo delavsko upravljanje, so starostno in zdravstveno zavarovani ter dobivajo otroške doklade. Dodeljene jim bodo v lasti tudi hišice (viničarije) ter od 20 do 50 arov zemlje. Tako bodo ti ljudje resnično osvobojeni, saj se bodo lahko vključevali v delo kamorkoli, ne da bi jih zato kdo preganjal iz

stanovanja. Samo 20 do 50 arov zemlje bodo prejeli zato, da ne izgubijo pravice do starostnih pokojnin in otroških doklad. V kolikor pa posamezniki ne bi hoteli razumeti, da gre pri takem dodeljevanju zemlje za njihovo osebno korist, bodo dobili lahko tudi večjo površino zemlje (od 5 do 5 ha), ki ne bo predstavljala izključno vinogradniških površin. Tako je socialni problem tega sloja prebivalstva dosledno rešen. Življenjski standard se je, v primeri z razmerami v stari Jugoslaviji, občutno dvignil, k čemu je lahko pripomogla seveda samo socialistična revolucija.

V zadnjih desetih letih je bilo obnovljenih 500 ha vinogradov, ostalih cca. 1700 ha pa bodo obnovili približno v desetih ali najkasneje v petnajstih letih. Povprečni pridelek na hektar se je sicer zvišal, a z obnovo se bo povprečje pridelka lahko še zvišalo in sicer od dosedanjih 15 do 20 hl vina na hektar na 40 do 80 hl.

Ureditev lastniških odnosov v kmetijstvu (določitev 10 hektarskega maksimuma obdelovalne zemlje, odprava viničarskih odnosov, drugačno plačevanje delovne sile kot pred vojno, uvedba davka na čisti hektarski donos, oprostitve davka na obnovljene površine, prost promet z zemljo, odprava davka na dediščine in darila, vskladitev cen med industrijsko in kmetijsko proizvodnjo, regresiranje nakupa poljedelskih strojev, goriva in umetnih gnojil, povezava v kmetijskih delovnih zadrugah) je povzročila hiter razvoj kmetijske proizvodnje. Izkoriščanje delovne sile je odpravljeno in kmet mehanizira obdelovanje zemlje, ker je vedno bolj prisiljen živeti od lastnega dela. Kmet uvaša agrotehnične ukrepe in s tem zvišuje hektarski donos, k čemu ga sili zmanjšana površina zemlje. Z vsemi silami se zavzema za elektrifikacijo in pomaga pri regulaciji potokov, da bi rešil od poplav ogrožene obdelovalne površine.

Do leta 1945 se okraj glede komunalno-stanovanjske dejavnosti in v ostalih panogah gospodarstva skorajda ni premaknil z mrtve točke. OLO in občinski ljudski odbori pa so

Dober kmetovalec bo pred trgatvijo temeljito pregledal in popravil vinsko posodo.

za to prispevali znatna sredstva. Po osvoboditvi, zlasti pa v zadnjih letih, se je tako bistveno izpremenilo lice Ljutomera in Gornje Radgone, pa tudi obliče vasi se polagoma spreminja. Izgradnja združnih domov v nekaterih vaseh je vplivala tudi na spremembo načina življenja in mišljenja ljudi.

V številkah izražena dejavnost okraja v letih po osvoboditvi nam daje naslednjo sliko: Investicije, vložene v gospodarsko dejavnost:

	v 000 din
a) industrija	155.000 din
b) kmetijstvo	514.741 din
c) gradbeništvo	2.116 din
d) promet	4.057 din
e) trgovina (s KZ)	57.644 din
f) obrt	104.783 din
g) ostalo	8.169 din
Skupna vsota gospodarskih investicij	826.510 din

Investicije, vložene v družbeni standard:

	v 000 din
a) industrija	32.925 din
b) kmetijstvo	55.855 din
c) stanovanjsko-komunalna dejavnost	146.798 din
d) kulturna dejavnost	25.142 din
e) državna uprava	7.814 din
Skupna vsota investicij družb. standarda	266.552 din
Skupna vsota vseh investicij	1.095.042 din

Za investicije so se uporabljala tako zvezna in republiška, kakor lokalna sredstva (med zadnje so všteta tudi lastna sredstva gospodarskih organizacij).

	v 000 din
Zvezna sredstva	286.248 din
Republiška sredstva	447.766 din
Lokalna sredstva	559.028 din
Skupna vsota sredstev	1.095.042 din

Navedene številke ne zajemajo sredstev, ki so bila uporabljena za elektrifikacijo okraja. Vrednost opravljenega dela znaša cca. 520 milijonov dinarjev. Od tega je prebivalstvo v obliki dela, materiala in finančnih sredstev vložilo 90 %, ostalih 10 % pa je v obliki subvencije prispeval OLO, oduosno NB v obliki investicijskih kreditov. Če prištejemo k temu še vrednost, ki je bila vložena v gradnjo združnih domov, je celotna investicijska izgradnja v okraju znašala cca. 1,5 milijarde dinarjev. Bazen tega je prebivalstvo okraja zadnja leta vložilo veliko svojih sredstev v stanovanjsko izgradnjo, katere celotna vrednost se ceni preko 450 milijonov dinarjev.

PRORAČUN

v letih 1947 do 1954

Leto	proračun	investicije iz proračuna
1947	18.891.000	—
1948	54.324.000	—
1949	88.518.000	26.272.000
1950	45.569.000	2.753.758
1951	85.688.000	—
1952	150.542.000	15.400.000
1953	212.000.000	15.256.000
1954	292.000.000	6.800.000
Skupaj	925.352.000	62.481.758

V izvršenih investicijah iz proračuna je odpadlo na gospodarske investicije cca. 50 %, na prosveto in kulturo cca 35 %, na ostale investicije cca 15 %.

Opazimo lahko, da se je gospodarstvo v našem okraju močno razvilo, kljub temu, da smo imeli težave z investicijami v gospodarstvu, predvsem zato, ker je bil v jugoslovanski investicijski politiki upoštevan tudi strateški moment.

Z bilanco desetletnega razvoja gospodarstva v okraju smo lahko zadovoljni. V bodoče se bomo morali še bolj opreti na lastne možnosti v okviru nastajajoče pomurske skupnosti komun. Komune, ki v tem času nastajajo, bodo odprle nove poti napredku predvsem s pritegnitvijo čim širšega kroga ljudi k upravljanju države. Ljudska inicijativa se bo tako še bolj sprostil, kar nam daje zanesljivo upanje na uspeh.

Naša kmečka zemlja in razvoj kmetijstva

Rastlinska proizvodnja je osnovni vir za preskrbo človeštva. Za poljedelstvo pomenuje plodna tla tisti važen proizvodni vir, ki znatno vpliva na blagostanje in način življenja ljudstva. Površine zemljišč, sposobnih za obdelavo, ni mogoče nadomestiti in povečati z nobenimi sredstvi, ker so tla, sposobna za proizvodnjo, omejena. Večina teh površin je danes že vključena v večji ali manjši meri v proizvodno službo človeštva. Važnost tal, sposobnih za obdelavo, stopa tem bolj v ospredje, čim bolj raste število prebivalstva in se večja življenjska raven. Povečanje proizvodnje hrane se bo moralo povečati v glavnem v okviru že danih površin; torej je naša poglavitna naloga, da dvignemo rodovitnost tal. Rešitev je na dlani: razviti kmetijstvo v smeri, da bo na manjšem delu zemlje zrastle več kot dosedaj na večjem. To je osnovno napolnilo v borbi za napredek.

V Ljutomerskem okraju se s kmetijstvom preživlja blizu 70% prebivalstva, zato je kmetijstvo osnovna gospodarska panoga. Na razvoj kmetijstva je vplival relief, različnost zemlje in podnebja. Na Murskem polju se je razvilo predvsem poljedelstvo in živinoreja, v Slovenskih goricah pa vinogradništvo in sadjarstvo, pa tudi poljedelstvo in živinoreja nista manj važni proizvodni veji.

SOCIALNI SESTAV KMETOV

Socialni sestav naše vasi je zanimiv in vreden, da ga spoznamo. Vsekakor ne bo odveč nekaj številok:

Struktura posestev v ha v ha	Število gospodarstev	Skupno štev. ha	% površine
do 3 ha	5.102	5.033,93	15
3—5 ha	1.625	6.447,49	20
5—8 ha	1.047	6.549,57	19
8—10 ha	387	5.477,88	10
nad 10 ha	866	11.864,95	36
Skupaj:	7.027	53.373,82 ha	100%

Iz pregleda je razvidno, da poseduje 3.102 gospodarstev komaj 15% skupnih površin zemlje, medtem ko poseduje 866 gospodarstev 36% skupne površine zemlje. Kmetje prve skupine (do 3 ha) in skoraj vsi kmetje iz druge skupine (3—5 ha), katerih družin je skupno 4.727, predstavljajo rezervno delovno silo za kmetijska gospodarstva, ki jo rabijo le za sezonska dela ter rez. delovno silo za kmete z 10 ha obdelovalne zemlje. Tako stanje pa je le trenutno, ker se z vedno popolnejšo mehanizacijo kmetijstva potrebe po rezervni delovni sili manjšajo. Že sedaj ta rezervna delovna sila izpodriva strojno obdelavo, n. pr. v vinogradništvu. Kalkulacije so pokazale, da je strojno rigolanje za 150.000 dinarjev po ha cenejše od ročnega. Če pa bi obnavljali vinograde s stroji, bi delavci vinogradniških gospodarstev ostali pozimi brez dela in zaslužka. Izhod iz tega položaja je možen: odvečna delovna sila mora odhajati iz kmetijstva in je zato treba vztrajati na normiranem delu na kmetijskih posestvih, da se zaradi konjunktura na vinskem trgu ne prikriva pol zaposlena delovna sila, razen tega pa nrediti lastninske odnose tako, da delovno silo zaradi stanovanja in nekaj arov zemlje ne priklepamo h kmetijstvu. Nadalje je velike važnosti razvijanje sezonske domače obrti, da bo tista delovna sila, ki je v sezonah najno potrebna, zaposlena tudi v mrtvi sezoni.

Medtem ko prvi skupini kmetov predstavljata veliko rezervno delovno silo in v glavnem proizvajata le za svoje lastne potrebe, predstavljajo zadnje tri skupine tržne proizvajalce. V interesu skupnosti je, če hočemo, da bodo tržni proizvodi kvalitetni in kvantitetni, da nudimo prav tem pomoč. S tem, da pomagamo tem kmečkim proizvajalcem, se ne izpostavljamo nobeni nevarnosti krepitve kapitalističnih elementov na vasi, saj je vsakemu z zakonom omejena nabava osnovnih sredstev (10 ha zemlje). Da se pa kmetje ekonomsko krepijo, je tudi interes naše socialistične skupnosti, ker kmetje predstavljajo tako množičnega potroš-

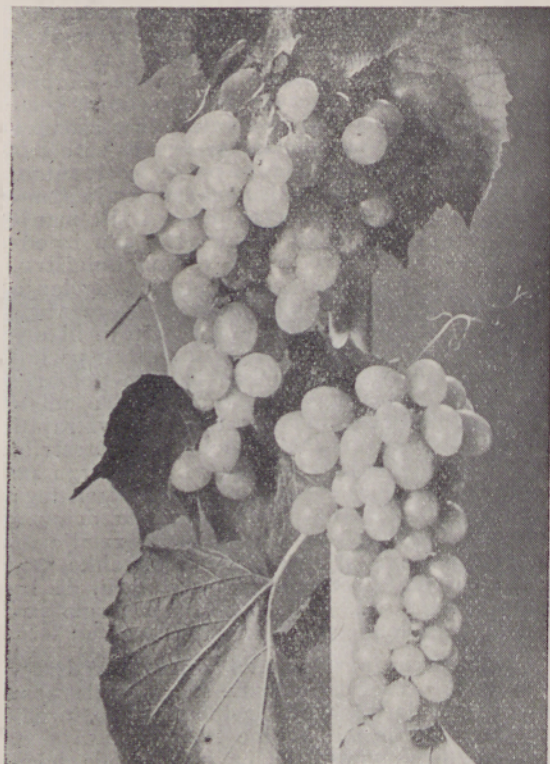
Oba zbora zadnjega Okrajnega ljudskega odbora v Ljutomeru, ki sta veliko pripomogla k gospodarskemu in kulturnemu dvigu ljutomerskega okraja.

nika, brez katerega industrija skoraj nikomur ne more prodajati svojih proizvodov.

Razen privatnega sektorja obstaja v kmetijstvu tudi splošno ljudsko premoženje. Viri zemljiškega sklada splošnega ljudskega premoženja so bili: agrarna reforma, nacionalizacija zemlje, zakon o viničarskih in podobnih odnosih itd. Skupno je v skladu splošnega ljudskega premoženja 12.209 ha zemlje, kar pomeni 26,5% od celotne površine.

Ce pogledamo le nekaj številke iz družbene plana za leto 1955 in jih primerjamo s prejšnjimi leti, dobimo sliko, ki nam pove, da

Tam gori za hramom en trsek stoji, je z grozdjem obložen, da komaj drži...

krivulja naše gospodarske moči počasi, toda zanesljivo raste, kar prav gotovo razveseljuje vsakega našega državljana, še posebno pa kmečkega proizvajalca, ki je tako zelo potreben gospodarskega napredka.

Skupni družbeni proizvod se bo v letu 1955 povečal za 15% proti letu 1952. Družbeni proizvod na enega prebivalca v Ljutomerskem okraju je znašal takrat 56.748 din, medtem ko bo v letu 1955 znašal 42.188 din. Narodni dohodek je znašal leta 1952 54.225 din, ki se bo v letu 1955 povečal na 39.765 din ali v odstotkih povedano, za 17%. Ce analiziramo rastlinsko proizvodnjo in vzamemo indeks 100 za leto 1939, vidimo da je proizvodnja zadnja leta napredovala.

Poljedelska proizvodnja

	Proizvodnja v mtc		Indeks 1939 = 100		
	1952	1955	1954	1952	1955
Pšenica	57.857	55.219	51.449	77	112
Rž in soržica	21.461	19.254	54.197	66	61
Oves	11.835	14.612	13.877	81	100
Koruzna	18.880	42.209	39.141	57	128
Krompir	181.545	292.795	248.569	153	246

Razvoj živinoreje

	1951	1952	1953	1954
Govedo	22.728	21.545	22.493	24.478
Konji	5.586	3.658	3.476	3.348
Prašiči	25.371	30.973	30.668	37.449
Perutnina	75.716	78.986	98.128	115.568

Proizvodnja jabolk je lansko leto znašala 61.927 mtc. Od tega se je prodalo 60—70%. Proizvodnja vina je v lanskem letu znašala 49.749 hl, kar pomeni 195% proti 1953. letu in 112% proti 1952. letu. Pridelek vina v letu 1953 je bil slab zaradi mraza.

Kakor je razvidno iz navedenih statističnih pregledov proizvodnja stalno, toda počasi in postopoma narašča. Vedeti pa moramo, da se investicijski kapital v kmetijstvu mnogo počasneje obrača kot v katerikoli drugi gospodarski panogi (obnova vinogradov in sadovnjakov).

Struktura zemljišč Ljutomerskega okraja po zemljiških kategorijah

(po statistiki iz leta 1954)

Zemljiške kategorije	ha	%
Njive in vrtovi	17.501	55,4
Sadovnjaki	2.514	5,1
Vinogradi	2.962	5,8
Travniki	8.942	18,3
Pašniki	3.067	6,3
Ribniki in močvirja	60	0,1
Gozdna zemljišča	11.825	24,2

POLJEDELSTVO

Njivske površine se izkoriščajo za glavne posevke, strniščne in vmesne. Ce hočemo imeti preglednejšo sliko površin glavnih posevkov po rastlinskih skupinah, bo struktura sledeča:

Površine glavnih posevkov

Rastlinske skupine	% v OLO	% v LRS
Zita	65,7	7,4
Industrijske rastline	3,0	10,9
Vrtnine	17	5,1
Krmne rastline	13,8	4,2
Drevesnice, prahe	0,5	11,8
Skupaj njive in vrtovi	100 %	6,3 %

Iz strukture je razvidno, da je v okraju le 6,3% njivskih površin (v republiškem merilu), a produkcija žit, predvsem pa industrijskih rastlin je precejšnja, saj znaša proizvodnja žit v našem okraju preko 7% vseh žit, proizvedenih v LRS, industrijskih rastlin, predvsem oljne repice in sončnice pa celo 10—11%.

S stoletnim izpiranjem in odplavljanjem je postala zemlja siromašna na hranilnih snoveh, zaradi neurejenega plodoreda in pomanjkljivega gnojenja s hlevskim gnojem zelo primanjkuje humusa. Po zaprtih dolinah, kjer je dosti vlage in megle, slabo uspevajo nekatere poljščine. Tako se večkrat zelo zmanjša pridelek zaradi močnega nastopa žitnih rj., zelo dobro pa se v takih razmerah razvija krompirjeva plesen, ki prav tako manjša pridelek. Velike težave nam delajo že prej omenjene poplave, saj je n. pr. v dneh od 5.—10. maja 1954 zaradi deževnega vremena voda poplavela nekuj področij in uničila okrog 120 ha krompirišč in 100 ha koruznih nasadov.

**Hektarski donosi najvažnejših posevkov
v Ljutomerskem okraju**
(desetletno povprečje)

Posevek	ha donos
Pšenica	11,8
Rž	9,6
Ječmen	10,7
Soržica	10,5
Oves	9,1
Koruza	12,1
Proso	7,5
Krompir	89,5
Pizol	5,7

Hektarski donosi so precej nizki in bo treba mnogo truda, da jih bomo dvignili. To je seveda možno le z agrrotehničnimi ukrepi, med katerimi je treba posebej poudariti obilno gnojenje in kvalitetno seme. Res je, da to že marsikje izvajamo, vsaj na posevkih socialističnega sektorja, pa tudi mnogi zasebni kmetovalci uporabljajo umetna gnojila in kvalitetno seme, vendar moramo stremeti, da napreden način obdelovanja postane splošno pravilo naših kmečkih proizvajalcev. Z urejenimi gnojilski in gnojilnimi jamami ter pravilnim ravnanjem z gnojem bi se dvignile količine hranilnih snovi in s tem proizvodna možnost za poljščine.

Ravno tako pa so potrebni nege travniki. Danes nam dajejo marsikje mnogo manj vredno krmo zaradi zamočvirjenosti in poplav. V bodočnosti bo potrebno osuševanje, gnojenje, oskrba in namakanje travnikov.

ZIVINOREJA

Zivinorejo moramo smatrati v okviru celotnega gospodarstva kot zelo važno panogo. Njena važnost je: 1. v gnoju, ki ga nujno potrebujejo njive, vinogradi in sadovnjaki; 2. v mleku, mesu in ostalih proizvodih ter vprežni živini.

Odprava obveznega odkupa je zelo ugodno vplivala na porast številnega stanja živine in zivinorejske proizvodnje. Molzna kontrola se je vršila leta 1954 pri 1174 kravah. Celoletnih zaključkov je za 722 rodovniških krav, s povprečno letno molznostjo 2.310 kg mleka. Krava z največjo molznostjo ima 5.192 kg mleka letno. Stanje plemenjakov se je številno in kakovostno zboljšalo, tako da jih imamo sedaj 145 v okraju. V lanskem letu sta bili organizirani dve osemenjevalni postaji in to v Križevcih in Črncih. Tu se vsakodnevno vrši osemenjevanje pa tudi tedenski pregledi krav, ki so jalove.

Po družbenem planu se predvideva za leto 1955 oprema še dveh osemenjevalnic in sicer

ena v bližini Ljutomera, druga pa v Vidmu ob Ščavnici.

V dobi kmečko obdelovalnih zadrug se je po okraju razširila goveja tuberkuloza. Leta 1953 je bila obvezna tuberkulizacija goveda. Indeks obolelih krav na TBC je znašal 3,25%. Po tem pregledu je bilo še dvakrat pregledano stanje goveda v sumljivih hlevih. Takoj so začeli izločati bolno živino in posledica tega je bila, da je oboletost danes padla na 1%. Tudi v bodoče predvideva družbeni plan okraja obvezno tuberkulizacijo goveda in odstranitev bolnih. Predvidevajo se tudi spremembe v teritorialni razporeditvi dosedanjih veterinarskih področij. Potrebno je večje število veterinarskih okolišev, zlasti, ker so posamezni kraji in vasi preveč oddaljeni od dosedanjih središč. Dobro bi bilo postaviti samostojen veterinarski okoliš pri Vidmu ob Ščavnici in Kostanju.

SADJARSTVO

Za sadje so posebne ugodne lege v višinskem predelu okraja. Od sadnega drevja je na prvem mestu jablana, potem hruška, breskev, sliva, oreh in marelica. Donosi od drevesa so zelo nizki, kar nam zgovorno pove desetletno povprečje:

Jablana ima	24,7 kg
hruška	23,9 kg
sliva	13,7 kg od drevesa.

Lepo in zdravo sadje — največje zadovoljstvo skrbnega in pridnega sadjarja

Kakor San Jose je napravil v zadnjih letih našemu sadjarstvu ogromno škodo, predvsem jablanam. Število drevja se je zmanjšalo za 20—30%, v nekaterih vaseh na Murskem polju pa celo za 80%. Poleg tega pa zelo trpi kvaliteta sadja. Pred vojno smo izvažali iz našega okraja 120 do 150 vagonov odličnega sadja v tujino. Nega sadnega drevja je pomanjkljiva, Redno nego in gnojenje ima le približno 30% sadnega drevja in to v glavnem v socialističnih in zadrugnih gospodarstvih. Zimsko škropljenje je bilo po podatkih iz lanskega leta opravljeno le 40-odstotno. Poletno škropljenje pa si s težavo utira pot. Intenzivnejše škropljenje ovira pomanjkanje škropilnic. V letu 1954 smo nabavili 11 novih motornih traktorskih škropilnic,

Zdravo, številno in enakomerno razvito gnezdo

kar pa seveda še ne zadošča. Preteklo leto je bil tudi krajši tečaj za sadjarske pomočnike pri KZ.

V okraju je bilo v zadnjih desetih letih posajeno sledeče število sadnih dreves:

	Soc. sektor	Priv. sektor
1945—1951	10.700	20.800
1952	2.700	5.900
1953	3.750	6.150
1954	4.950	5.750
	22.100	58.600
	Skupaj: drevesc 60.700	

Cvetoče drevo

Okrajni družbeni plan za leto 1953 predvideva ureditev, odnosno asanacijo starejših nasadov. Obnova sadovnjakov bo zajela letos površino 80 ha. Začeti nameravajo tudi z gnojilnimi poizkusi.

VINOGRADNIŠTVO

V zadnjem desetletju so bile obnovljene sledeče površine:

	Soc. sektor	Priv. sektor
1945—1951	166 ha	24 ha
1952	52 ha	8 ha
1953	66 ha	9 ha
1954	56 ha	6 ha
	340 ha	47 ha
	Skupaj: 387 ha	

Površina matičnjakov meri 37 ha. Povprečni hektarski donos je 15—20 hl. Po katastrskih podatkih je v okraju 2.962 ha vinogradov, od tega 2.565 ha (87 %) žltnih nasadov in 397 ha (13 %) samorodnic. Kakor je že v začetku omenjeno, leže vinogradi v treh okoliših in sicer: ljutomersko-ormoškem, gornjeradgonskem in srednje slovensko-goriškem. Po zadnjih zakonih o zemljiškem maksimumu in zakonu o viničarskih odnosih se je struktura zemljišča zelo spremenila, tako da pripada sedaj 49,5 odstotkov površine socialističnemu sektorju in 50,5 odstotkov privatnemu.

Po podatkih je v okraju le 987 ha vinogradov, ki niso potrebni obnove. Po načrtu bi bilo potrebno letno obnoviti 150 ha, kar pa zaradi pomanjkanja materialnih sredstev ni mogoče, zato predvideva družbeni plan le obnovo 75 ha. Da bi se krile potrebe privatnega sektorja s cepljenkami, pripravljajo v Negovi samostojni obrat.

V hodoče nameravajo uvesti tudi zeleno gnojenje in s praktičnimi primeri naučiti privatnega proizvajalca uporabljati umetna gnojila.

Vinogradniške obnove, obdelovanja in šolanja vin se moramo lotiti premišljeno in temeljito. Pri bodoči obnovi moramo upoštevati, da mora biti obnova načrtna. Nujna je rajonizacija, klasifikacija in pri drobnih proizvajalcih komasacija vinogradov. Treba je izbirati pravilne sorte, podlage, vzeti pravilno razdaljo med trsi za najboljšo možnost obdelave. Raziskovalnemu delu bo treba posvetiti več skrbi in uspešno proučevati vsakodnevne probleme vinogradniške proizvodnje. Prav tako je treba vso pozornost posvetiti organizaciji zaščitne službe (borba proti rastlinskim boleznim itd.).

Z boljšim načinom dela se moramo boriti za nižje proizvodne stroške, ker bomo samo na ta način lahko prodali naša vina doma in na tržiščih v tujini. V tujini naša vina kljub kvaliteti težko konkurirajo, ker je njihova cena glede na visoke proizvodne stroške visoka.

Slehnemu našemu vinogradniku naj bo v ponos, da mu raste takšna »kapljica«, žeteli in truditi pa se mora, da odličen sloves naših vin ohrani. V tej borbi za kvaliteto našega vina in s tem za njegovo solidno ceno, moramo biti enaki kmetom iz Savinjske doline — hmeljarjem, ki so s svojo pridnostjo, natančnim obdelovanjem in pri dobrih ekoloških pogojih postali znani po vsem svetu kot najboljši pridelovalci hmelja.

DRUŽBENI ODNOSI

Družbeni odnosi so bistvenega pomena za uspešno proizvodnjo. Kot mnogi gospodarstveniki, smo tudi mi ugotovili prednosti velikih kmetijskih obratov, vendar nas je dosedanja praksa naučila, da ni velik kmetijski obrat na mestu za vsako ceno, ob vsakem času in ob kakršnikoli pogojih. Razvoj takšne proizvodnje, kot je kmetijska, ki je odvisna od pridnosti, lastnega čuta odgovornosti, natančnosti in širokega znanja, ki je drobnolastniška in odvisna od mnogih činiteljev, na katere človek še ne more dokončno vplivati (padavine, slana, nevihte, sončni dnevi), gre izredno počasi. Za uspešen razvoj kmetijstva je potrebno dvoje: prvič, pomoč celotne družbe, na drugi strani pa pomoč kmeta samega. Celotna družba je zainteresirana, da dvigne kmetijsko proizvodnjo, ker s tem dviga življenjsko raven vsega delovnega ljudstva, kupno moč kmeta in s tem povpraševanje po industrijskih proizvodih. Razvoj kmetijstva in industrije se mora torej razvijati vzporedno. Zgodovina nas uči, da je v začetni stopnji razvoja skoraj vsake, danes napredne države, šla industrija nekoliko naprej, včasih tudi na račun kmetijstva in ga šele po določeni dobi potegnila za seboj. Mislim, da se naše kmetijstvo nahaja v obdobju, ko začnemo bolj kot doslej misliti na napredek kmetijstva.

Osuovna pomoč, ki jo je dala družba v letih po osvoboditvi, je prav gotovo velikega pomena, čeprav naš kmet doslej ni čutil koristi teh ukrepov v takšni meri, kot te dejansko so. Naj naštejemo le nekaj teh ogromnih pridobitev: odhod velikega števila vaške revščine v industrijo in s tem zagotovitev rednega dela in zaslužka, elektrifikacija podeželja, ureditev boljših prometnih zvez in s tem v zvezi boljše povezave s tržiščem, organizacija strokovnega šolstva in možnost boljše izobrazbe. To so osnovni ukrepi splošnega značaja, važni pa so

še ukrepi, ki zadevajo predvsem razvoj kmetijstva. Tu mislim na delo znastvenega kmetijskega inštituta v Mariboru in Ljubljani, na po vojni ustanovljeno kmetijsko visoko šolo v Ljubljani, na srednjo kmetijsko šolo v Mariboru, na mrežo nižjih kmetijskih šol (Podgradje, Rakičan, Sentjur) in kmečko nadaljevalne šole v vsaki občini. Regresi pri nabavi strojev in umetnih gnojil, kmečka posojila itd. so gotovo velikega pomena za razvoj kmetijstva.

Ko razmišljamo o tem, kaj vse je bilo do sedaj napravljeno, takrat je treba pomisliti na zamisel, ali je bila koristna za dane pogoje. Proti napakam pa moramo biti kritični, toda tako, da pokažemo pot, kako jih odpravimo. Nikdar ne smemo zavreči zaradi napak zamisli, marveč zaradi dobre zamisli enega odpravljati napake. Tu ima sedaj glavno besedo drugi člen, ki odloča o napredku kmetijstva, to je kmet sam. Ta najbolj ve in čuti, kje se te napake pojavljajo in kako bi jih bilo mogoče odpraviti. Brez zavestnega in resničnega sodelovanja kmečkega proizvajalca vsi regresi in investicije ne koristijo mnogo. Kaj nam pomaga graditi lepo, dobro opremljeno mlekarno, če kmetje slabo krmijo živino, ne molzejo čisto in prilivajo v mleko vodo? Kaj nam pomaga govoriti o kvalitetnih vinih, če pa se najdejo posamezniki, ki belemu vinu prilivajo smar-nico. S tem škodi kmet sebi in skupnosti, izgublja zaupanje kot prodajalec, potrošnik pa s težko prisluženim denarjem kupuje slabo blago. Vsi vemo, da obstajajo administrativni ukrepi, ki preprečujejo špekulacijo s proizvodi slabe kakovosti, toda bistvenega pomena za dvig proizvodnje je zavestna borba kmeta samega, da dvigne kvaliteto svojih proizvodov. Naši svetovno znani kmetijski pridelki, hmelj, slivovka, ljutomerska vina, makedonski tobak so postali znani zaradi vztrajnega in napornega dela.

Gibalna sila v razvoju kmetijstva bi po izkušnjah pri nas in drugod po svetu morala

Iz Avstrije uvoženi plemenjak »Petro«, last kmetijske zadruge Križevci pri Ljutomeru.

postati splošna kmetijska zadruga. Ta pa ne sme biti samo trgovina s kmetijskimi in industrijskimi proizvodi, ampak mora biti organizator in strokovni voditelj kmetijske proizvodnje. Z razvijanjem dela po odsekih, z reševanjem vsakodnevnih gospodarskih nalog, bo kmetijska zadruga postala organizacija delovnih kmetov. Tem nalogam pa bo kos, če bo imela v vodstvu kmetijske strokovnjake s temeljitim znanjem in prakso ter ugledne napredne kmetovalce.

Naša družbena skupnost podpira kmeta, ki proizvaja za trg. To je nujno in razumljivo.

Nikomur se ni treba bati, da bi se s tem začeli kapitalistični elementi na vasi. To preprečuje Zakon o zemljiškem višku (10 ha), Zakon o odpravi viničarskih odnosov, Zakon o socialnem zavarovanju itd. Zeleti bi bilo, da kmet čim več svojih pridelkov proda na tržišču. S povečanjem proizvodnje se lahko poveča tudi kupna moč kmeta, da bo z razpoložljivimi večjimi denarnimi sredstvi lahko mehaniziral svojo proizvodnjo in tako znižal proizvodne stroške. Tako bodo tudi potrošniki prišli do kmetijskih pridelkov po nižjih cenah. To je pa končni cilj naše družbene skupnosti.

Naše vinograde bo treba obnoviti. Nasadi so stari in zelo izčrpani. Takšno stanje povzroča letno veliko škodo, kajti ugodna tla za vinarstvo niso popolnoma izkoriščena.

Pregled našega gozdarstva

Na ozemlju Prlekije, oziroma na področju okraja Ljutomer, zavzemajo gozdne površine od celotne površine okraja 24,2% ali 11.825 ha. Od tega odpade na privatni, nedržavni sektor lastništva 78,8% ali 9.319 ha. Državni sektor lastništva — gozdovi Splošnega ljudskega premoženja (SLP) — zavzemajo 2.566 ha ali 21,2% celotne površine.

Odstotek gozdovitosti in površina gozdov na območju posameznih obč. ljudskih odborov je:

Obč. LO	Celotna površina Obč. LO v ha	Površina gozdov v ha	Odstotek gozdov v razin. cel. površ. obč.
<i>Apuče</i>	5.321	1.044	19,6
<i>Bučkovci</i>	2.895	828	28,6
<i>Cezunjevci</i>	1.828	535	29,3
<i>Gor. Radgona</i>	4.066	921	22,6
<i>Ivanjci</i>	3.278	1.192	31,8
<i>Ivanjkovci</i>	3.012	757	25,0
<i>Kog</i>	1.315	361	25,5
<i>Kostanj</i>	3.805	1.099	31,5
<i>Križevci</i>	4.297	951	21,6
<i>Ljutomer</i>	5.047	945	18,7
<i>Radenci</i>	3.262	670	20,5
<i>Veržej</i>	1.615	215	13,1
<i>Razkrižje</i>	1.159	207	17,8
<i>Videm ob Ščavnici</i>	5.291	1.507	28,4
<i>Viški orhoči</i>	2.121	519	24,4

Inventarizacija gozdov SLP in gozdov nedržavnega sektorja je bila na področju okraja opravljena leta 1951. Podatki inventarizacije kažejo, da so lesne zaloge v gozdovih okraja sledeče: v gozdovih nedržavnega sektorja znaša na površini 9.319 ha lesna zaloge 686.707 m³, od tega odpade na listavce 412.025 m³, na iglavce pa 274.682 m³ z letnim prirastkom 20.140 m³. Povprečna zaloge lesa na ha gozdne površine je 73,5 m³ z letnim prirastkom 2,16 m³ na ha.

Lesna zaloge v gozdovih SLP na površini 2.566 ha, ki jih izkoriščajo gozdna gospodarstva in državna kmetijska posestva, je 252.780 m³. Od tega odpade na listavce 159.520 m³, na iglavce pa 93.260 m³ z letnim prirastkom 6.420 m³. Povprečna lesna zaloge na ha gozdne površine znaša 100 m³ s povprečnim prirastkom 2,5 m³ na ha.

Celotni gozdni sklad v gozdovih državnega in nedržavnega sektorja v Ljutomerskem okraju znaša 939.487 m³ z letnim prirastkom 26.560 m³. Povprečna letna zaloge znaša po podatkih inventarizacije 79,44 m³ s povprečnim letnim prirastkom 2,22 m³ na ha gozdne površine. Podatki inventarizacije iz leta 1951 niso popolnoma točni, ker je bila inventarizacija opravljena le okularno, zato nam ti podatki lahko služijo kot splošna smernica za gospodarjenje z gozdovi.

Gozdovi nedržavnega sektorja so postali zaradi pretiranih sečenj nestabilni, saj je zaloge lesa manjša kot 80 m³ na ha gozdne površine. Praviloma bi morala ta zaloge znašati vsaj 150 do 200 m³. Tudi gozdovi SLP niso v pogledu povprečne lesne zaloge na ha gozdne površine v najboljšem stanju in bomo morali v prihodnosti tudi s temi gozdovi pravilno gospodariti.

GOJENJE

Vzroki izčrpanosti gozdov so prekomerne sečnje, trajno in intenzivno steljarjenje ter gozdna paša. Sečnja gozdnega drevja ne pomeni samo izkoriščanja gozdov, ampak je tudi zelo važen gozdno gojitveni ukrep, zaradi česar se morajo letne limite oziroma poseki planirati tako, da ne bomo uničevali osnovne lesne zaloge. Sečnje ne smejo in ne morejo narekovati potrebe po lesu, marveč lahko odloča o višini poseka zmogljivost gozda. Zato je Okrajna uprava za gozdarstvo pri OLO Ljutomer dovolila posekati v letu 1953/54 le 85% celokupnega prirastka, to je 22.000 m³.

Glavni vzrok nizkega povprečnega lesnega prirastka je neracionalno izkoriščanje gozdne stelje. V okraju steljarijo v glavnem na vseh gozdnih površinah. Steljarjenje pomeni odnašanje hranljivih snovi, potrebnih za proizvodnjo lesne mase. Tako zmanjšujemo proizvodno sposobnost že tako izčrpanih gozdnih tal. Slabša tla reagirajo na steljarjenje bolj živo kot boljša. Večina gozdnih tal v okraju je slabše bonitete, zaradi česar je steljarjenje zelo pereč problem gozdarstva. Zaradi neracionalnega steljarjenja izgubimo letno okrog 20.000 m³ lesne mase, kar se izraža v zmanjšanem lesnem prirastku. Da bo izkoriščanje stelje postalo trajno v mejah racionalnosti, bo treba v okviru gospodarskega oziroma perspektivnega načrta izdelati posebno osnovo za steljarjenje. Njen temelj naj bo obhodnica, to je časovno razdobje, v katerem se izkoriščena stelja lahko vrne na isto gozdno površino, ali z drugimi besedami, turnus steljarjenja naj bo čim daljši. Steljarjenje moramo popolnoma izključiti na plitkih tleh, na sestojih, ki jih ogroža nevarnost vetroloma, mlade sestoje in sestoje, katerih pomladitev predvidevamo v naslednjih desetih letih. Takšna osnova steljarjenja je lažje izvedljiva v gozdovih SLP kakor v zasebnih gozdovih. Za gozdove SLP, ki jih izkoriščata Vinogradniški gospodarstvi Gor. Radgona in Kapela, je izdelan 10-letni gospodarski načrt, ki vsebuje tudi osnovo za steljarjenje. Za posestnike zasebnih gozdov, ki bi se jim s tako osnovo omejila steljarjenje, bomo morali dobiti nadomestilo za gozdno steljo iz sredstev sklada za pospeševanje gozdarstva.

Namen gojitve gozdov ni le kvantitativna proizvodnja lesne mase, ampak tudi kvalitativna, to je proizvodnja čim večje količine visokovrednih sortimentov v čim krajšem časovnem razdobju. Ekonomski učinek je eden izmed glavnih činiteljev, ki odločajo o načinu gojitve in nege sestoja. V drugi polovici 19. stoletja so začeli tudi pri nas, kot drugod v Sloveniji, gojiti na manjših površinah čiste smrekove sestoje. To je bil vpliv zelo ugledne nemške gozdarske šole in okolnosti, da je smreka predstavljala najodličnejšo drevesno vrsto. Posledice pritrane snovanja umetnih smrekovih sestojev na neprilodnih rastiščih v nižinah, na rastiščih listavcev vidimo šele danes. Ne samo, da ti gozdovi lirajo, temveč povzročajo postopno zakisavanje in strukturno ter biološko slabljenje tal. Ti se-

stoji žive in se razvijajo v nezdravih razmerah in ne priraščajo tako kot bi morali. Zato jih močnejše napadeta smrekova osica (grizlica) in lubadar. V takih pogojih nam ne preostane drugega, kot da v teh sestojih obnovimo zrahljano in podrto ravnatežje s primernimi gozdno gojitvenimi ukrepi. Cilj teh ukrepov naj bi bil, da zasadimo v teh sestojih drevesne vrste, ki ustrezajo rastiščem in ki bodo popolnoma ali vsaj delno zamenjali rastišča z neustrezajočo smreko.

Glavne drevesne vrste, ki jih gojimo v okraju, so: rdeči bor, hrast graden in hrast dob, kostanj, bukev, gaber in robinija, v nižavju pa zelo dobro uspevata topola in jelša. Rdeči bor ima na področju okraja prirodni areal, kar se odraža v relativno hitri rasti in visoki tehnični vrednosti lesa. Na drugi plati pa je rdeči bor pri nas slabo odporen proti različnim drevesnim škodljivcem, ki mu z mehaničnimi in fiziološkimi poškodbami zmanjšujejo tehnično vrednost in prirastek. Na področju k. o. Kapela, Očeslavci in Negova imamo mešan sestoj rdečega bora (*Pinus silvestris*), črnega bora (*Pinus nigra* — var. *austriaca*) in bukve. To je edini sestoj te vrste v ljubotemskem okraju. Zanimivo je, da je v tem mešanem sestoju črni bor boljše rasti (pravnost debla, večji odstotek tehničnega lesa, večji debelinski in višinski prirastek, večja odpornost proti škodljivcem) kakor rdeči bor. Verjetno bi tudi na nekaterih drugih rastiščih črni bor uspešno zamenjal rdeči bor.

V obmurskih predelih imamo vse pogoje za uspešno gojitev evro-ameriške topole. Do ne-

davna je predstavljala topola manj vreden tehnični les, z razvojem furnirske industrije in industrije celuloze pa je njena tehnična vrednost zelo porasla. Vrednost gojitve topole je zelo velik višinski in debelinski prirastek, saj nekateri primerki dosežejo v 40 letih višino 22 m s prsnim premerom nad 60 cm. Za hiter in dober razvoj potrebujejo topole stalno in v večji meri vlažna ter dovolj globoka peščeno-ilovnata tla, ne prenašajo pa rastišč, na katerih voda dalj časa zastaja. Topola bi lahko na mnogih rastiščih v Obmurju zamenjala manjvredne drevesne vrste, n. pr. vrbo.

VARSTVO

V gozdovih na področju okraja doslej kljub zrahljanemu biološkemu ravnatežju gozdnih površin še ni bilo večje katastrofe, ki bi jo povzročili drevesni škodljivci. Za to se imamo predvsem zahvaliti prebiralni strukturi gozdov, katerih mešanost drevesnih vrst zmanjšuje možnost infekcije. Skode zaradi delovanja gozdnih škodljivcev se ne pojavljajo obenem na večjih površinah, toda dejstvo, da se pojavljajo trajno iz leta v leto, čeprav posamezno, nam narekuje, da moramo podvzeti vse preventivne in kurativne mere za preprečitev ujilivnega delovanja.

Ena najdonosnejših drevesnih vrst v ljubotemskem okraju je rdeči bor, vendar je večino starejših borovih dreves, posebno v okolici Gor. Radgone, napadel šesterezobi lubadar, ki s svojimi hodniki v steblih zmanjšuje tehnično vrednost lesa. Večjo nevarnost kot šesterezobi luba-

Tu zgoraj pri zidanici je izredno lep razgled. Odkriva nam nebrojvsi in naselij. Poleg domačih krajev vidimo od tod daleč preko meja naše domovine. Takšne zidanice pa najbolj pogosto srečujemo v gornjeradgonskih gorica.

dar predstavlja borov zavijač, ki napada predvsem mlade borove kulture in ogroža bodočnost naših borovih sestojev. Razmnožil se je v taki meri, da je napadel že vse mlade borove kulture na področju ljutomerskega okraja. Gosenice borovega zavijača izdolbejo v mlade poganjke, navadno terminalne, kratek hodnik do srtži. Zaradi tega se mladi poganjki izkrivijo, hitro odmrejo in se posušijo; starejši poganjki ostanejo sicer pri življenju, a se značilno izkrivijo, kar povzroča nenormalno rast napadenih borov. V kolikor terminalni popek ne odmre, se zaradi poškodbe in intenzivnega hranjenja kolcuasto zavije. Z ozirom na to, da ta deformacija trajno ostane na drevesu in da jo lahko povzroči ena sama gosenica, spada borov zavijač v skupino velikih škodljivcev našega bora. V veliki meri napada borov zavijač kulture na sončnih mestih, na slabih, suhih in vetru izpostavljenih rastiščih. Če bomo hoteli ohraniti kvaliteto naše borovine, bomo v prihodnjih letih morali temu vprašanju posvetiti mnogo pozornosti.

Ne samo pri nas, ampak tudi drugod po naši domovini je nižinski brest napadla holandska bolezen (*Ceratostomella ulmi*), ki povzroča sušenje bresta. Po holandski boleznici že oslabiljena drevesa dokončno uničita sekundarna škodljivca veliki in mali brestov lubadar, ki sta obenem glavna prenašalca holandske bolezni. Dostoj pri nas še ni bila organizirana načrtna borba proti boleznici sušenja bresta, morali pa jo bomo voditi istočasno v več smereh. Preprečiti bomo morali okužitev z uničevanjem prenašalca parazita — lubadarja, s selekcijo in hibridizacijo pa vzgojiti odporne vrste bresta in z njim zamenjati občutljivejše vrste. Prav tako bomo morali organizirati posek suhih in delno suhih brestov ter izvajati dopolnilne mere, to je seži-

gati olupljeno skorjo in tanjše dele krošnje. Samo tako bomo lahko izpolnili praznine, ki jih je v naših gozdovih povzročila holandska bolezen.

IZKORISCANJE

Gozdove na območju ljutomerskega okraja izkoriščajo v okviru planirane limite. V državnem sektorju je izkoriščanje visokovrednih lesnih sortimentov pravilno, medtem ko zasebniki visokovreden tehnični les še vedno predelujejo v drva in manjvredne tehnične sortimente. Boro vino, brezovino, topolovino in deloma tudi jelševino uporabljajo zasebniki za kurjavo, naši industriji pa primanjkuje te vrste surovin. Za odpravo napak pri izkoriščanju tehnično uporabnega lesa moramo skrbeti, da bomo zmanjšali potrošnjo lesa za kurivo (za kurivo se porabi 40% vsega posekanega lesa). To vprašanje bomo morali v bližnji prihodnosti rešiti tako, da bomo zamenjali drva z večjo uporabo električne energije ali zemeljskega plina. S tem bi prihranili mnogo tehničnega lesa. Tisoče kubičnih metrov janskega lesa se sedaj pokuri, v bodočnosti pa bomo morali dober janski les zamenjati za premog. To bo koristilo rudnikom, skupnosti in končno tudi kmetovalcu.

Za utrditev lesnega gospodarstva moramo preusmeriti porabo lesa tako, da bo potrošnja v tehničnem in ekonomskem pogledu utemeljena. Družbeni organi bodo morali z ekonomskimi in administrativnimi ukrepi podpreti takšna prizadevanja gozdnega gospodarstva.

Problemom našega gozdarstva v zvezi z gojitvijo, varstvom in izkoriščanjem gozdov bomo morali posvetiti v bodočnosti večjo pozornost, da bomo obdržali in ohranili bogastvo, ki ga imamo v naših gozdovih.

Razvoj zdravstvene službe in socialne zaščite

Zdravstvena zaščita je postala v novi Jugoslaviji družbena skrb, saj je od zdravja ljudi odvisna ustvarjalna in obrambna moč države. V desetih letih po osvoboditvi smo ustvarili osnovne pogoje, ki nam omogočajo večjo uporabo družbenih sredstev tudi v zdravstveni dejavnosti.

Zdravstvena organizacija stare Jugoslavije v 25 letih svojega obstoja ni pokazala bistvenega napredka. Temeljala je na zasebni praksi zdravnikov, ki so ordinirali v tesnih in slabo opremljenih ordinacijah. Kot okrajni in občinski zdravniki so honorarno opravljali tudi posle preventivne zdravstvene zaščite. Cepili so otroke proti kozam, davici in škrlatinki, nadzirali prehranbene obrate, pitno vodo in kanalizacijo. Srednjega medicinskega kadra, razen dezinfektorjev, v tistem času ni bilo. Prav tako ni bilo na področju okraja preventivnih zdravstvenih zavodov.

Leta 1945 so se v novi Jugoslaviji lotili tudi organizacije zdravstvene službe, ki omogoča vsakemu državljanu potrebno zdravstveno pomoč. Posebno skrb so posvetili organizaciji preventivnih zdravstvenih ustanov. Od stare Jugoslavije smo prevzeli samo 6 privatnih zdravniških ordinacij in babiško službo, ki je bila prej prav tako privatna.

Sedaj tvori zdravstveno mrežo na področju okraja 8 zdravstvenih postaj s splošnimi ambulantami v naslednjih krajih: Apače, Radgona, Radenci, Videm, Križevci, Kostanj, Ivanjkovec, Ljutomer in pomožna zdravstvena postaja pri Miklavžu. Zdravstvena postaja v Ljutomeru ima tudi okulistično ordinacijo. Zobne ambulante so v Ljutomeru in Radgoni, pomožne pa v Križevcih, pri Miklavžu in v mladinskem domu v Veržeju. Pet privatnih zdravniških ordinacij dopolnjuje javno zdravstveno službo.

Preventivno zdravstveno službo opravljajo naslednji zdravstveni zavodi: protituberkulozna dispanzerja v Ljutomeru in Gornji Radgoni, protivenerična dispanzerja v Apačah in Ljutomeru, posvetovalnice za žene v Apačah, Gornji Radgoni in Ljutomeru, otroške posvetovalnice v Apačah, Kapeli, Ivanjcih, Gornji Radgoni, Radencih, Spodnji Ščavnici, Vidmu, Bučkovecih, Ivanjkovecih, Pri Miklavžu, v Ljutomeru, Razkrižju in Veržeju. Okrajna higienska postaja ima svoj sedež v Ljutomeru.

Lekarni sta v Ljutomeru in Gornji Radgoni. V obeh krajih sta tudi reševalni postaji.

Zdravstveno službo opravljajo naslednji zdravstveni delavci: 9 zdravnikov splošne prakse, 2 honorarna specialista (okulist in fiziolog), 6 medicinskih sester, 2 bolničarki, 2 sanitarna tehnika, 1 higienik, 19 babic, 2 farmacevta, 3 farmacevtske pomočnice, 2 lekarniška laboranta, 4 dentisti, 4 zobotehnikarji ter 4 zobne instrumentarke.

Številčno stanje zdravstvenega kadra je razmeroma zadovoljivo, kar nam pokaže primerjava s slovenskim povprečjem in sosedni-

mi okraji. Na enega zdravnika splošne prakse pride v amb. službi:

	prebivalecev
v LR Sloveniji	6.505
v okraju Ljutomer	5.417
v okraju Maribor-okolica	8.145
v okraju Murska Sobota	13.446
v okraju Ptuj	15.721

Pri teh podatkih je treba upoštevati, da imamo v centrih, kot sta n. pr. Ptuj in Murska Sobota, večje število zdravnikov-specialistov, ki v precejšnji meri razbremenijo zdravniške splošne prakse.

Na enega dentista pride:

	prebivalecev
v LR Sloveniji	7.210
v okraju Ljutomer	9.750
v okraju Maribor-okolica	15.122
v okraju Murska Sobota	18.852
v okraju Ptuj	11.220

Ambulante zdravstvene službe v glavnem uporabljajo zavarovanci, medtem ko se kmetje in ostalo nezavarovano prebivalstvo zdravi v privatnih zdravniških ordinacijah. Število zdravstvenih storitev v splošnih ambulantah stalno narašča, kar nam kažejo naslednje številke:

Leto	Štev. amb. storitev	Indeks na l. 1952
1952	39.054	100
1953	43.954	112
1954	61.138	156

Vrednost vseh zdravstvenih storitev, ki so bile v letu 1954 izvršene v splošnih in zobnih ambulantah, znaša 20.256.072 din.

Porast števila zdravstvenih storitev je ozko povezana s porastom števila zavarovancev, ki se je od leta 1953 do 1955 dvignilo od 4.220 na 6.070.

Z ustanovitvijo javnih ambulant v Križevcih, Ivanjkovecih in Kostanju se je mreža zdravstvenih postaj zelo približala prebivalstvu in v glavnem zadostuje potrebam okraja. Kapaciteta nekaterih ambulant ni popolnoma izkoriščena, ker bolniki, ki niso socialno zavarovani, iščejo zdravniško pomoč v glavnem v privatnih ordinacijah. Z uralitvijo zdravstvenega kadra v javnih ambulantah ter z izboljšanjem opreme ambulantnih ordinacij bo tudi ostali del prebivalstva vedno bolj uporabljal javno zdravstveno službo.

Važno delo na področju zdravstvene zaščite izvršujejo preventivni zdravstveni zavodi.

V protituberkuloznih dispanzerjih je bilo izvršeno v zadnjih treh letih naslednje delo:

Leto	Štev. pregledov	Indeks na l. 1952	Štev. pri preletih bolnikov
1952	4.229	100	95
1953	5.115	121	111
1954	5.756	156	122

Iz teh številk sledi, da dejavnost protituberkuloznih dispanzerjev narašča. Prav tako narašča iz leta v leto število bolnikov. To pa ne pomeni, da se bolezní pri nas tako naglo širijo. Porast števila bolnikov dokazuje, da vedno več ljudi uporablja brezplačne preglede v protituberkuloznih dispanzerjih, k čemur je pripomogla tudi patronažna služba.

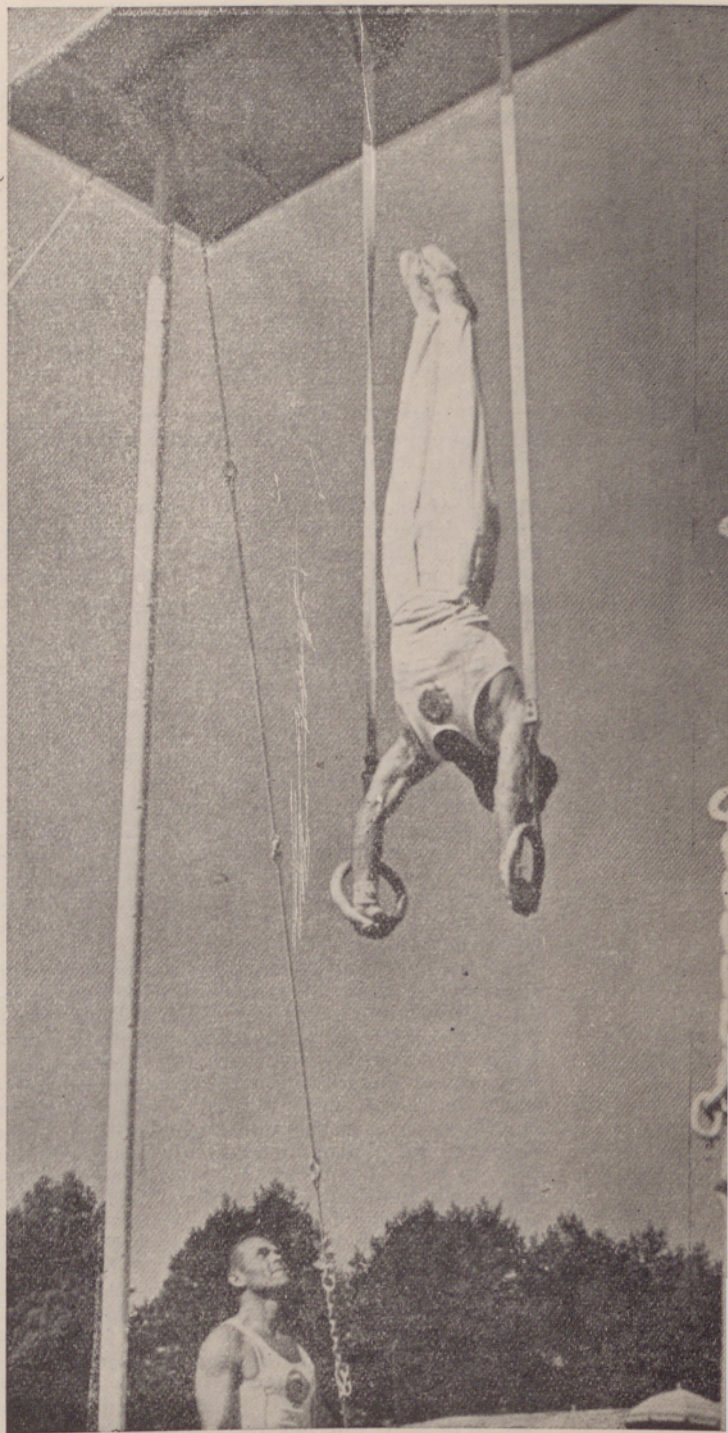
Lepe uspehe smo dosegli po vojni na področju zdravstvene zaščite matere in otroka. Umrljivost otrok do 1. leta starosti je v letu 1946 na 100 živorojenih znašala na področju bivšega ljubomerskega okraja 12,4%, na področju bivšega radlonskega okraja pa 17,7%. Poredvojno slovensko povprečje umrljivosti dojenčkov je znašalo 12%, sedanje pa je 5,8%. Umrljivost dojenčkov na področju našega okraja je v zadnjih petih letih bila naslednja:

Leto	Odstotek umrljivosti
1950	9,9
1951	11,8
1952	6,7
1953	6,09
1954	6,9

Naveden številke nam kažejo, da smo dosegli s preventivno predporodno, porodno in poporodno zaščito v našem okraju lepe uspehe. Podatki od zadnjih treh let pričajo, da so ti uspehi že utrjeni. Umrljivost dojenčkov se je v letu 1955 nekoliko zvišala zaradi epidemije oslovskega kašlja, vendar je umrljivost tudi v času epidemij ob dobro razviti preventivni službi mnogo manjša. Zadnja večja epidemija črevesnih obolenj dojenčkov je bila leta 1949, ko je umrlo 13,7% dojenčkov. Po tem letu so bile ustanovljene nove otroške posvetovalnice, ki bodo ob zadostnem medicinskem kadru zadovoljile potrebe okraja. Padec odstotka umrljivosti dojenčkov kaže, da so se življenjski pogoji na naši vasi precej izboljšali. Dvignila se je tudi zdravstvena prosveta prebivalstva. Važno vlogo pri zdravstvenem prosvetljevanju ljudstva so imela predavanja in tečaji, ki jih je priredila organizacija Rdečega križa s pomočjo zdravstvenih delavcev. Dvoletne zdravstvene prosvetne tečaje je v letu 1954 končalo 624 mladink. Letos je v te tečaje vpisanih 585 deklet. Isto snov predelujejo v kmetijsko-gospodarskih šolah 603 mladinke.

V zvezi s padcem umrljivosti dojenčkov moramo omeniti posebno zaščito, ki jo imajo žene, ki so v delovnem razmerju in žene zavarovancev po predpisih o socialnem zavarovanju. Leta 1954 so prejele zavarovanke na porodniški hranarini 5.117.113 din.

Število uživalcev brezplačne zdravstvene zaščite je razmeroma veliko. Po predpisih uživa na področju okraja popolno brezplačno zdravstveno zaščito 6.070 zavarovancev in 1584 upokojencev in njihovih družinskih članov. Izdatke za te upravičence krije iz svojih sredstev Okrajni zavod za socialno zavarovanje. Brezplačno zdravstveno zaščito imajo tudi državljani, ki zbolijo za akutnimi nalezljivimi boleznimi, za tuberkulozo, nadalje porodnice, otroci do treh let starosti in še nekatere kategorije bolnikov, določene z zveznim predpisom iz leta 1948. Po tem predpisu imajo 50% popusta dijaki in učenci vseh šol ter zadrugiški kmetijskih delovnih zadrug. Plačnik za navedene bolezni in olajšave je Okrajni ljudski odbor. Popolno brezplačno zdravstveno zaščito

Poleg umske vzgoje potrebuje mladina tudi telesno vzgojo. Za telesno vzgojo mladine skrbijo telovadna društva Partizan. V občinskih središčih deluje 15 telovadnih društev. V društvih je včlanjenih 2700 mladincev. Marsikje delo oirajo slabi pogoji, pomanjkanje telovadnic, igrišč in drugih telovadnih pripomočkov. Namen telesnovzgojnih društev je vzgojiti telesno, duševno in moralno zdrav rad.

imajo po predpisih Okrajnega ljudskega odbora še socialno ogrožene družine in posamezniki, če davok na družinskega člana ne presega letno 150 dinarjev, pri davku do 600 din na osebo pa imajo popust pri zdravljenju v bolnišnici.

Iz sredstev Zavoda za socialno zavarovanje so izdali za zdravljenje zavarovancev in njihovih družinskih članov v letu 1954 56.532.395 dinarjev, iz proračuna Okrajnega ljudskega odbora pa so v istem letu izplačali za zdravljenje 19.811.519 dinarjev. Izdatki za zdravljenje upravičencev po Zakonu o vojnih in vojaških invalidih so znašali 2.211.191 dinarjev. Skupno so porabili v letu 1954 iz družbenih sredstev za zdravljenje vseh vrst upravičencev 78.555.005 dinarjev.

Od leta 1955 dalje je uvedeno družbeno upravljanje zdravstvenih zavodov, ki pa kljub pozitivnim rezultatom še ni popolno. V bodoče je treba preko sindikalnih organizacij vključiti v družbeno upravljanje zavodov vse zdravstvene delavce, koristnike zdravstvenih uslug pa preko njihovih zastopnikov. S tem se bo zdravstvena služba izboljšala in družbi bo tako omogočeno nadzorstvo nad gospodarjenjem s sredstvi, ki jih daje zdravstveni službi.

Zdravstveni zavodi na področju okraja so zavodi s samostojnim financiranjem in gospodaritvijo z inventarjem ter instrumentarijem v skupni vrednosti 17.356.260 dinarjev. Od stare Jugoslavije nismo prevzeli nobenega javnega zdravstvenega zavoda. Okrajna ljudska odbora v Ljutomeru in Gornji Radgoni sta morala vse že našete zavode na novo namestiti in opremiti. Oprema in instrumentarij posameznih zavodov sta razmeroma zadovoljiva. Zelo slabe prostore imata lekarna in protituberkulozni dispanzer v Ljutomeru, vendar je Okrajni ljudski odbor že pričel graditi objekt, v katerem bosta delovala ta dva zavoda.

Pred bodočimi komunami stojijo na področju zdravstvene dejavnosti naslednje naloge: urediti zdravstvene postaje v Vidmu, Radgoni in Radencih, kjer se zdravstvene storitve opravljajo zdaj v ordinacijah privatnih zdravnikov. Premestitev javnih ambulant iz privatnih ordinacij je nujna, ker ti prostori pri sedanjem številu zavarovancev ne morejo služiti svojemu namenu. Vprašanje ambulantnih prostorov bo postalo še bolj pereče, ko bo uvedeno tudi zavarovanje kmečkega prebivalstva. V Ljutomeru in Gornji Radgoni bo treba v bližnji bodočnosti zgraditi zdravstvene domove, v katerih bo združena vsa zdravstvena služba.

Nadaljnje naloge zdravstvene službe so: ustanovitev šolskih ambulant, otroških dispanzerjev ter dispanzerjev za žene v Ljutomeru in Gornji Radgoni. Zaradi pomanjkanja lekarn je treba čimprej ustanoviti lekarni v Radencih in pri Vidmu. Bodoče komune bodo morale prevzeti tudi štipendiranje zdravstvenega kadra, ki ga bodo potrebovale v svojih ustanovah.

V področje socialne zaščite spada zaščita starih, onemoglih, nepreskrbljenih oseb in zaščita socialno, moralno in vzgojno ogrožene mladine. Socialna problematika okraja ima svoje posebnosti, ki izvirajo iz socialnega sestava prebivalstva. V stari Jugoslaviji je bil le majhen odstotek prebivalstva v rednem delovnem razmerju. V naši državi so bile s posebnimi predpisi priznane pravice do socialnega zavarovanja viničarjem, ki so dokazali viničarsko razmerje, vendar je na področju okraja še veliko število starih in onemoglih oseb, ki so se

preživljale s priložnostnim delom pri kmetih ter nimajo pravice do pokojnine in drugih dajatev po Zakonu o socialnem zavarovanju. Občinski ljudski odbori dajejo tem osebam redne mesečne podpore, ki pa so razmeroma nizke. V letu 1954 je sprejelo podporo 326 oseb v skupnem znesku 5.031.088 dinarjev.

V letu 1952 je Okrajni ljudski odbor ustanovil Dom onemoglih v Lukavcih, s kapaciteto 50 mest, za onemogle osebe, ki nimajo sredstev za preživljanje. V domovih za stare in onemogle izven okraja je bilo še 37 oseb iz Ljutomerskega okraja ter je skupna oskrbina za 87 oseb v letu 1954 znašala 7.899.318 dinarjev.

Pod varstvom države je na področju okraja 426 otrok. To so otroci brez staršev ali pa imajo enega roditelja in so potrebni varstva zaradi slabih socialnih razmer. 44 od teh otrok uživa domsko zaščito. Izdatki za oskrbne so znašali v letu 1954 3.036.843 dinarjev. Na področju okraja je Mladinski dom v Veržetu, ki je socialno vzgojna ustanova s kapaciteto 100 otrok. Mladinski dom je ustanova s samostojnim financiranjem ter so v njem otroci iz vse republike.

Veliko pomoč nudi Okrajni ljudski odbor socialno ogroženi mladini s štipendijami, ki jih prejema v glavnem otroci brez staršev, socialno šibkih delavskih in kmečkih družin, otroci padlih borcev ter žrtev fašističnega terorja. V letu 1954 je sprejemalo štipendije 205 dijakov v skupnem znesku 4.060.453 dinarjev.

Vsako leto prireja Okrajni ljudski odbor počitniška letovanja za socialno in zdravstveno ogrožene otroke. V letu 1954 je letovalo s področja okraja 455 otrok.

Socialne ustanove so tudi šolske kuhinje. Teh je v okraju 18 in je v letih 1953 in 1954 prejemale malico 1360 otrok. Obstoj šolskih kuhinj na področju okraja je velike važnosti, ker je prehrana prebivalstva, zlasti v vinogradniških predelih, pomanjkljiva in se otroci že v najnežnejši dobi privajajo pitju alkoholnih pijač. Zato bodo morale bodoče komunalne skupnosti financirati te socialne ustanove.

Okrajni ljudski odbor daje iz svojih sredstev redne podpore žrtvam fašističnega terorja, družinam kadrovcov, tuberkuloznim bolnikom, rejnine za otroke brez staršev, nabavlja obloko za socialno ogrožene otroke ter nudi pomoč socialno ogroženim družinam. V letu 1954 so izplačali iz sredstev Okrajnega ljudskega odbora in iz sredstev občinskih ljudskih odborov za soc. zaščito skupno 23.757.856 din. Ruzen tega prejema soc. zaščito po zveznih predpisih 608 invalidskih upravičencev. V letu 1954 so znašali izdatki za invalidnine, zdravljenje invalidov, za invalidske in otroške dodatke skupno 21.991.973 dinarjev. Začasno nezaposleni uslužbenci in delavci so prejeli v letu 1954 pri posvetovalnici za delo podpore v znesku 1.490.230 dinarjev.

Te navidezno suhoparne številke nam pripriljivo govore o razvoju zdravstvene službe in socialne zaščite, ki je v celoti skrb naše socialistične države. Čeprav spada okraj med gospodarsko nerazvite, lahko ugotovimo iz navedenih števil, da daje družba že sedaj veliko sredstva za zdravstveno službo in socialno zaščito. Z dvigom proizvodnje in družbenega dohodka bodo nastale še večje možnosti, da se zdravstvena služba izboljša in da bodo deležni socialne zaščite po zakonitih predpisih vsi člani naše družbene skupnosti, ki so socialne zaščite potrebni.

Elektrifikacija in njen razvoj

Gospodarsko razvitost neke države ali dežele označuje predvsem njena proizvodnost. Proizvodnost pa bo tem višja, v čim večji meri se gospodarstvo v svojih panogah okorišča s sodobnimi izsledki znanosti in tehnike. Danes si več ne moremo zamišljati sodobne industrije ali modernega kmetijskega gospodarstva, kjer bi ne bila celotna proizvodnja do skrajnih možnosti elektrificirana. Potrošena električna energija v kWh, ki letno odpade na enega prebivalca neke države, nam zato lahko precej zanesljivo prikaže stopnjo njene razvitosti in proizvodnosti. V ilustraciji naj navedem nekaj podatkov, ki jih je za leto 1953 objavil odbor za električno energijo Evropske gospodarske komisije OZN.

Država:	kWh/osebo
Norveška	5.840
Švedska	3.870
Švica	2.550
Anglija	1.570
Finska	1.500
Vzh. Nemčija	1.270
Zah. Nemčija	1.200
Belgija	1.120
Avstrija	1.100
ČSR	980
Francija	970
Italija	690
Madžarska in Poljska	500
Bolgarija	210
Jugoslavija	170
Grčija	120
Turčija	60

V Jugoslaviji je najhuj elektrificirana republika Slovenija, kjer je bilo v l. 1953 na osebo porabljenih 374 kilovatnih ur.

Gornji podatki nam zelo nazorno pokažejo, zakaj je davek naše zaostalosti tako visok. Mnogo jih je še pred nami, ki jih moramo dohiteti in tudi prehiteti, čeprav je naš cilj drugje kot njihov. Prehitovanje pa zahteva več napora kakor boja vstrie ali capljanje za drugimi.

Elektrotehnika nam je razvila neštete možnosti uporabe električne energije. Električna nam razsvetljuje prostore, kuha, hladi, poganja stroje in razna vozila, prenaša zvok in slike na daljavo v prirodi nam pomaga zaznavati razne pojave, za katere človeški čuti niso občutljivi. Da, celo več: samodejno upravlja in nadzoruje produkcijo. Visek uporabe električne energije pa predstavljajo selektrificirani možgani. To so zelo komplicirani elektronski računski

stroji - roboti, ki v nekaj urah opravijo najhuj zamotane računske operacije, za katere bi človek potreboval 490 let. Tak najmodernejši računski robot računa torej 49.000-krat hitreje kot človek. Seveda je to le bežen pregled. Vse možnosti uporabe električne energije še zdavnaj niso izčrpane. Kdo pa se ne zaveda ogromnega pomena elektrotehnike za razvoj zdravstva? Omenim naj le rentgenski aparat, ki ga pozna skoraj vsak.

Poleg širokih možnosti uporabe, ima električna energija še dve komercialni prednosti in sicer cenenost in razmeroma zelo enostaven način transporta.

Ne bo odveč če se v nekaj vrstah seznanimo z razvojem elektrifikacije in elektro-gospodarstva na sploh. V jeseni leta 1829 se je Amerikaneu Thomasu Edisonu po številnih poskusih posrečilo izdelati prvo uporabno žarnico z ogljeno nitko, ki si je po veliki svetovni razstavi l. 1881 v Parizu utrla pot tudi v Evropo. Kmalo nato so po vseh večjih evropskih mestih začeli graditi manjše lokalne električne centrale za islosmerni tok. Neprijazne plinske svetilke, ki so kvarile zrak po stanovanjih, so zamenjale električne žarnice s svojo mnogo prijetnejšo svetlobo. Seveda se po svoji kvaliteti svetlobe in gospodarnosti še zdaj niso mogle primerjati z današnjimi.

Znano je, da islosmernege električnega toka ne moremo transformirati, zato so prve električne centrale za islosmerni tok lahko s svojo energijo oskrbovale le svojo neposredno okolico. Prišla se je borba mnenj med elektrotehniki, zagovorniki islosmernege toka in pristajši izmeničnega toka. Leta 1891 pa je za razvoj elektrifikacije in elektrogospodarstva v Evropi, v pravem pomenu besede, revolucionarno leto! Zmagali so pristajši izmeničnega toka. Tega leta so namreč na razstavi v Frankfurtu prvič v praksi prikazali delovanje trofaznega izmeničnega sistema, ki ga danes imenujemo tudi vrtilni sistem. Izumitelj tega sistema pa je naš rojak Nikola Tesla, ki ga lahko zaradi njegovih številnih in pomembnih izumov upravičeno imenujemo očeta moderne elektrotehnike. Kmalo po tej razstavi so prvič po trofaznem sistemu z napetostjo 25.000 Voltov prenašali električno energijo iz hidrocentrale v Lauffenu v 175 km oddaljeni Hamburg. Led je bil prebit. Ob rekah in premogovnikih so začele ena za

drugo rasti velike električne centrale. Vzporedno pa je rastla tudi elektroindustrija. Žarnicam so kmalu sledili še drugi porabniki električne energije kot so likalniki, elektromotorji in podobno. Iz mest pa se je potrošnja električne energije začela širiti tudi na deželo.

Industrija, ki se je pri svoji proizvodnji vedno bolj navezovala na električno energijo, je terjala nemoteno obratovanje. Električne centrale so se zato začele povezovali v elektroenergetske sisteme. Pričenja se prenos električne energije na velike razdalje. S povezovanjem velikih vodnih in kaloričnih central pa se omogoča tudi smotrnejše izkoriščanje energetskega virov, kar ugodno vpliva na pocenitev električne energije.

Daljnovodi visokih prenosnih napetosti: 220.000 V in 380.000 V nam omogočajo razširitev povezanih energetskega sistema na območju velikih teritorijev. Danes se že tudi ureničuje ideja o povezanosti večih držav v skupni elektroenergetski sistem. Vzrok za to je predvsem v tem, da so nekatere države že skoraj do konca izkoristile svoje vodne energetske vire, n. pr. Norveška 100 %, Kanada 97 %, Švedska 90 %, Finska in Italija 88 % ter Avstrija 79 %. Konzum električne energije pa se iz dneva v dan veča. Predvidoma bo imela Nemčija že 1956. leta 9,5 milijard kWh, Italija pa 2,154 milijard kWh primanjkljaja.

Kakšna pa je energetska bilanca v Jugoslaviji?

Dosedanje ugotovitve pristojnih strokovnjakov so pokazale, da ima Jugoslavija na razpolago nekaj nad 60 milijard kWh letno uporabljive vodne energije. Od tega je dosedaj izrabljeno le oca. 4 %. Mislim, da ni treba posebej poudarjati, kakšna dragocena sredstva nam iz dneva v dan brezplodno odtekuje v morje, ne glede na vrednost, ki bi jo lahko v industriji ustvarila vsaka kilovatna ura.

Od navedenih 60 milijard kWh odpade na Slovenijo 8 milijard kWh. V letu 1954 so vodne elektrarne v Sloveniji proizvedle eno milijardo 81 milijonov kWh električne energije. S tem je bila izkoriščeno le 17,5 % razpoložljive vodne energije. Po praktičnih izkušnjah v drugih državah in tudi pri nas se potrošnja električne energije vsakih 10 let podvoji. Če bi vsa potrošnja v Sloveniji krili samo z vodno energijo, bi nam vodna energija zadostovala še okoli 40 let.

V Sloveniji je za široko potrošnjo prva prodajala električno energijo leta 1894 elektrarna v Skolji Loki. V tej dobi so gradili tudi manjše centrale, ki so bile namenjene za oskrbo posameznih objektov. Leta 1898 je bila dograjena in začela obratovati mestna elektrarna v Ljubljani. V letu 1914 smo imeli na področju Kranjske in Štajerske 17 lokalnih central s skupno zmogljivostjo 2.500 kW. Leta 1915 je začela obratovati tudi elektrarna na Završnici. V tem času so bile za elektrifikacijo Kranjske ustanovljene Kranjske deželne elektrarne. Ves nadaljnji razvoj pa je zavrta prva svetovna vojna.

vojni pa je postala last vsega našega ljudstva.

Po prvi svetovni vojni se je elektrifikacija pri nas ponovno razmahnila. Zgrajenih je bilo več manjših lokalnih in industrijskih central. Od večjih central hi omenil termo-elektarne v Trbovljah in Velenju s skupno močjo 34.750 kW, nadalje še elektrarne Železarne Jesenice in Papirnice Vevče. V letu 1938 smo imeli v takratnih mejah Slovenije 835 deloma javnih, deloma privatnih elektrarn, s skupno instalirano močjo okrog 100.000 kW.

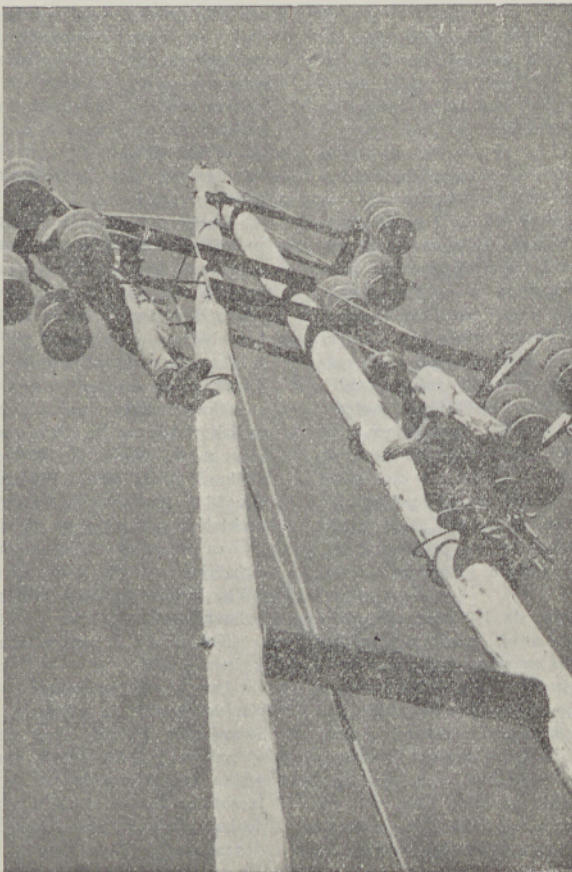
Na Kranjskem in delu Štajerske so elektrificirane in prodajale električno energijo že omenjene Kranj-

Prvi začetki elektrifikacije v sedanjih mejah Ljutomerskega okraja segajo še nazaj v obdobje pred prvo svetovno vojno. Najprej je bila elektrificirana Gornja Radgona, kjer je prvič zasvetila električna luč že leta 1915. Napajanje se je vršilo po 5 kW kablu, ki je bil položen preko železniškega mostu do mestne elektrarne E. Werk v avstrijski Radgoni. E. Werk je bila manjša centrala, ki je imela dva generatorja z nazivno močjo 50 in 75 kVA. Poganjala sta ju dva Dieslova motorja. Paralelna s to centralo sta delala še dva agregata. Eden od teh je bil montiran v Trumerjevem mlinu, na rokavu Mure, in ga je poganjala turbina, drugi pa v gornjeradgonski pekarni in ga je poganjal Dieslov motor. Ta generator je služil kot rezerva in za kritje konic. Vsi štirje agregati so imeli skupno instalirano moč okrog 300 kW. Izrabljenih je bila le okrog 150 kW.

Po prvi svetovni vojni je Radgona po mirovni pogodbi pripadla Avstriji. Sklenjena je bil sporazum, da bo mestna elektrarna v Radkersburgu še naprej oskrbovala Gornjo Radgona z električno energijo. Dogovorjeno je bilo tudi, da bo generator v gornjeradgonski pekarni, če bo potrebno, še vedno obratoval kot rezerva. To stanje je trajalo do leta 1939, ko je bila Gornja Radgona priključena na falko visokonapetostno omrežje.

V zdravilišču Slatina Radenci so zastarelo acetilensko razsvetljavo zamenjali z električno že leta 1923. Potrebno električno energijo je dajal 4-kilovatni generator za istosmerni tok pri obratni napetosti 110 V. Poganjal ga je bencinski motor 8KM, ki je bil zaradi znižanja pogonskih stroškov preurejen na lesni plin. Ker je bil motor v prvi vrsti namenjen za pogon pralnih strojev za steklenice, je obratoval le med delovnim časom. Ponoči je bila v obratu stabilna akumulatorska baterija s kapaciteto 100 Ah. Ta naprava je obratovala do leta 1928. Takrat je bil slatinski obrat moderniziran in razširjen. Potreba po elektr. energiji se je povečala. Prejšnji generator so zamenjali z večjim, ki je dajal moč 12 kW. To pa je bila le začasna rešitev. Zastarele in iztrošene naprave že davno niso več odgovarjale osnovnim načelom gospodarnosti, niti niso mogle zadostiti iz dneva v dan naraščajočim potrebam po električni energiji.

Spomladi leta 1932 so se začela pogajanja med Upravo zdravilišča in Mestno občino Radkersburg. Istočasno je Zdravilišče vodilo razgovore z Elektrarno Falo, za podaljšanje 35 kilovoltnega daljnovođa iz Ljutomer do Gornje Radgone. Pokazalo se je, da so bili pogoji za dobavo električne energije iz Radkersburga, za-

Za prenos elektr. energije smo v preteklem desetletju zgradili številne daljnovođe.

Ze pred prvo svetovno vojno leta 1912 so se začela pripravljala dela za graditev velike hidrocentrale na Dravi pri Fali. Zaradi vojne je bila ta centrala dograjena komaj leta 1918. Namenjena je bila za napajanje gornještajerskega industrijskega bazena. Po končani vojni pa je pripadla Jugoslaviji. Njena koristna moč je znašala takrat 34.000 kW. Elektrarna Fala je bila zgrajena s tujim kapitalom; po drugi svetovni

ske deželne elektrarne. Na Štajerskem pa je prevzela elektrifikacijo in distribucijo Elektrarna Fala. Tu so bili elektrificirani predvsem večji kraji, kot so Maribor, Ptuj, Ormož, Ljutomer, Laško itd.

Sedaj, ko smo dobili bežen pregled o razvoju in pomenu elektrogospodarstva na sploh ter o poteku elektrifikacije v Sloveniji, si bomo ogledali še potek in razvoj elektrifikacije v Ljutomerskem okraju.

radi nižjih investicijskih stroškov, za Zdravilišče trenutno ugodnejši; zate so bila pogajanja med Zdraviliščem in Radkersburgom ugodno zaključena. Še istega leta je Zdravilišče zgradilo transformatorsko postajo in postavilo 5-kilovoltni daljnovod Gornja Radgona—Slatina Radenci. Istočasno je bil elektrificiran tudi slatiški ohrat v Boračevi. Napajanje je bilo preko majhnega 6 KVA transformatorja, ki je bil montiran na drog v Šratoveh. Ob tej priložnosti so elektrificirali tudi del Radencec, okrog 25 hiš, ob radgonski in solnški cesti. Poleg tega je bila takrat že tudi urejena cestna razsvetljava.

Med leti 1925 in 1928 je bilo elektrificirano Meindljevo posestvo v Črnicah, bivši Mezlov mlin, del Apač in del Lutvere. Tu stanje je ostalo neizpremenjeno do leta 1947. Napajanje se je vršilo po 6 kV daljnovodu iz Avstrije. Dodati moram, da je bila elektrifikacija v Apaški kotlini namenjena predvsem ekspozicijam germunizma, ki so imeli takaj vse pomembnejše gospodarske položaje. Stanje vseh električnih naprav, ki so tu jih po osvoboditvi našli v Apaški kotlini, je bilo takšno, da smo morali razen hišnih instalacij obnoviti, odtosno zgraditi na novo skoraj vse naprave. Lahko trdimo skoraj brez pretiravanja, da je bila Apaška kotlina v celoti elektrificirana šele po svobolitvi.

O elektrifikaciji v pravem pomenu besede lahko govorimo v Ljutomerskem okraju šele tedaj, ko je bila na razpolago zadostna količina električne energije. To pa se je zgodilo leta 1926, ko je bil falski daljnovod 35.000 V podaljšan iz Ormoža do Ljutomera. Tega leta sta bili v Ljutomeru dograjeni tudi dve transformatorski postaji: Ljutomer I in Ljutomer II. Transformatorska postaja Ljutomer I je bila predvidena kot razdelilna postaja in je predstavljala izhodišče za nadaljnjo elektrifikacijo okraja. Preko nje se je napajala okolica železniške postaje, Kukovčev mlin in Noršinci. Transformatorska postaja II pa je z električno energijo oskrbovala Ljutomer-mesto.

V letu 1927 je bila zgrajena transformatorska postaja v Ivanjkoveh; v naslednjem letu pa tudi nizkonapetostno omrežje v Ivanjkoveh, Mihalovcih in Veličanah.

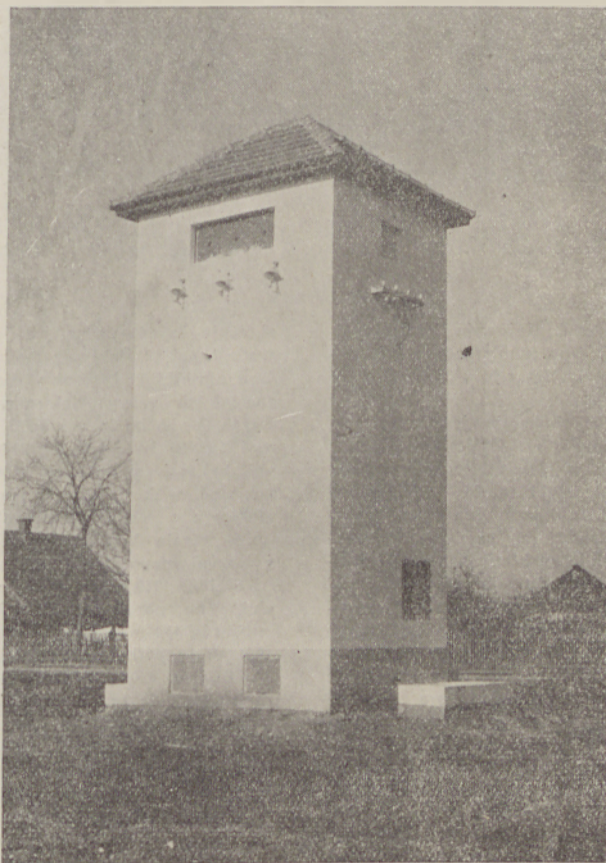
Leta 1929 je bil vod visoke napetosti podaljšan do Veržaja. Zgrajeni sta bili transformatorski postaji v Veržaju in na Cvenu. Na veržajsko trafu-postajo so priključili novozgrajeno omrežje v Veržaju, Banovcih in na Glavi. Cvenska trafu-postaja pa je zajela noveelektrificirane vasi: Cven, Moto ter Zgornje in Spodnje Krapje.

Po letu 1929 opazimo v razvoju elektrifikacije zastoj, ki traja vse

do leta 1936. To je razdobje dveh velikih gospodarskih kriz, ki sta nevarno razmajali temelje celotnega svetovnega gospodarstva. njune posledice pa so občutna prizadele tudi naše kmečke domove.

V letu 1936 so se gospodarske razmere pri nas že nekoliko izboljšale. V tem letu zasledimo gradnjo transformatorske postaje pri Ribičevem mlinu v Cezanjevcih. Transformatorska postaja, kakor tudi oprema sta bili sicer privatna last, vendar je ta gradnja za razvoj elektrifikacije pomembna, saj so bile kot posledica tega še istega leta elektrificirane naslednje vasi: Cezanjevci, Lukovci, Grabe, del Kamensčaka in

brez dvoma razširitev visokonapetostnega omrežja. V prvi vrsti naj omenim podaljšek voda visoke napetosti od Borec do Gornje Radgone, nadalje odcep na Radomerje in dograditev daljnovoda Ljutomer—Murska Sobota. S tem se je v Ljutomerskem okraju visokonapetostno omrežje povečalo za okrog 25 km, kar je predstavljalo za takratne razmere brez dvoma velik uspeh. V tem letu sta bili zgrajeni še dve transformatorski postaji, ena v Stari Novi vasi, druga pa v Radencih. V Radgonski opekarni je bil urejen provizorij, ki je omogočal napajanje radgonskega nizkonapetostnega omrežja iz falske mreže. Prav tako

Za razširitev električnega omrežja smo pa vseh zgradili transformatorske postaje.

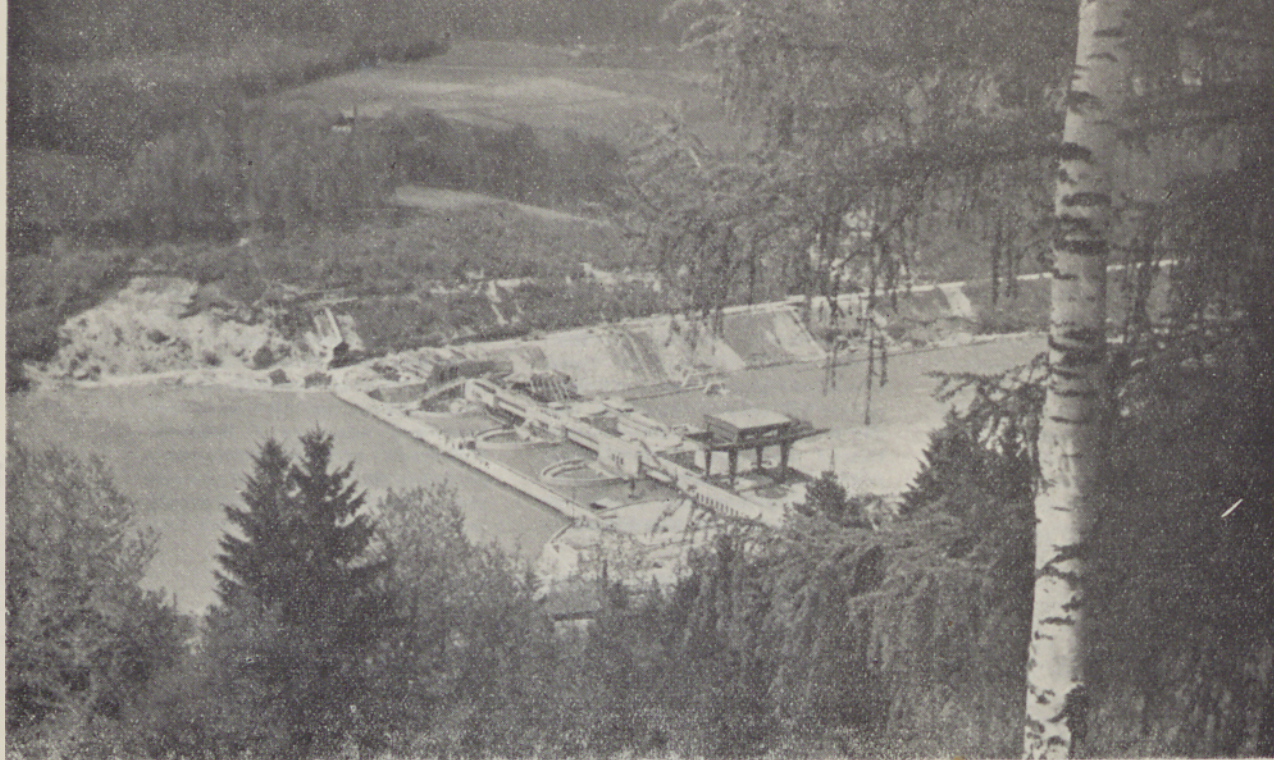
Branoslavci. Istega leta je bil še elektrificiran tudi del Litmerka.

Leta 1938 je bil vod visoke napetosti podaljšan do opekarne v Borecih. Transformatorska postaja, ki je bila tu zgrajena, je bila v prvi vrsti namenjena potrebam opekarne. S tem pa je bila omogočena tudi elektrifikacija Križevce in Borec.

Naslednje leto je bila v razvoju elektrifikacije zelo plodno. Med najpomembnejše gradnje leta 1939 spada

so bile na falski daljnovod priključene naprave v zdravilišču Slatina Radenci in ohrat v Boračevi. V letu 1939 so bili na novo elektrificirani še naslednji kraji: Stara Nova vas, Štročja vas, Babinci in Ključarovi. Na območju Rudgone je bilo nizkonapetostno omrežje razširjeno na Hercogovšček in Norički vrh.

Leta 1940 je bila dograjena razdelilna transformatorska postaja v Gornji Radgoni in nizkonapetostno

Električna luč v naših vaseh bo znatno boljša, ko bo začela popolnoma obratovati hidrocentrala Vuzenica, ki sodi med naše največje hidrocentrale, zgrajene po osvoboditvi.

omrežje v Creknjaveh. S tem je bilo zaključeno tudi prvo razvojno obdobje elektrifikacije v Ljutomerškem okraju.

Doba okupacije je zavrla normalni razvoj elektrifikacije. V prvih letih okupacije so bile še iz starih, napol ilegalnih rezerv, elektrificirane naslednje vasi: Bunčani, Ilijašovi, Bučičovi in Vučja vas. Prav tako je bilo elektrificirano tudi Podgradje pri Ljutomeru. Z omenjenimi rezervami so na splošno razpolagali vneti Hitlerjevi pristaši, vendar v svoji vneti za »neue Ordnung«, tudi na sebe niso pozabili in so zato od časa do časa žrtvovali tudi kaj za civilne potrebe, čeprav je bilo izključno namenjeno le »nur für den Sieg«. V letu 1943 so bili elektrificirani Sratovci; v naslednjem letu pa še Boračeva. Ti gradnji sta bili izvršeni zelo slabo in z neprimernim materialom in so jih morali po osvoboditvi popolnoma obnoviti.

Z osvoboditvijo leta 1945 se v razvoju elektrifikacije pričenja novo razdobje. Ljudska revolucija je spremenila strukturo družbe in ustvarila pogoje, da se iz polkolonialne, zaostale države, razvijejo v moderno in napredno državo. Osnovni korak na tej poti je brez dvoma in; tenzivna in čim hitrejša elektrifikacija vse naše proizvoda.

Kmalu po osvoboditvi smo povsod v državi, kjer so bili za to pogoji, začeli graditi številne nove električne centrale, med katerimi so nekatere pravi velikani. Od novozgrajenih javnih elektrarn jih danes

obratuje že 16. 12 pa jih je še v gradnji. Od 12 elektrarn gradimo tudi dve veliki elektrarni v Sloveniji: ena od teh je termoelektrarna v Šoštanj, ki bo imela v končni stopnji moč 120.000 kW, kar je 20.000 kW več, kakor je znašala leta 1938 skupna moč vseh javnih in privatnih elektrarn v Sloveniji; druga pa je hidrocentrala Vuhred, ki bo imela v končni stopnji moč 60.000 kW.

V letu 1946 je znašala potrošnja električne energije v naši državi eno milijardo 150 milijonov kWh. V letu 1954 se je potrošnja dvignila že na 5 milijarde 440 milijonov kWh. Vidimo torej, da se je potrošnja električne energije pri nas že v devetih letih praktično potrojila, ali z drugimi besedami povedano: v devetih letih smo pri nas napravili razvoj, za katerega potrebujejo gospodarsko razvitejša država 15 let. Mislim, da smo s tem tempom razvoja lahko zadovoljni, pa čeprav nam tudi tu in tam od časa do časa zmanjka malo sepe.

V Sloveniji smo po osvoboditvi zgradili naslednje hidrocentrale: Mariborski ofok, Savico, Moste, Medvode in Vuzenico. Obnoviti smo morali tudi elektrarno Dravograd, ki so jo zgradili Nemci in je bila med vojno bombardirana. Z dograditvijo navedenih central se je koristna moč naših javnih elektrarn povečala od 158.052 kW na 255.852 kW. Skupno je sedaj v Sloveniji 37 javnih in 115 industrijskih central. Njihova skupna moč znaša 500.000 kW. Laiko seveda s tem ni mnogo povedano.

Zadeva pa bo postala jasna z naslednjo obrazložitvijo: 1 kW predstavlja trajno delazmožnost ali moč 14 težakov. Pomnožimo sedaj 500.000 s 14! Kaj smo dohnali? Spoznali smo, da predstavlja 500.000 kW armada, ki šteje 4 milijone 200.000 nevidnih delavcev, ki so nam za malenkostno odškodnino voljni vedno in povsod pomagati. Vkloniti je treba le stikalo in že so na mestu, kjer jih potrebujemo. Vprašanje je le, če znajo njihovo pomoč dovolj smotrno izkoristiti. Zanimajo nas še, po čem so usluge te nevidne armade. To je odvisno od tarife, po kateri plačujete 1 kWh (kilovatna uro) električne energije. Delo 1 kWh je enakovredno delu, ki ga lahko opravi 14 težakov eni uri ali 1 težak v 14 urah.

Dovolj je bilo kramljanja, vrnilo se zopet k razvoju elektrifikacije. Mislim, da boste sedaj lažje dojel ogromni pomen elektrifikacije za naše gospodarstvo, saj je električna energija prazvprav najcenejša delovna sila.

Ne smemo pozabiti, da smo poleg central po osvoboditvi zgradili v Sloveniji tudi na tisoče kilometrov daljnovodov nizkonapetostnega omrežja ter na stotine večjih in manjših transformatorskih postaj. V te objekte je vgrajenih okoli 6 milijard kg bakra, skoraj milijon kg aluminija in približno toliko železa.

Dediščina, ki smo jo po osvoboditvi v našem okraju nasledili na področju elektrifikacije, ni bila kdo ve kako bogata. V predvojni Jugoslaviji je elektrifikacija zajela le

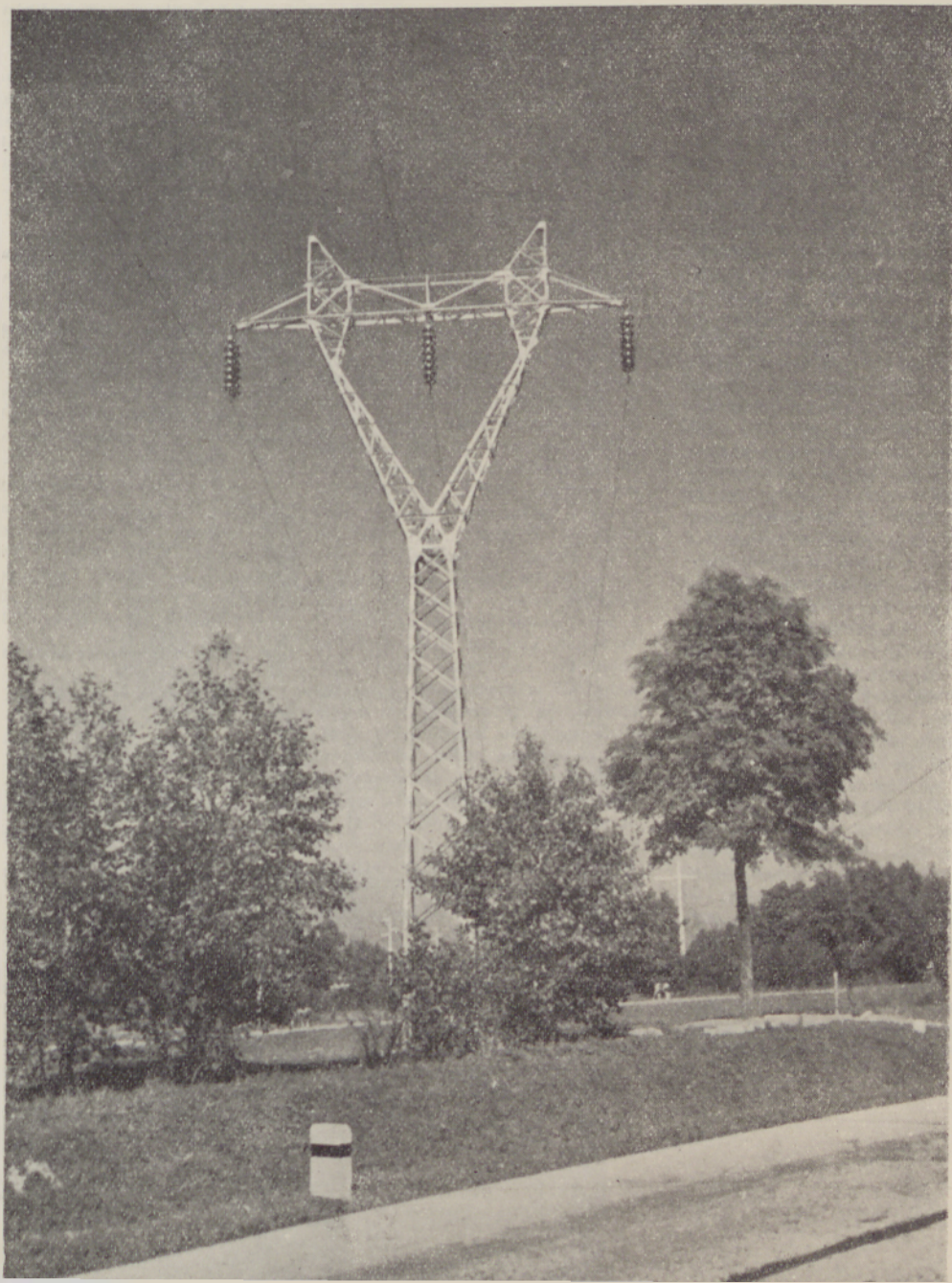
gospodarsko trdnješa in strnjena noselja, ki za svoje omrežje niso zahtevala previsokih investicijskih stroškov. Običajno pa je bil v takšnih krajih tudi kakšen mlin ali žaga.

Poglejmo sedaj, kako je po osvoboditvi napredovala elektrifikacija v ljutomerskem okraju. Pokličimo na pomoč številke. Mogoče so številke puste in dolgočasne, toda prikažejo nam lahko najbolj jasno in dosledno razvoj elektrifikacije po osvoboditvi. Vsa umetnost naših številk ho le v primerjavi, primerjavi dveh številk, ki sta odraz dveh različnih dob. Prva doba sega nazaj v leto 1913 in traja do konca leta 1945. Druga doba pa se začne leta 1945 in traja do konca leta 1954. Prvo obdobje traja torej 32 let, drugo pa 9.

Stvari, ki nas dnevno obdajajo, postanejo sčasoma tako vsakdanje, da jih zaradi njihove vsakdanjosti nití več ne opazimo. Kdo se danes

še zmeni za samotni drog ob cesti, ki nosi drobne bakrene žice, po katerih se pretaka nevidna sila — elektrika. Nič posebnega ni tak drog. Mnogo je takih drogov, ki stojijo v naših vaseh, sadovnjakih, na poljih, travnikih in celo v gozdovih. Običajno stojijo ti drogoví v lepih, ravnih vrstah. Take vrste imenujemo v elektrotehniškem jeziku trase. Seveda zamenjajo v mestih in vaseh drogove večkrat tudi železni konzolni nosilci ali pa strešna stojala. Tuda to naj nas ne moti. Ali ste že kdaj pomislili, kje bi stal zadnji drog, če bi vse te nepregledne vrste drogov in nosilcev z enakimi medsebojnimi razdaljami združili v eno samo traso? Nekje pred Strasbourgom v Franciji bi končala naša vrsta. Na ta način smo dobili skupno dolžino visokonapetostnega in nizkonapetostnega električnega omrežja v ljutomerskem okraju, ki meri v celoti 640 km in 219 m. Vemo pa, da

nosi vsak drog 2 do 4 žice. Sestavimo sedaj posamezne dolžine žic v celoto. Dobili smo žico, ki je dolga nad 2.275 km. Kar odgovarja po zemljevidu razdalji Ljutomer-Kairo. Zanimivi zaključki, ki so nas od neznanimivega droga ob cesti pripeljali celo v Egipt. Poglejmo sedaj še podatke iz leta 1945. Takrat je znašala celotna dolžina električnega omrežja komaj 185 km in 622 m. Primerjajmo sedaj obe številki 640.219 in 185.622. Vidimo lahko, da smo v zadnjih devetih letih po vojni zgradili 2,45-krat več, kakor prej v vsej zgodovini elektrifikacije ljutomerskega okraja. Dolžina daljnovodov se je povečala za 99.862 km, dolžina nizkonapetostnega omrežja pa za 555.755 km. Ob koncu leta 1954 smo imeli v ljutomerskem okraju skupno 146.529 km vodov visoke napetosti in 495.890 km nizkonapetostnega omrežja. Poleg tega je bilo po osvoboditvi zgrajeno še 37 nupa-

jalnih transformatorskih postaj in razdelilna transformatorska postaja v Ljutomeru. V celoti imamo v našem okraju sedaj 45 napajalnih postaj in dve razdelilni, od katerih je ena v Ljutomeru, druga pa v Gornji Radgoni.

Ni dvoma, da gornji rezultati predstavljajo za razvoj in modernizacijo našega okraja enega najpomembnejših uspehov, doseženih po osvoboditvi. Potrebno je, da elektrifikacijsko dejavnost osvetlimo tudi s finančne strani. Od osvoboditve pa do konca leta 1954 znaša vrednost na tem področju izvršenih investicij 512 milijonov 252.000 dinarjev. Sestav vloženi denarni sredstva pa je razviden iz naslednjega prikaza:

Lastna sredstva	282.652.000 din	90,5 %
Krediti	21.800.000 din	7,0 %
Subvenc. OLO	7.800.000 din	2,5 %

Skupaj 512.252.000 din 100 %

V lastnih sredstvih so upoštevani: denarni prispevki posameznikov in podjetij, nadalje prispevki v materialu ter vrednost vseh prostovoljno opravljenih del in uslug. Krediti, ki jih je izposloval OLO pri Narodni banki, so odplačljivi z 2 % obrestmi v roku 10-30 let.

Denarna pomoč, ki jo je za elektrifikacijo lahko nudil OLO, je proti celotnim investicijam razmeroma nizka. To je tudi več ali manj razumljivo. Pomembnejše industrije, lahko rečemo, skoraj da v našem okraju ni. Vrednost, ustvarjena v našem kmetijstvu, pa je zaradi zastarele načina proizvodnje še zelo nizka. Zato so tudi razpoložljiva sredstva okraja razmeroma majhna.

Razčlenitev za elektrifikacijo vloženi sredstev nam nudi zelo zanimivo sliko. Krediti in neposredna finančna pomoč okraju predstavljajo komaj 9,5 % celotnih investicij. Ostalih 90,5 % ali 282 milijonov 652.000 dinarjev pa je vrednost, neposredno ustvarjena s trudom in uporabo našega ljudstva iz 167 novelektificiranih krajev. Mislim, da nam to dejstvo vlije samozavest in spoznanje, da se tudi s lastnimi sredstvi da storiti marsikaj za preobrazbo in hitrejši napredek naše vasi.

Vidiki, po katerih smo dosedaj presojali in obravnavali razvoj elektrifikacije po osvoboditvi, nam ne morejo dati dokončne slike o sedanjem stanju elektrifikacije v ljutomerskem okraju. Da bi odstranili to vrzel, bomo elektrifikacijsko dejavnost osvetlili tudi z druge strani.

Ljutomerski okraj združuje v upravnopolitično celoto 217 naselij. Od tega je bilo ob koncu leta 1945 elektrificiranih le 53 krajev, ali 16,1 % naselij. Ob koncu leta 1954 se je število elektrificiranih krajev povečalo že na 202, kar predstavlja 93,1 % vseh naselij v okraju.

Za primerjavo naj navedem še razmere v Sloveniji. Po uradnih podatkih je v naši republiki 6.071 naselij, od tega je elektrificiranih 4.971 krajev ali 79 % od skupnega števila naselij. Z zadovoljstvom lahko ugotovimo, da smo dosegli že republiško povprečje in ga celo preseglili za 14,1 %. Poleg mest, kot sta Ljubljana in Maribor, je v Sloveniji najbolj elektrificiran okraj Rudovljica, ki izkazuje nekaj nad 98 % elektrificiranih krajev. Na zadnjem mestu je okraj Murska Sobota, ki je imel ob koncu leta 1954 elektrificiranih 63 krajev ali 37 % od skupnega števila naselij.

V pojasnilo naj navedem, da se po tem kriteriju smatra za elektrificiran vsak kraj, kjer je vsaj nekaj hiš priključenih na električno omrežje. Za prvo fazo elektrifikacije, ki obsega predvsem gradnjo električnega omrežja in transformatorskih postaj, nam takšna ponazoritev trenutnega stanja pravzaprav zadostuje. Povečanje koristnikov električne energije in pa eventualna razširitev omrežja pozneje ni več tako težavna stvar, v kolikor seveda niso posamezne hiše preveč raztresene. Število 93,1 % nam torej pove, da se prva faza elektrifikacije v ljutomerskem okraju bliža koncu. Iz tega lahko zaključimo, da je že danes električna mreža dosegljiva pretežni večini našega prebivalstva v okraju. Seveda je odsotek potrošnikov električne energije zaenkrat še mnogo nižji, kot bi na prvi pogled pričakovali.

Leta 1945 je bilo v mejah sedanjega okraja 2.100 odjemalcev električne energije. Do konca leta 1954 je njihovo število naraslo na 7.248 in se s tem povečalo skoraj tri in polkrat. Zanimiva je ugotovitev, da obstaja med porastom odjemalcev in povečanjem dolžine električnega omrežja enako sorazmerje. Iz tega sledi, da se gostota odjemalcev na 1 km omrežja po osvoboditvi pravzaprav ni spremenila. Po navedenih podatkih pride v našem okraju na 1 km omrežju le 11,5 odjemalcev. To število nam tudi pove, da je na enem km med posameznimi odjemalci 88,5 in praznega prostora, kar pomeni, da je omrežje kot celota glede na višino investicijskih stroškov razmeroma slabo izkoriščeno. Kritična razdalja, ki je seveda odvisna od naseljenosti, znaša za naš okraj okrog 55 m. Tej številki bi se približali, če bi elektrificirali vsaj vsa gospodinjstva. Z intenzivno elektrifikacijo kmetijstva in obrti pa bi se neizkoriščena medsebojna razdalja še zmanjšala.

Porabo električne energije v našem okraju lahko razdelimo v osem kategorij. Število odjemalcev v posameznih kategorijah je razvidno iz naslednje razpredelnice:

Kategorija:	Število odjemalcev
Gospodinjstvo	6.250
Razsv. posl. prostorov	578
Razsv. družtv. prostorov	20
Motorji in aparati v obrti	182
Poljedelski motorji	162
Združništvo	42
Javna razsvetljava	6
Veledjem	8
Skupaj:	7.284

V veledjem spadajo vsi večji mlinci, žage, tavnarna usnja v Ljutomeru, opekarne in zdraviliški obrat v Radencih. Vse ostale kategorije pa prištevamo v tako imenovani mali odjem ali široko potrošnje. Ker ima Ljutomer izrazito poljedelski značaj, nas bosta v bodoče zanimali le dve kategoriji in sicer gospodinjstvo in kmetijstvo.

Ljutomerski okraj ima 49.024 prebivalcev. Če upoštevamo, da odpadejo po statističnih podatkih povprečno na eno gospodinjstvo 4,4 osebe, je v našem okraju okrog 11.170 gospodinjstev. Od tega je bilo po gorjih podatkih do konca leta 1954 elektrificiranih 56,2 % gospodinjstev. Neelektificiranih je ostalo še 4.680 ali 43,8 %. Zanimivo je dejstvo, da odpade prav na elektrificirane kraje pretežni del, 4.170 neelektificiranih gospodinjstev, kar je 37,1 % od skupnega števila gospodinjstev. Na neelektificirana področja odpade komaj 750 gospodinjstev ali 6,7 %.

Kot smo že v začetku našega članka nakazali, se razvoj in gospodarski napredek neke države precej jasno odraža prav v porastu potrošnje električne energije. Več potrošenih kWh pomeni tudi več vseh dobrih.

Na področju ljutomerskega okraja je bilo v letu 1945 porabljenih 1 milijon 520.000 kWh električne energije. V letu 1954 je potrošnja dosegla že vrednost 3 milijone 526.000 kWh. To pomeni, da se je potrošnja v desetih letih povečala 2,7 krat.

Razčlenitev konzuma za leto 1954:

Šir. potrošnja	2.454.000 kWh	69,6 %
Veledjem	1.072.000 kWh	50,4 %
Skupaj:	3.526.000 kWh	100,0 %

Za merilo elektrificiranosti kake države ali pokrajine ni odločilen vsesplošni konzum, ampak le poraba električne energije v gospodinjstvu, obrti in kmetijstvu. Stopnja elektrificiranosti je torej določena s številom kWh široke potrošnje, ki odpade letno na eno osebo. Za primerjavo naj navedem nekaj podatkov za leto 1950, ki nam bodo prikazali stopnjo elektrificiranosti v drugih državah

Naftna ležišča so tudi v Prlekiji, ki pa še niso raziskana.
Vrtalni stolp v okolici Lendave.

Država:	kWh/osebo
Norveška	1622
Svica	726
Svedska	499
Anglija	424
Nemčija	174
Avstrija	157
Finska	153
Francija	101
Italija	97

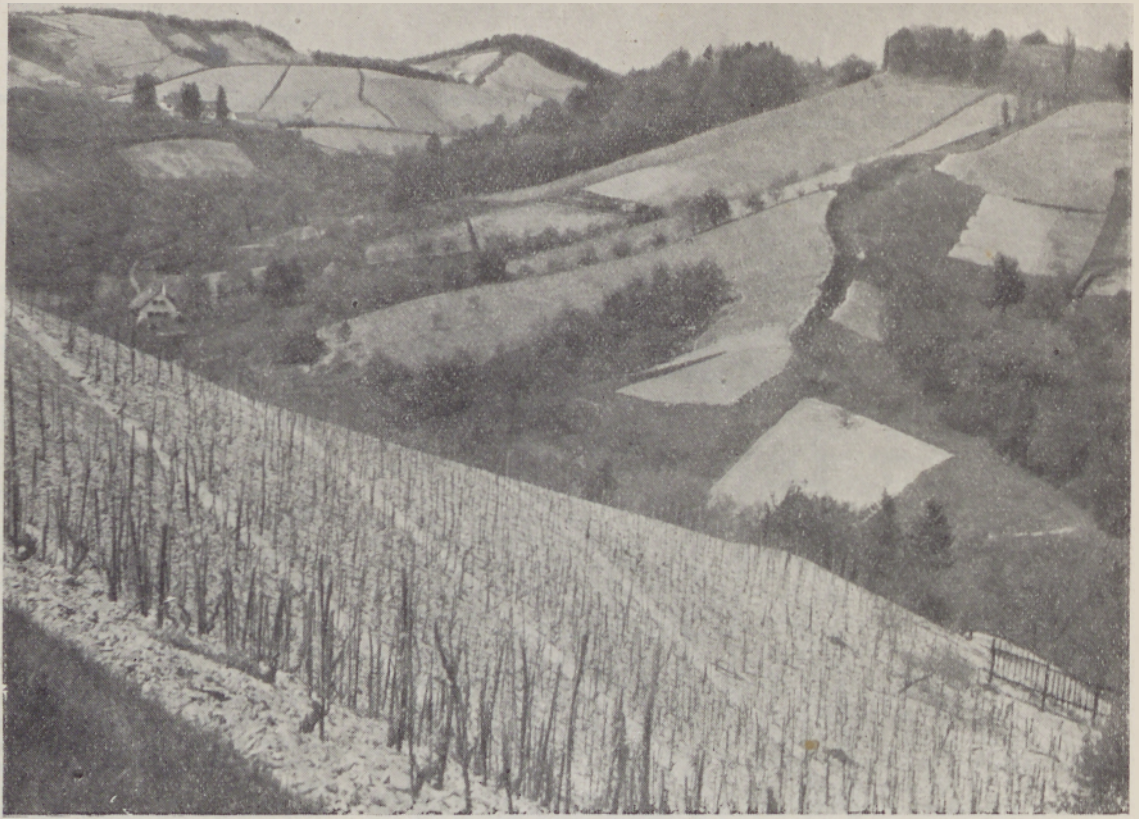
V Sloveniji je znašala v letu 1951 široka potrošnja na osebo 78 kWh, v ljubljanskem okraju pa 26,3 kWh na osebo. V letu 1954 se je potrošnja na osebo dvignila na 117,6 kWh. V ljubljanskem okraju pa je v letu 1954 široka potrošnja na osebo dosegla že 50 kWh.

Vidimo, da je široka potrošnja na osebo v našem okraju še precej pod republiškim povprečjem.

Kot smo že ugotovili, bo prva faza elektrifikacije v našem okraju zaključena. V tankih žicah, ki prepletajo skoraj ves okraj, neslišno utripa življenje novega časa. Pred nami je naloga, da nova dobrina, ki nam jo je dala elektrifikacija, čimbolj smotno izkoristimo. Zavedati se moramo, da ni glavni namen elektrifikacije podeželja v tem, da damo naši vasi električno luč. To bi pomenilo, da so ogromna sredstva, ki jih zahteva elektrifikacija podeželja, slabo izkoriščena. Pot iz ostalosti je le ena in ta vodi preko industrializacije države ter preko elektrifikacije in mehanizacije kmetijstva. To je preizkušena pot, ki so jo napravile pred nami že mnoge, dunes kmetijsko napredne države.

Strokovna konferenca o elektrifikaciji podeželja in kmetijstva, ki jo je organiziralo Elektrotehnično društvo LRS med 11. in 13. septembrom leta 1954 v Slatini Radencih, nam je za elektrifikacijo podeželja in kmetijstva prinesla številne pomembne napotke in priporočila, med katerimi naj omenim le ustanovljanje elektrifikacijskih centrov, kjer se bo proučevala uporaba električne energije v kmetijstvu in prikazovale koristi povečanja produktivnosti kmetijske proizvodnje. Prvi tak elektrifikacijski center v Sloveniji je bil ustanovljen tudi pri nas v Vidnu pri Ščavnici, kjer že obratuje električna akumulacijska peč.

Ob koncu bi še rad dodal, da aktivnost vaških elektrifikacijskih odborov tukrat, ko v njihovi vasi zasveti prva žarnica, še ne li smela prenehati. To bi pomenilo soditi jahtane le zaradi eveta. Vaške elektrifikacijske odbore čakajo v drugi fazi elektrifikacije našega okraja še nove, zahtevnejše naloge. Ena od tukih osnovnih nalog pa je organizacija strokovnih predavanj, kjer se bodo ljudje lahko seznanili o pomenu in možnosti elektrifikacije kmetijstva ter načinom uporabe in koristnosti raznih električnih aparatov.

»Sveta si, zemlja, in blagor mu, komur plodiš!«

O. Župančič

Menda je, razen dobrega vina in »prleških gibanic«, značilna za Prlekijo tudi reja iskrnih in toplokronih konj. Na žitlorodnem Murskem polju je že več stoletij razvita konjereja. Muro-poljski kmet je s prizadevanjem ozgojil konja, ki ga ne uporablja samo za kmečka dela, saj je muro-poljski kasač izredno hiter, miren in temperamenten. Proo društvo za konjski sport je bilo v Ljutomeru ustanovljeno pred 80 leti. Popraševanje za muro-poljskim kasačem je veliko, saj so konje prodajali v razne kraje naše države za gospodarske in športne namene. Dobre lastnosti kasaških konj so: velika brzina, vzdržljivost, poslušnost, volja za delo, krotkost, inteligenca in skromnost v prehrani.

Opis geologije in mineralnih surovin v Prelekiji

Uvod

Tam, kjer so danes gorovja, so bila nekoč morja, pod današnjimi morji pa so potonile evo-toče celine. Naši kraji so bili vkovani v večer led, in zopet so bile dobe, ko so bile tukaj evo-toče dežele, polne sonca in tropskega rastlinstva — pred toliko in toliko milijoni let. Težko je verjeti vsemu temu, vendar zgodovina zemeljskega razvoja tako uči. Glavni dokaz o tem so fosili, okameneli ostanki živali in rastlin. Na vsakem podolžnem preseku (n. pr. pri kopanju vodnjaka) lahko opazimo več ali manj jasno razvite zemeljske plasti, ki so posledica vsedanja v nekdanjem morju ali pa nanosi poznejših rek. Cele vrste plasti, ki vsebujejo enake fosile, imenujemo formacije; posamezne formacije, združimo v večje geološke enote in jih imenujemo po imenu dobe, v kateri so nastale.

Splošna geološka slika

Po svojem razvoju se sev. Slovenske gorice vežejo na tercijar Graškega zaliva. Jugovzhodno od tega predela se preko Slovenskih goric vleče sinklinalni pas od Vurberga in Ptuja v smeri proti Veržeju in Ljutomeru. Ta pas je napolnjen s pliocenskimi tvorbami (kongerijske plasti, prod in pesek) in je nadaljevanje pohorskega žleba in Dravskega polja. V okolici Ormoža ter preko Koga se proti Lendavskim goricam vleče antiklinalna struktura kot nadaljevanje Haloz.

V sev. predelu Slov. gorice prevladujejo neogenski in kvartarni skladi. le majhen otok triade pri Kungoti je izjema. Ta otok pa spada že k nižjemu tektonskemu nadstropju — h Kozjaku. Slov. gorice so mlade tvorbe iz povprečno malo odpornih kamnin in zato predstavljajo le nižji morfološko zelo razčlenjen svet. Tortonu na zahodu sledi proti vzhodu sarmat, ki tvori večino terciara v bivšem gornjeradgonskem okraju. Usedline sarmata deli na dva dela prod, ki se preko Mure nadaljuje na Murskem polju in na severu proti kraju Št. Peter am Ottersbach. Ob Ščavnici nastopajo drobnejši peski in gline z značilnimi sarmatskimi školjkami. Med sarmatom ob Gor. Radgoni nastopajo apnenaste pole slične polam na gleichemberškem ozemlju.

Tvorbe na prehodu iz miocena v pliocen se pojavljajo v vzhodnem delu radgonskih goric ter južno od njih preko Ščavnice, vendar ne v takem obsegu kot med Ormožem in Lendavo. Od fosilov so se ohranili kosi predstavnikov rodu *Helix* (značilne najdbe fosilnih sesalcev pri Kapeh) ter razni rastlinski ostanki.

Mlajše pliocenske tvorbe izpolnjujejo samo žlebove in kadunje v miocenski podlagi in v njih ne najdemo nobenih fosilov. To so večinoma presipani in izprani peski, ki predstavljajo najslabšo poljedelsko podlago — brezovje zemlje. Nižje od teh so diluvialne terase, ki so najlepše razvite na južni strani Ščavniške doline ter struge Mure. Aluvialna terasa na desnem bregu

Mure nastopa v ozkem pasu približno od Gor. Radgone, se pri Melju izklini do črte Stara-Nova vas — Križevci. Na zahodu meji ves čas na glinene plasti iz zgornjega miocena, na vzhodu pa na diluvij Murskega polja. Po tej terasi je speljana cesta Gornja Radgona—Ljutomer.

V geološkem pogledu zavzemajo tukaj važno mesto tudi slatine, ki nastopajo v dveh značilnih tipih. Vzhodna skupina okoli Radencec je alkalnega značaja z visoko množino litija, zahodna skupina, ki se veže neposredno na prvo in seže na zahodu do Žerjavcev, pa je alkalno-zemljjo-alkalna. Številnejše vrelce ima zahodna skupina, toda nobeden od njih se tehnično ne izkorišča. Te slatine se vežejo na radgonsko antiklinalo. Podobna slatinska tipa opažamo tudi na slatinskem področju gleichemberškega ozemlja.

Pomurska naftna ležišča

Nafta nastopa v poroznih plasteh antiklinalnih struktur ali ob bokih solnih čokov. Prvotno ravna zgradba, ki je vsebovala nafto, se je iz kakršnikoli razlogov dvignila, voda je kot specifično težja potisnila nafto in plin v višje ležeče dele, kjer so ji sosedne nepropustne plasti preprečile migracijo. Razen teh poznamo tudi lečasta ležišča. S problemom o izvoru nafte se je ukvarjalo mnogo ljudi, vendar še danes ni dokončno rešen.

Področje današnjega Pomurja in Slov. gorice spada h Graškemu obrobnemu zalivu nekdanjega Panonskega morja. Na tem predelu se razprostirajo v smeri od severozahoda proti jugovzhodu sledeča področja, ki so ugodna za nastopanje nafte: emureška antiklinala, radgonskoboška, bogojinska in ormoško-selniška. Vmes je sinklinalni pas med Ljutomerom in Mursko Soboto ter skrajnem jugovzhodu čakovska sinklinala.

Najbolj raziskana je ormoško-selniška antiklinala.

Tektonika

Idealno razvita ormoško-selniška antiklinala se odeplja od smeri Koujiška gora, Plešivec, Rogaška gora, Macelj in Ravna gora. Po nekaterih avtorjih pripada ta smer še h Karavankam, po drugih pa k posavskim gubam. Ormoško-selniška antiklinala se razprostira od Ormoža čez Kog, Selnico in Peklenico, v celoti pa sega od Haloz do gorovja Bakozya na madžarski strani. Njena os pada proti Budafapuszti, od koder se zopet dviga pri Blatnem jezeru. Z ozirom na to, da na obeh straneh prihaja izpod terciarja triada, sklepamo, da so tudi osrednjemu delu za podlago triadni sedimenti. Ormoško-selniška antiklinala prehaja na severu v Ljutomersko sinklinalo, na jugu pa v čakovsko. Nekateri pojavi kažejo na to, da leži pod ormoško-selniško antiklinalo neka gruda, ki bi se naj dvignila v spod. tortonu. Nadaljuje diskor-

dance v panonu dajo sklepati na starejše pliocensko gubanje. V vzhodnem delu Slov. goric se kažejo sledovi zgornje panonskega gubanja. Vrtini pri Murski Soboti sta pokazali močno razliko v podlagi obeh antiklinalnih struktur. Dočim leži v soboško-radgonskem sistemu pliocen neposredno na gnajsu (temeljno gorstvo), se pričakujejo pod ormoško-selniško antiklinalo triadni sedimenti. Ta razlika se kaže tudi v sestavi plinov. Na ormoško-selniški so to povečini ogljikovodiki, v soboško-radgonskem sistemu pa prevladuje ogljikov dioksid.

Posamezna naftna polja na glavni antiklinali Ormož—Selnica so: Selnica, Peklenica, Petišovci, Lovaszi, Lendava—Ujfalu in Lispe so nekaka podolgovata področja. Petišovci leže celo že v sinklinalnem pasu kot nizka struktura med grebenoma Selnica—Peklenica in Lovaszi. Posamezna naftna polja so ločena s prelomi in conami, kjer se propustnost kolektorjev bistveno izpreminja.

Pregled raziskav

Na ozemlju Prekmurja, Medjimurja in vzhodnega dela Slov. goric se tehnično izkoriščajo ležišča nafte in plina od sredine preteklega stoletja. Znani so številni izdanki nafte in plina predvsem pri vaseh: Selnica, Peklenica, Vučkovi pri Sv. Martinu in slan izvir blizu Vuznetincev. Od časa do časa se pojavlja nafta na številnih mestih ob potokih, prav tako so naleteli nanjo tudi pri kopanju vodnjakov na celotnem predelu od mažarske meje do Koga.

Prvi poizkusi pridobivanja nafte

Med prvimi podjetniki za pridobivanje nafte je bil prof. Djuro Festetič iz Čakovca, ki je leta 1860 dobival nafto s kopanjem plitvih jaškov (10 m) pri Peklenici. V letu 1881 je začel z vrtanjem Wolline Singer z Dunaja. Vrtal je plitve vrtine, ki so dajale težko asfaltno nafto pri Peklenici. Na področju Selnice je v istem času delal H. Stavenov, vendar je za kratek čas in njegovo delovišče je prevzel Singer.

V letih 1911—1913 je glavna dela opravljala mešana madžarsko-angleško družba, ki je vrtala že globlje vrtine pri Selnici 624 m. Vrtina v Vučkovec pri Sv. Martinu je dosegla globlino 800 m, dala je pa samo slano toplo vodo. Ob tej vrtini so zgradili ljudsko kopališče. Analiza te vode, ki jo je 12. IV. 1950 izdelal Inštitut za nafto v Zagrebu, daje domnevo, da je to obrobna voda naftnih ležišč. Leta 1952 je bil pritok 900 l na minuto v bazen. Poleg vode izhaja tudi plin, ki gori. To je verjetno plin iz plinskega horizonta, ki se v bližini izdani. Ta voda nima nobene večje zdravilne moči kot navadna kopel v slani vodi.

Po prvi svetovni vojni je delo na naftnem področju Selnice in Peklenice nadaljevala jugoslov. državna oblast, tako da je leto 1920 to naftno področje dajalo že 15.360 l nafte mesečno. Zaradi tehničnih napak pri samem vrtanju in zacevljenju so vsi podjetniki imeli mnogo negativnih vrtin.

Prva sistematična raziskovanja v Medjimurju so se začela z ustanovitvijo Medjimurske petrolejske d. d. v letu 1923. Tej družbi je pripadalo 34 raziskovalnih polj po 8 km². V njenem sklopu je vrtal Anton Raky že sorazmerno globoke vrtine, od 100 do 1083 m. Izkoriščali so samo zgornji selniški naftni horizont v globini 120 do 190 m.

Kot geologa sta v tej dobi delala Karel Friedel in Avgust Moos. Zlasti Moos je temeljito raziskal ta teren in dal osnovo vsem poznejšim ugotovitvam.

V letih 1931—1941 se je raziskovalno delo Medjimurske d. d. še poživelo. Istočasno so raziskali področje med Selnico in Murskim Središčem. Globoka vrtina Sitnica 1, izvrtana v letu 1938, je bila proglašena za negativno in zamašena z glino, v maju 1940 pa je začela iz nje teči nafta 200 kg dnevno skozi 2 leti. Manjša količine so izhajale še v letu 1932.

Jugosl. državni monopol je istočasno lociral ob jugosl.-madžarski meji vrtini Križevac 1, 2, ki pa zaradi zloma drogova nista dosegli nikakega rezultata.

Leta 1940 je nemška petrolejska družba »Elverath A. G.« iz Hannovera osnovala podjetje Jugopetrol A. D., poznejši Petrolej. Jugopetrol je na terenu Medjimurja izvedel obširen raziskovalni program. Teren je bil predvsem raziskan geofizično in izdelana je bila gravimetrična karta. Meritve je opravljala družba Seismos iz Hannovera. Te meritve so dokončno potrdile antiklinalno zgradbo ozemlja med Ormožem, Selnico in Peklenico. V tem času so bile izvrtane tudi številne plitve in nekaj globokih vrtin.

V vzhodnem delu Slov. goric vse do leta 1923 ni bilo večjega zanimanja za nafto. Takrat sta se skoraj istočasno pojavili pri Humu na delu dve družbi: Bitumen in Anglo-perzijska petrolejska družba. Vrtine so se izkazale kot negativne. Ta teren je potem v letih 1943/44 gravimetrično, magnetometrično in seismično preiskala družba Seismos m. b. II. iz Hannovera in na podlagi rezultatov je družba Petrolej (bivši Jugopetrol A. D.) začela intenzivno vrtati predvsem v tortonske plasti. Geološko je v letih 1944/45 teren preiskal Winkler, nato pa še vzhodni del posebej Holy in Stavallo pod vodstvom Janoseneka. Vrtine so bile locirane pri Vidnu ob Ščavnici in zah. od Vidma pri Antonu ter na Kogu ob gravimetričnem maksimumu ob cesti Dravsko Središče—Ljutomer. Ta vrtina je bila na globlini 1173 m opuščena zaradi vojne. Po vojni jo je »Proizvodnja nafte v Lendavi« poglobila na 1552,5 m, kjer se je zlomilo vrtalno drogovo. Pojavljali so se sledovi nafte. Tako raziskave v tem predelu niso dale zaželenih rezultatov.

Istočasno, v letih 1942/44, je mešana madžarsko-nemška delniška družba MANAT vrtala v vasi Dolina vzhodno od Lendave in nekatere njene vrtine so dajale plin pod pritiskom 120 atm., druge pa tudi nafto. To naftno ležišče daje danes samo še plin.

Največ uspehov je imela mešana italijansko-nemška družba ONART, katere raziskovalno področje je bilo jugovzhodno od Lendave v Petišovcih. Že prva vrtina, ki jo je po raziskavah Moosa lociral dr. Böhm, je dajala iz peščenih slojev v globini 1668 do 1673 m in 1698 do 1703 m od oktobra 1943, ko je bila izvrtana, dnevno 40 ton nafte in 2 toni vode. Ta vrtina je še danes v proizvodnji. Zgoraj omenjena družba je med vojno izvrtala še dve vrtini na petišovskem področju, ki sta bili pravtako produktivni. To naftno področje je za sedaj še naše največje področje v Lendavi.

Raziskovanja so se vršila tudi v okolici Murske Sobotice in sicer po družbi MANAT. Vrtina v Cernelavcih ob cesti Gor. Radgona—M. Sobotica je v globini 792 m, pri Rakičanu pa na 1184,6 m zadela na osnovno gorstvo. Sledov nafte ali plina

baje sploh ni bilo. Pravtako so bila brezuspešna raziskovanja v Murskem gozdu vzhodno od Peklenice.

Novo odkriti naftni polji v Dolinaj in Petišovecih sta popolnoma potisnili v ozadje stari polji v Selnici in Peklenici (vsako od teh je dajalo le 0,5 ton nafte dnevno). Raziskovalna dela v Slov. Goricah, na terenu okoli M. Sobote in Murskega gozda so ostala tako brezplodna.

Po vojni je novo podjetje Jugoslovanski kombinat za nafto in plin in poznejša Proizvodnja nafte v Lendavi razširila že obstoječi naftni polji in vodila nadaljnje preiskave terena, v katerega je vključila celotne Slov. gorice, Medjimurje in južno Prekmurje. V letih 1950/51 so delale na tem terenu ekipe: Geofizikalnega zavoda iz Zagreba, Geološkega zavoda iz Ljubljane in Zavoda za geofizikalna ispitivanja iz Beograda.

Na podlagi teh raziskav so začeli z vrtanjem na Bogojinski antiklinali na površini 120 km². Prva vrtna št. je bila locirana blizu vasi Filovci in je dosegla globino 2503 m. Druga je locirana v sami vasi. Predvidevajo, da bo to področje postalo glavno za pridobivanje nafte.

Raziskave na terenu Radgona—Murska Sobota so se nadaljevale na prleški strani blizu Hrastja-Mote, vendar je vrtna na globini 400 m zadela na gnajs in porfirite (osnovno gorstvo).

V Apaški kotlini niso vrtali, ker so bile raziskave na avstrijski strani negativne.

Do konca 1954. leta je bilo izvrtanih 354 vrtin v skupni dolžini 259 km. Proizvodnja se je od leta 1945 dvignila za 800%, k čemur je mnogo pripomogla tudi uvedba sekundarnih metod (vračanje plina v sloj), ki omogoča 50—60% izkoriščanje, medtem ko je sicer mogoče pridobiti le 20% nafte iz sloja. Letna proizvodnja znaša okoli 50 tisoč ton surove nafte (160 ton dnevno).

V teku so razgovori za zgraditev tovarne metanola na osnovi suhega plina, ki bi predelovala plin v umetne plastične mase. Velika škoda je tudi predelava lendavske nafte v reški rafineriji v goriva. Ta nafta bi bila lahko odlična surovina celi vrsti vej kemične industrije, za kar vsaka nafta ni primerna.

Slatine

Po drugi mladi fazi orogenih procesov v vzhodnih Alpah v srednjem miocenu so sledile v toku pliocena dislokacije lokalnega značaja — posebno na področju, kjer se stikata alpski in dinarski gorski sistem. Dislokacija na južni strani Boča in Donata sovpada s starejšo dislokacijo iz krede vzporedno robu Pohorja, ki jo lahko sledimo od Soštanja in Velenja do Zetal vzhodno od Rogatec. Del te dislokacije pod Bočem je znan kot donatova linija in na njo se proti severozapadu veže druga (kim, lavanska) dislokacija. Zapadno od Boča se starejša kredina in mlajša pliocenska (donatova) dislokacija ločita. Prva ima konstantno smer vzhod-zahod, medtem ko se druga obrača vedno bolj proti severovzhodu in se severovzhodno od Ormoža izgubi pod diluvialnim prodrom murske doline.

V dolž donatove in lavanske dislokacije se javljajo številni mineralni vreli: St. Leonhard Preblau, Weissenbach, Rogaška Slatina, dalje proti severu v dolini Mure so: Slatina Radenci, Sulzegg-Sannebrunn, Gleichenberg itd. Na tem področju so miocenski in pliocenski skladi dvignjeni zaradi intruzije bazaltnega lakolita. Mine-

ralni vreli tega področja nastajajo po delovanju ogljikovega dioksida, ki prihaja iz magne skupaj z vročo vodo v plasti s talno vodo, ki je mrzla. Po mešanju prihaja vse to kot slatina na dan.

Primerjava analize posameznih radenskih vrelcev daje nasl. zaključek: v sestavi radenskih mineralov so vključeni magmatski minerali in minerali biogene mineralizacije. V različnem sestavu, v odvisnosti od lokalnih razmer, vsebujejo ti vreli litij in težke minerale iz velikih globin zemeljske skorje, drugi del pa prihaja iz sedimentov, bogatih na organskih ostankih — jod. Največji del mineralnih sestavin (natrij, kalij, kloridi, sulfati in bikarbonati) pa izvira iz kristaliničnega kamenja, ki leže pod prej imenovanimi sedimenti z organskimi ostanki.

Geološki pregled in mineralna sestava glavnih vrelcev

Slatina Radenci ležijo na nadmorski višini 205 m. Glavni vreli so: Zdravilni vrelce v samem zdravilišču za stekleničenje, Kraljevi in Gizela vrelce v Boračevi — prvi za stekleničenje, drugega ne črpajo, vrelce Petanjska slatina za stekleničenje, Vilma vrelce (prej Vrtni) je ograjen v stekleni pitni dvorani in se uporablja za pitno kuro, ter Kopalški in Jurjev vrelce v samem kopaljšču, ki se uporabljata za kopeži. Poleg teh je v samem zdravilišču ali neposredni okolici 13 vrelcev, ki jih trenutno ne izkoriščajo, spadajo pa pod zaščitni rajon in upravo podjetja »Radenska Slatina«.

V geološkem oziru lahko področje razdelimo na tri dele:

1. Aluvialno polje, ki se od Radencec odpira vedno bolj proti jugovzhodu.

2. Diluvialna terasa, ki se od prej imenovane ravnine pri Radencih dviga približno 4 m. V glavnem je ravna, le proti zahodu se počasi dviga.

3. Proti severozahodu in jugovzhodu se dvigajo terciarne plasti. Starejših tvorb tukaj ni najti.

Glavni, Zdravilni vrelce, nastopa na murskem aluviju, prav tako Jurjev, ki ni tako bogat na soleh in ogljikovem dioksidu, ter nekaj močnih alkalnih vrelcev, ki se rabijo za kopanje. Samo kopaljšče leži z eno stranjo na diluvialni terasi, z drugo pa na aluvialni ravnini.

Na sami diluvialni terasi, kjer se izmehčujeta diluvialni pesek kot naplavina Mure in nepropustna plastična glina, so vreli številnejši, vendar izkoriščajo le Kraljevi vrelce v Boračevi.

Geološka narava zemlje, predvsem v aluviju, ne dopušča pravilnosti zemeljskih plasti. Na posameznih točkah kot n. pr. ob Zdravilnem vrelcu se že na zelo majhnih globinskih razdaljah najdejo številne plasti.

Prikaz zgodovinskega razvoja

Na svojem potovanju skozi Radence je leta 1833 odkril vrelce študent Karel Hen in sicer je slišal in opazil na močvirni livadi, kjer stoji danes Zdravilni vrelce, podzemsko bobnenje in izhajanje mehurčkov. Pozneje se je kot zdravnik v Dobruj zavzemal, da bi se začelo z raziskavami, vendar do leta 1865 do tega ni prišlo. Takrat je prišel sam v Radence. Tehnično zemanje vode se je začelo 1869. in po izvršenih analizah se je že 1871. dala v promet. Doktor Karel Hen je bil ves ta čas v Radencih in je vodil delo. Leta 1877 — ob njegovi smrti — ga je nasledil sin Roman, ki je dokončal očetove

graditve in 1882. so zdravilišče odprli. Vodo so začeli uporabljati za zdravljenje s pitno kuro. Mnoge zgradbe v Radenci izvirajo še iz prejšnjega stoletja. Najnovejše so Velika in Mala Terapija in kavarna Park, ki so bile zgrajene v letih 1925 do 1937.

Danes ima zdravilišče na razpolago 8 hotelov, 2 restavraciji (za dietno in navadno hrano), kavarno in slaščičarno. Ponos zdravilišča pa je steklena pitna dvorana nad Vilminim vrelcem, ki spada med najlepše v Evropi.

Glavna potrošnika sta LR Hrvaška (skoraj polovica proizvodnje) in LR Slovenija. V tujino gre največ slatine v Trst in Avstrijo.

Proizvodnja stalno raste; tako je znašala:

1910 —	2.300.000 l,
1930 —	3.800.000 l,
1950 —	7.500.000 l,
1954 —	40.250.000 l.

Velik problem so zamaški, ker moramo pluvino uvažati, poizkušajo izdelati razne zamaške iz plastičnih mas, kar pa zaenkrat še ni dalo zaželenih rezultatov.

Premog

Od vseh zalog premoga v Sloveniji je 88% lignita, 11,7% rjavega premoga in 0,3% črnega. Vendar so ti podatki nepopolni, ker še niso opravili podrobnega geološkega kartiranja. Zaloge lignita zdaleč presegajo zaloge rjavega premoga, vendar je proizvodnja v obratnem sorazmerju (rjavi premog : lignitu je kakor 5 : 1). To narekuje v bodoče predvsem raziskave na rjavi premog, proizvodnjo pa bo treba obrniti na lignit.

Na našem ozemlju je za raziskavanje najugodnejši Ormoško-lendavski pas, ki vključuje zelo mlade rjave premoge, ki jih je eksploitalo več majhnih rudnikov.

Danes je med najvažnejšimi Presika, ki leži 4 km od Ljutomera ob cesti Štročja vas—Središče ob Dravi. Znanih je več plasti (pet z iz-

danki). V preteklem letu so začeli z globinskimi deli, ki so se raztegnila tudi na področja, kjer so prej delali drugi rudniki. Premog je rjav z razmeroma visoko kalorično vrednostjo. V ilustraciji navajam analizo dveh vzorcev (kosovca in kockovca), ki jo je izvršil Centralni rudarski laboratorij v Trbovljah (Lap. št. 32/52 z dne 11. I. 1952):

	kosi	kocka
celokupna vlaga	65,32	60,58
pepel	7,88	13,08
gorljive snovi	65,32	60,58
koks	41,37	41,72
hlapne snovi	31,85	31,94
C-fiksni	35,49	28,64
Zg. kalor. vrednost	4450	4120
Sp. kalor. vrednost	4110	3790

Analiza je pomanjkljiva, ker ni določeno žveplo. Današnjemu stanju tudi več ne odgovarja, ker danes pridobivajo premog že iz večjih globin in torej boljše kakovosti — v kolikor seveda ne narašča odstotek pepela.

Popolnoma določene so zaloge za dobo 10 let pri letni proizvodnji 8000 ton. Za progresivni razvoj rudnika je neobhodno potreben kvalificiran kader.

Ostale rudnike, ki so mnogi že opuščeni ali pa nimajo gospodarskega pomena, navajam samo poimensko: Globoka — 6 km zahodno od Ljutomera, Ciganjščak, Nuuska graba, Rimčeva graba, Hermanci, Slanjak, Tibolec, Ključarvec pri Ormožu, Lešnica in Vičane.

Pred nadaljnimi investicijskimi deli v teh premogovnikih je treba izdelati geološko karto, ki bi zajela celoten pas ter pojasnila medsebojno povezanost posameznih premogovnih kadmaj. Dosedanja dela so zajela le površinske dele premogovih plasti. Globine je pa treba še preiskati. Za ugodne rezultate govorijo tudi nekatere vrtilne za nafto, ko so prevrtili večje sloje lignita oz. rjavega premoga (predvsem pri Rakičanu).

HOTEL „Jeruzalem“

LJUTOMER

vabi delovne ljudi, da se po delu razvedrijo in okrepcajo. Nudimo vam priznana ljutomerska vina: topla in mrzla jedila ter prenočišča po nizkih cenah. Postrežba je hitra, vljudna in kulturna.

Kmetijske zadruge, kmetovalci! Ugodno lahko zamenjate žitarice in oljna semena v mlinu in oljarni — Cezanjevci pri Ljutomeru

Mestni gostinski obrat

vam nudi v svojih obratih prvovrstno kuhinjo in dobra štajerska vina. Sobe za tuje. Solidna postrežba, prijazno vzdušje in nizke cene. Obiščite naše lokale in poslužite se ugodnosti, ki vam jih nudimo.

Gostilna pri »Prleku«

MIZARSTVO in ŽAGA

ČRNCI - APAČE

Izdelujemo vse stavbene dele ~ opreme trgovskih lokalov ~ dvoran ~ družinske spalnice ~ kuhinje in ostalo pohištvo. ~ Žagamo les in prodajamo lesne ostanke.

Se priporočamo.

LJUDSKI ODBOR MESTNE OBČINE
OBČINSKI KOMITE ZKS
OBČINSKI ODBOR SZDL

GORNJA RADGONA

Tekstilna trgovina „MODA“

Murska Sobota

*Vam nudi bogato izbiro
najnovejših vzorcev ma-
nufakturnega blaga, tri-
kotaže in kratkega blaga*

Nizke cene

Prvovrstna postrežba

čestitajo svojim občanom in prebivalcem Pomurja k 10. obletnici osvoboditve in jim v boju za socialistično preobrazbo naše domovine želijo mnogo uspehov v prihodnosti!

KMETIJSKA ZADRUGA VERŽEJ

z živinorejskim in trgovskim odsekom se priporoča cenjenim odjemalcem ter čestita k 10. obletnici osvoboditve

LEKARNA

GORNJA RADGONA

*nudi svojim odjemalcem
ose orste zdravil*

Čestitamo k 10. obletnici osvoboditve!

**Zadružno
vinogradniško
gospodarstvo**

**ŽELEZNE DVERI
PRI LJUTOMERU**

proizvajamo prvovrstna namizna
in buteljšna vina za izvoz
in domačo potrošnjo

*K 10. obletnici
osvoboditve
želimo
polno uspehov!*

**KRIŽEVSKÉ
OPEKARNE
KRIŽEVCI**

PRI LJUTOMERU

*Izdelujemo: kvalitetne zidake,
vollake,
fasadno opeko,
drenažne cevi,
vlečen strešnik,
bobrovec in slemenjake*

po konkurenčnih cenah

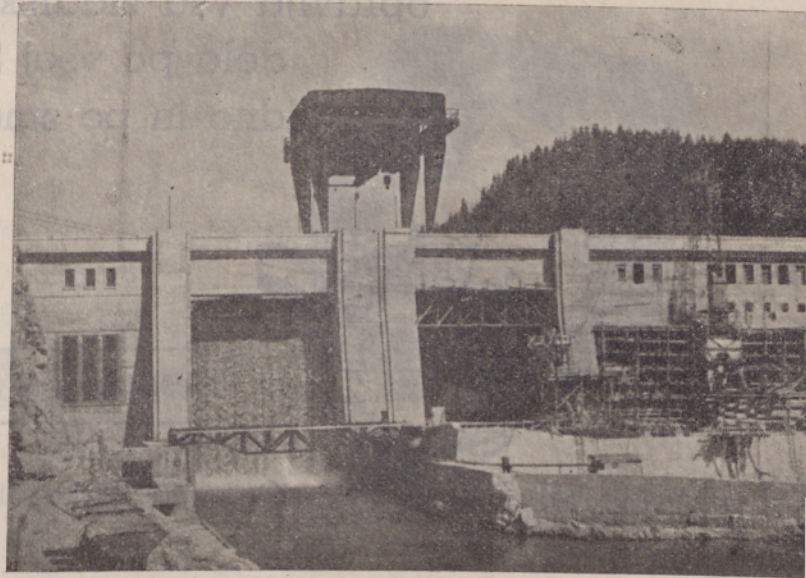
Za naročila se priporočamo

ELEKTROGOSPODARSKA SKUPNOST SLOVENIJE

UPRAVA LJUBLJANA

S SVOJIMI PODJETJI ZA PROIZVODNJO, PRENOS IN RAZDELITEV ELEKTRIČNE ENERGIJE SKRBI ZA REDNO DOBAVO ELEKTRIČNEGA TOKA SVOJIM ODJEMALCEM. POSEBNO PAZNJO POSVEČA NAPREDKU ELEKTRIFIKACIJE PRLEKIJE, KI JE V ZADNJIH DESETH LETIH DOŽIVELA NESLUTEN RAZMAH. TA RAZVOJ BO TUDI NADALJE PODPIRALA.

MARIBORSKA TEKSTILNA TOVARNA

Poštni predal: 9
Telefon: 40-11
Telex: 033 17

MARIBOR

Brzjavni naslov: Tekstiltvor
Nb podružnica Maribor
štev. 640-T-150

Proizvaja:

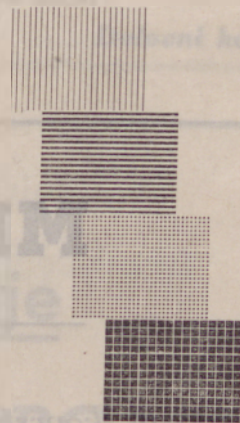
bombažno prejo, sukance za šivanje in vezenje, hlačvino, klote, bombažne in umetno-svilene podloge, flanele, popeline za srajce — pijame, tiskanine iz bombaža in stanične volne. Vse naše tkanine iz stanične volne ter tropikala so apretirane proti mečkanju in so opremljene s posebnimi zaščitnimi znaki, ki jamčijo za obstojnost apreture tudi po večkratnem pranju.

Izvaža:

sukance za šivanje, klote, svilene serže, popeline, cefirje ter tiskanine za moško perilo in ženske obleke.

Uvaža:

sirovine, barve, kemikalije, utenzilije itd. Vsi naši izdelki so znani po izredno dobri kakovosti in nizkih cenah.

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE LJUTOMER

opravlja vsa zidarska in gradbena
dela po vsej Sloveniji
solidno in po zmernih cenah

Kolektiv se priporoča za naročila!

Čestitamo k 10. obletnici osvoboditve!

**SPLOŠNO
GRADBENO
PODJETJE
GORNJA RADGONA**

opravlja vsa zidarska, grad-
bena in mizarska dela
hitro in solidno

**TRGOVSKO
PODJETJE »PRESKRBA«**

Križevci pri Ljutomeru

*nudi cenjenim odjemalcem manu-
fakturno, galanterjijsko in špecerij-
sko blago po konkurenčnih cenah.
Solidna in točna postrežba!*

MLIN IN OLJARNA
ČRNCI - APAČE

*Meljemo vsakovrstna žita in predelujemo oljarice v kakovostna jedilna olja
za široko potrošnjo*

Kolektiv čestita k 10. obletnici osvoboditve

TRGOVSKI DOM

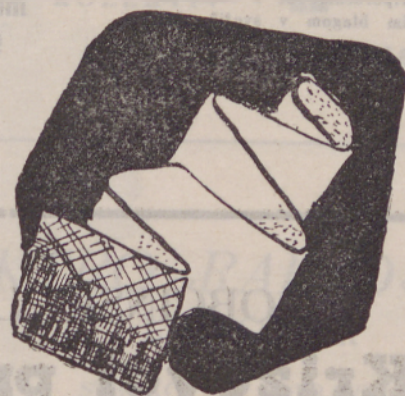
Z
A
R
J
A

Kadar pridete v Ljutomer, ne
pozabite obiskati najstarejše
trgovske hiše v Prlekiji -

•ZARJA•

Nudimo Vam:

pestro in bogato izbiro najnovejših vzorcev kamgarna ::
blaga za moške in ženske obleke :: svile :: cefirjev
:: oksfordov :: pletenin :: perila ter raznega galan-
terijskega in kolonijalnega blaga.

LJUTOMER

Postrožba solidna! Ceno konkurenčne! Obiščite nas in prepričali se boste!

Zadružno kmetijsko gospodarstvo

IVANJKOVCI

prideluje in prodaja

originalna vina priznanih sort in odlične kako-
vosti. ~ Vsem delovnim kolektivom in ljudstvu
čestila ob 10. obletnici osvoboditve

Delovni kolektiv

Zadružno proizvodno podjetje

„MLEKOPROMET“

LJUTOMER

nudi vsemu delovnemu ljudstvu,
trgovski mreži in gostinstvu mleko
in razne vrste kvalitetnih mlečnih
izdelkov po zmernih cenah.

Delovni kolektiv
veletrgovine

POTROŠNIK

MURSKA SOBOTA

čestita vsem svojim odjemal-
cem ter ostalemu delovnemu
ljudstvu k 10. obletnici osvo-
boditve!

Priporočamo se z raznovrst-
nim blagom v svojih skla-
diščih

manufakture
galanterije
špecerije
železnine

TRGOVSKO PODJETJE

„IZBIRA“

MURSKA SOBOTA

Nudimo Vam v svoji poslovalnici
raznoročno manufakturno blago in
se cenjenim odjemalcem priporočamo
za nadaljnji obisk!

OBČINSKI LJUDSKI ODBOR
Križevci pri Ljutomeru

čestita vsemu delovnemu ljudstvu,
aktivistom in prvoborcem Pomurja
k 10. obletnici osvoboditve!

Cestitkam se pridružuje

Kmetijska zadruga Križevci

s svojimi poslovalnicami:

Križevci
Logarovci
Vučja vas
Grlava

Zadruga odkupuje vse kmetijske pri-
delke, živino, les in oskrbuje svoje
člane z vsemi poljnosnimi predmeti.

Kolektiv

Trgovskega podjetja **„ŽELEZNINA“**
LJUTOMER

Vam zagotavlja nizke cene in
solidno postrežbo
ter se svojim odjemalcem
priporoča za obisk

*Zadružno
vinogradniško
gospodarstvo*

„JOŽE KERENČIČ“

Miklavž pri Ormožu

*Vam nudim po nizkih
cenah najkvalitetnejša
vina, pristno slivovko,
tropinovico in droženko
iz ljutomersko-ormoške-
ga vinorodnega okolja.*

TRGOVSKO PODJETJE

**Z
A
R
J
A**

Nudimo Vam bogato izbiro
kvalitetnega manufakturnega
blago po konkurenčnih cenah
Za obisk se priporoča

KOLEKTIV

MURSKA SOBOTA

»ELEKTRO-RADIO«

LJUTOMER

STROKOVNO POPRAVLJA-
MO radio aparate, previjamo
električne motorje, izvršuje-
mo hišne elektro-instalacije in
vsa v električno stroko spa-
dajoča dela.

VINOGRADNIŠKO GOSPODARSTVO

GORNJA RADGONA

se priporoča vsem cenjenim odjemalcem s kvalitetnimi
vrstami vin:

TRAMINEC

RANINA

BURGUNDEC

RENSKI RIZLING

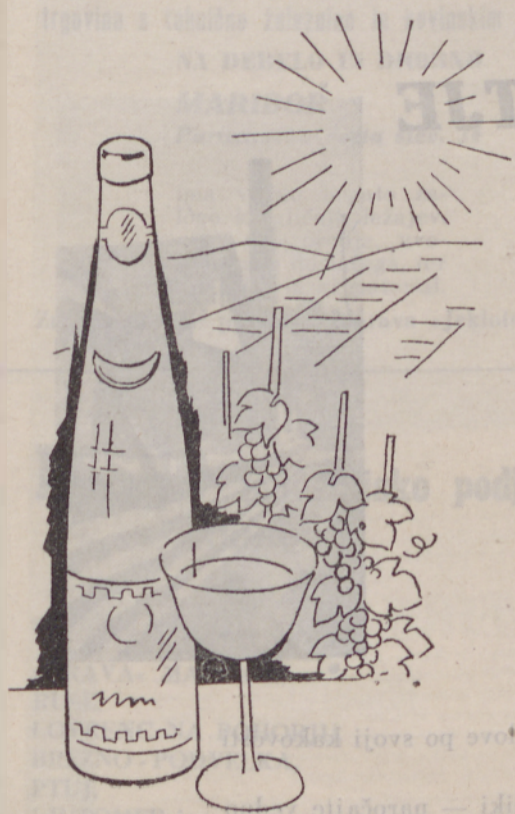
LAŠKI RIZLING

MUSKATNI SILVANEK

in penečim vinom

CUVEE RESERVEE in

DUC DE FLOVENIE

Okrajna opekarna LJUTOMER

izdeluje zidake in
strešnike odlične
izdelave

*Pridružujemo se čestitkam
k 10. obletnici osvoboditve!*

TRGOVINA
Z ŽIVILI IN GOSPODINJSKIMI POTREBŠČINAMI

»NADA«
LJUTOMER

se priporoča cenjenim potrošnikom

Cene nizke
Postrežba solidna

DRŽAVNO
TRGOVSKO
PODJETJE

APAČE

prodaja vsakovrstno manufakturno
blago. ~ Ob desetletnici osvobo-
ditve čestita

kollektiv

OPEKARNIŠKO PODJETJE GORNJA RADGONA

IZDELUJE:

visokokvalitetne zidake
specialne votlake
strešnike
drenažne cevi
prvovrstne slemenjake
RAPID - stropnike

Izdelki gornjeradgonske opekarne slove po svoji kakovosti
široj po naši domovini.

Gradbena podjetja in ostali potrošniki — naročajte vedno
samo izdelke opekarniškega podjetja Gornja Radgona!

Trgovsko grosistično podjetje
VELETKANINA
MARIBOR

V interesu vseh podjetij je, da si pred nakupom ogledajo naše bogate zaloge tekstilnega blaga iz vseh tovarn Jugoslavije.

VEDNO NAJNOVEJSI VZORCI! — NIZKE CENE! PRVOVRSTNA POSTREZBA!

TRGOVSKO PODJETJE

»TOBAK«

MARIBOR
ROTOVŠKI TRG šte. 9

PRIPOROČA NAKUP TOBACNIH IZDELKOV NA DROBNO V SVOJIH TRAFIKAH, NA DEBELO PA V SKLADISCU PODJETJA.

Vinogradniško gospodarstvo *Jeruzalem*

prideluje svetovno znana jeruzalemska vina. Kadar si zaželite prvovrstna in odlična vina, zahtevajte vsepovsod Jeruzalemčana. V svojih kletah imamo na zalogi odprta in buteljčena vina odlične kvalitete, kot so:

TRAMINEC, BURGUNDEC, SIPON, LAŠKI RIZLING IN MUŠKATNI SILVANEČ

»JEKLENOTEHNA«

trgovina s tehnično železnino in kovinskim blagom

NA DEBELO IN DROBNO

MARIBOR

Partizanska cesta šte. 34

ima vedno bogato zalogo krogličnih ležajev, vse vrste orodja, uvoženega in domačega, ter ostali kovinski material.

Za naročila se priporoča uprava »Jeklotehne«.

Zadružno podjetje **»DRVA«**
MARIBOR

EXPORT — IMPORT

IZVAŽA:

živino
živalske proizvode in izdelke
perutnino
jajca
divjačino in živalsko hrano
gobe
gozdne sadeže
mineralno vodo ter pletene izdelke

LESNO industrijsko podjetje
MARIBOR

s svojimi obrati:

»DRAVA« MARIBOR,
RUŠE,
LOVRENC NA POHORJU,
BREZNO - PODVELKA,
PTUJ,
LJUTOMER in
RADGONA

priporoča svoje izdelke

**OKRAJNA
ZADRUŽNA
ZVEZA**

MURSKA SOBOTA

čestita združnikom, kmetovalcem
in vsem delovnim ljudem

k desetletnici osvoboditve

TRGOVINA »USNJA« LJUTOMER

raznovrstno usnje,
čevljarske,
tapetniške in
sedlarske potrebščine

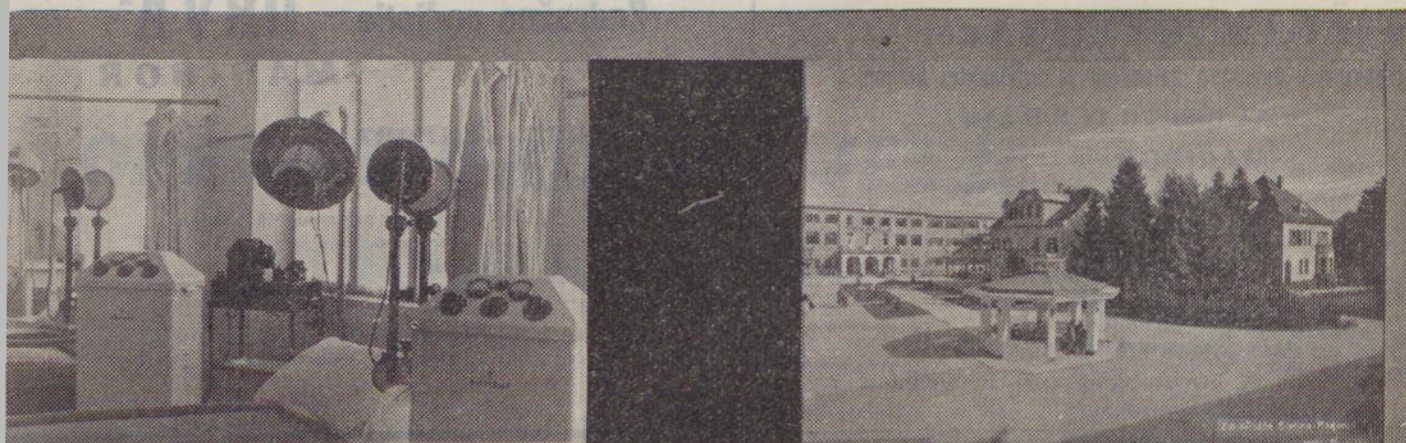
Priporoča se za obisk

KMETIJSKO GOSPODARSTVO ČRNCI-APAČE

prideluje semenska žita, redi plemenske svinje in plemensko živino, kar priporoča odjemalcem.

Pridružujemo se čestitkam k deseti obletnici osvoboditve

Delovni kolektiv

ZDRAVILIŠČE

Radenska

SLATINA

Spoznajte njene prirodne lepote in zanimivosti, njene kulturne in zgodovinske spomenike. Urvano letovišče in zdravilišče nudi delovnemu človeku najboljšo možnost za zdravljenje odlih in razvedrila. — Zdravilišče leži ob vznožju vinorodnih Slovenskih goric. Podnežje je mirno, obaštrno zdraviliško park daje gostom polati prijetno senco. — Blizu okolica nudi sprohoda in izlete predvsem na Kapelo. Ob izredno idanih dneh sega razgled do Blaneqa jezera. — V zdravilišču se polno welceu alkalnozemeljno kisle vode ter kapališča z naravnimi ogljikovimi kopelmi. — Uspešno zdravljenje kompenzirane srčne bolezni, balneji krvnega obloka, visokega krvnega pritiska, kroničnega vnetja ledvic čtra na želodcu in dvanástarniku, moteni delovanja prebavil, želodčnega katarisa in vnetja sečil.

PREDSEZONA OD 1. MAJA DO 31. JUNJA, SEZONA OD 1. JULIA DO 31. AVGUSTA, POSEZONA OD 1. SEPTEMA DO 31. OKT. PRED SEZONO IN PO NJEI ZNATEN POPUST

KOLEKTIV
TRGOVINE NA VELIKO IN MALO
»MERKUR«

LJUTOMER

se priporoča za obisk manufakturnega in špecerijskega oddelka, kjer Vam nudimo razno blago po konkurenčnih cenah.

TRGOVINA S STEKLOM
IN KEMIKALIAMI

»Steklo - barve«

LJUTOMER

nudi svojim odjemalcem veliko izbiro stekla, barv, lakov in drugih kemikalij po najnižjih dnevnih cenah.

Vsemu delovnemu ljudstvu čestita ob 10. obletnici osvoboditve

KOLEKTIV

Zadružno podjetje z vinom
»VINARSKA ZADRUGA«

Ljutomer

odkupi in prodaja vse vrste
ljutomerskih vin.

INDUSTRIJA
KONFEKCIJA

LJUTOMER

Vodi v kvaliteti in cenah.
Nudi vso moško in žensko konfekcijo.
Izdeluje prvovrstno moško perilo.

Za delo in praznik se solidno in najceneje oblečete v naših poslovalnicah:

LJUTOMER
RAVNE na Koroškem
VISOKO - BOSNA

TEKSTILNA TRGOVINA »TKANINA«

MURSKA SOBOTA

nudi vsakovrstno tekstilno blago po solidnih cenah.

S prvovrstno postrežbo se priporoča

KOLEKTIV

KLAVNICA
GORNJA RADGONA

proizvaja vse vrste visokokvalitetnih
mesnih izdelkov po najnižjih dnevnih
cenah.

ŽELEZNINA

TRGOVINA V GORNJI RADGONI

nudi poleg vseh vrst kovinskega, gradbenega in kemičnega materiala tudi usnje in vse vrste čevljev po konkurenčnih cenah

**MARIBORSKA
»LIVARNA«**

MARIBOR

Heroja Jevtiča ulica 11
Telefon štev. 24-13 in 25-12

*Naši proizvodi: plečena
medenina, odlitki baro-
nih kovin, gradbeno
okovje, vodovodne, par-
ne, sanitarne in vino-
gradniške armature, ko-
palne peči, gibljive cevi,
razni odpreski, kovanci.*

**TRGOVSKO PODJETJE
»SLOGA«
GORNJA RADGONA**

Specerija ~ Manufaktura
Galanterija
Na veliko! ~ Na drobno!

Cene konkurenčne
~ postrežba solidna!

Zadružno
vinogradniško
gospodarsivo

Presika pri Ljutomeru

*proizvoaja in prodaja po ugod-
nih cenah kvalitetna ljuto-
merska vina.*

**TOVARNA
ZLATOROG
MARIBOR**

proizvaja kozmetične
izdelke, Solea toaletna
mila, pralna sredstva,
Perion prašek za pranje
finih tkanin, Fox pasto
za čevlje. ~ Odlična
kvaliteta!

**Velik sortiment!
Konkurenčne cene!**

POPRAVKI

Stran	3	vrstica	39	namesto: prepogsto	beri: prepogosto
	5		35	: mariskomu	: marsikomu
	8		22	: Ljutomerski	: ljutomerski
	12		87	: žalarje	: želarje
	12		100	: predlov	: predclov
	13		76	: Dojčbauer	: Dojčbauer
	14		14	: njiim	: njimi
	16		109	: pri zadet	: prizadet
	16		121	: žitvljenje	: življenje
	17		38	: gospodarski	: gospodarski
	20		72	: dr. Cirila Špindler	: dr. Cirile Špindler
	56		90	: zgodovinski	: zgodovinski
	60		37	: si	: se
	66		58	: prdstavi	: predstavi
	66	podnaslov	slike	: sedmimi	: rednimi
	78		50	: plodored	: kolobar
	79		1	: hektarski donosi	: hektarski pridełki
	79		24	: donos	: pridelek
	80		12	: donos	: pridelek
	81		17	: enegično	: energično
	82				
				Zadnji stavek člunka se črta zaradi napake in se pravilno glasi: Moč napredka je znanje in časi v katerih živimo zahtevajo od vsakogar pridnosti, znanja in poštenja. če hočemo doseči cilj, ki ga zasledujemo — socializem.	
	89		6 (III)	: s sodobniim	: s sodobnimi
	91		18 (II)	: Lukavci	: Lukavci
	95		14 (III)		Beri: V letu 1954 se je potrošnja na osebo v Sloveniji dvignila na 117,6 kWh.
	95		10 (III) spodaj	: cveta	: cvetja
	97		24	: pohorskega	: podpohorskega
	97		58	: Aluvialna	: Diluvialna
	97		63	: diluvij	: aluvij
	97		94	: ter skrajnem	: ter na skrajnem
	97		105	: Bakozya	: Bakonya
	97		107	: pri Blatnem	: proti Blatnemu
	98		14	: so	: —
	99		88	: leže	: leži
	99		90	: leži jo	: leži
	100		32	: 11,7 —	: 11,7 %
	100		49	: 65,32	: 26,80
	100		49	: 60,58	: 25,34
	100		71	: Vičanc	: Vičanci

AGROTEHNIKA - LJUTOMER

oddelek za odrasle
D 908(497.4-18)
PRLEKIJA

908(497.4-18)(062)

20010380

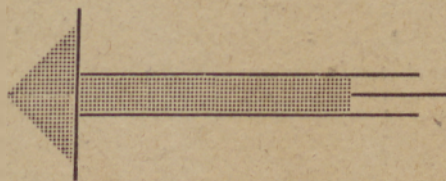
COBISS o

OPRAVLJA VSA POPRAVILA TRAKTORJEV, PRIKOLIC, SEJALNIKOV IN DRUGIH KMETIJSKIH STROJEV. VSAKOVRSNA POPRAVILA KMETIJSKIH STROJEV OPRAVLJAMO SOLIDNO IN TOČNO DO DOGOVORJENEGA ROKA. S KMETIJSKIMI POSESTVI IN ZADRUGAMI SKLEPAMO POGODBE ZA VSA POPRAVILA NJIHOVIH STROJEV IN NAPRAV V GOSPODARSKEM LETU.

V SERVISNI HIŠI JE TUDI MODERNO OPREMLJENA PRODAJALNA KMETIJSKIH STROJEV IN NAPRAV. NA ZALOGI IMA TUDI NADOMESTNE DELE ZA STROJE, KI JIH TAKOJ MONTIRAMO IN ZAMENJAMO. DOBRO VPELJANA SERVISNA SLUŽBA.

ZA NAROČILA SE PRIPOROČA DELOVNI KOLEKTIV

»ŽICA«

B 102

INDUSTRIJA ŽIČNIH PROIZVODOV

LJUTOMER

TRGOVINAM IN OSTALIM ODJEMALCEM NUDIMO:
UNIVERZAL PLETIVA IZ POCINKANE ALI ZGANE
ŽICE, MREŽE ZA GRAMOZ, SITA ZA MALTO, PRAL-
NICE, POSTELJNE ŽIČNE VLOŽKE RAZLIČNIH DI-
MENZIJ, GARNIRANE TAPETNISKE VLOŽKE, ALUMI-
NIJASTE PRODAJNE MIZE IN DRUGE POTREBSCINE.

VELIKA IZBIRA ~ KONKURENCNE CENE!

Delovni kolektiv si prizadeva izboljšati kakovost svojih proizvodov in znižati cene

Za naročila se priporočamo